

T.C
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

TÜRK DİLİNDE MASTARLAR

(Yüksek Lisans Tezi)

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ahmet BURAN

HAZIRLAYAN

Özkan AYDOĞDU

ELAZIĞ-2007

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

TÜRK DİLİNDE MASTARLAR

YÜKSEK LİSANS

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman
Prof. Dr. Ahmet BURAN

Üye

Üye

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun / / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	XXIX
ZUSAMMENFASSUNG	XXX
KISALTMALAR	XXXI
ÖN SÖZ	XXXIII
GİRİŞ	1
1. FİLLER	3
2. FİLİMSİLER	4
3. MASTARLAR	6
3. 1. -mAk eki:	9
3. 2. -mA eki:	10
3. 3. -Iş, -Uş eki:	12
BİRİNCİ BÖLÜM	13
1. TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİNDE MASTARLAR	13
1. 1. GÖKTÜRKÇE DÖNEMİNDE MASTARLAR	13
1. 1. 1 -mAK eki:	13
1.1.1.1. Yapısı ve İşlevi	13
1.1.1.2. Fonetigi	13
1.1.1.3. Kullanımı	14
1.1.1.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	14
1. 1. 2. -mA eki:	14
1.1.2.1. Yapısı ve İşlevi	14
1.1.2.2. Fonetigi	14
1.1.2.3. Kullanımı	14
1.1.2.3.1. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	14
1. 1. 3. -ş, -Iş, -Uş eki:	15
1.1.3.1. Yapısı ve İşlevi	15
1.1.3.2. Fonetigi	15
1.1.3.3. Kullanımı	15
1.1.3.3.1. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	15
1. 2. UYGUR TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	15

1. 2. 1. -mAK eki:	15
1.2.1.1. Yapısı ve İşlevi	15
1.2.1.2. Fonetigi	16
1.2.1.3. Kullanımı	16
1.2.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	16
1.2.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	16
1.2.1.3.2. Dolaylı Tümluç Olarak Kullanımı:	16
1.2.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	16
1.2.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:	16
1.2.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	16
1.2.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	17
1.2.1.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:	17
1.2.1.3.7. Edatlarla Kullanımı:	17
1.2.1.3.8. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	17
1. 2. 2. -mAKIIg eki:	17
1.2.2.1. Yapısı ve İşlevi	17
1.2.2.2. Fonetigi	17
1.2.2.3. Kullanımı	18
1.2.2.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:	18
1. 2. 3. -mA eki:	18
1.2.3.1. Yapısı ve İşlevi	18
1.2.3.2. Fonetigi	18
1.2.3.3. Kullanımı	18
1.2.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:	18
1. 2. 4. -Iş, -Uş eki:	18
1.2.4.1. Yapısı ve İşlevi	18
1.2.4.2. Fonetigi	18
1.2.4.3. Kullanımı	19
1.2.4.3.1. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	19
1. 2. 5. -Ig, -Ug eki:	19
1.2.5.1. Yapısı ve İşlevi	19
1.2.5.2. Fonetigi	19
1.2.5.3. Kullanımı	19

1.2.5.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	19
1.2.5.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	19
1.2.5.3.3. İyelik Ekiyle Kullanımı:	19
1.2.5.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	19
1. 3. KARAHANLI TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	20
1. 3. 1. -mAK eki:	20
1.3.1.1. Yapısı ve İşlevi	20
1.3.1.2. Fonetigi	20
1.3.1.3. Kullanımı	20
1.3.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	20
1.3.1.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	21
1.3.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	21
1.3.1.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	21
1.3.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	21
1.3.1.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:	21
1.3.1.3.7. Sıfat Olarak Kullanımı:	21
1.3.1.3.8. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	21
1. 3. 2. -mAKLIK eki:	22
1.3.2.1. Yapısı ve İşlevi	22
1.3.2.2. Fonetigi	22
1.3.2.3. Kullanımı	22
1.3.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	22
1. 3. 3. -mA eki:	22
1.3.3.1. Yapısı ve İşlevi	22
1.3.3.2. Fonetigi	22
1.3.3.3. Kullanımı	23
1.3.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:	23
1. 3. 4. -ş, -Iş/-Uş eki:	23
1.3.4.1. Yapısı ve İşlevi	23
1.3.4.2. Fonetigi	23
1.3.4.3. Kullanımı	23
1.3.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	23
1.3.4.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	23

1.3.4.3.3. İyelik Ekiyle Kullanımı:	24
1.3.4.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	24
1. 3. 5. -İg/-Ug , -İğ/-Uğ eki:.....	24
1.3.5.1. Yapısı ve İşlevi	24
1.3.5.2. Fonetigi	24
1.3.5.3. Kullanımı	25
1.3.5.3.1. Özne Olarak Kullanımı:.....	25
1.3.5.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	25
1.3.5.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	25
1.3.5.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	25
1.3.5.3.5. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	25
1. 4. HAREZM TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	26
1. 4. 1. -mAK eki:	26
1.4.1.1. Yapısı ve İşlevi	26
1.4.1.2. Fonetigi	26
1.4.1.3. Kullanımı	26
1.4.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:.....	26
1.4.1.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	26
1.4.1.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	27
1.4.1.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	27
1.4.1.3.5. İsim Tamlamalarında Kullanımı:.....	27
1. 4. 2. -mAKIIK eki:.....	27
1.4.2.1. Yapısı ve İşlevi	27
1.4.2.2. Fonetigi	28
1.4.2.3. Kullanımı	28
1.4.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:.....	28
1.4.2.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	28
1.4.2.3.3. İsim Tamlamalarında Kullanımı:.....	28
1.4.2.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	28
1. 4. 3. -mA eki:	28
1.4.3.1. Yapısı ve İşlevi	28
1.4.3.2. Fonetigi	28
1.4.3.3. Kullanımı	29

1.4.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:.....	29
1.4.3.3.2. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	29
1. 4. 4. -ş, -İş/-Uş eki:.....	29
1.4.4.1. Yapısı ve İşlevi	29
1.4.4.2. Fonetigi	29
1.4.4.3. Kullanımı	29
1.4.4.3.1. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	29
1.4.4.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:	30
1.4.4.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	30
1.4.4.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	30
1. 5. ÇAĞTAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	30
1. 5. 1. -mAK eki:	30
1.5.1.1. Yapısı ve İşlevi	30
1.5.1.2. Fonetigi	31
1.5.1.3. Kullanımı	31
1.5.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	31
1.5.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:.....	31
1.5.1.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	31
1.5.1.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	31
1.5.1.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	31
1.5.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	31
1.5.1.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	32
1.5.1.3.7. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	32
1. 5. 2. -mAKIIK eki:.....	32
1.5.2.1. Yapısı ve İşlevi	32
1.5.2.2. Fonetigi	32
1.5.2.3. Kullanımı	32
1.5.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:.....	32
1.5.2.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	32
1.5.2.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	33
1.5.2.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	33
1. 5. 3. -mA eki:	33
1.5.3.1. Yapısı ve İşlevi	33

1.5.3.2. Fonetigi	33
1.5.3.3. Kullanımı	33
1.5.3.3.1. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	33
1.5.3.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:	33
1.5.3.3.3. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	34
1. 5. 4. -ş, -Iş/-Uş eki:	34
1.5.4.1. Yapısı ve İşlevi	34
1.5.4.2. Fonetigi	34
1.5.4.3. Kullanımı	34
1.5.4.3.1. Dolaylı Tümluç Olarak Kullanımı:	34
1.5.4.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	34
1.5.4.3.3. İyelik Ekiyle Olarak Kullanımı:	34
1.5.4.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	35
1. 6. KIPÇAK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	35
1. 6. 1. -mAK eki:	35
1.6.1.1. Yapısı ve İşlevi	35
1.6.1.2. Fonetigi	36
1.6.1.3. Kullanımı	36
1.6.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:.....	36
1.6.1.3.2. Dolaylı Tümluç Olarak Kullanımı:	36
1.6.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	36
1.6.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	36
1.6.1.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:	37
1.6.1.3.6. Edatlarla Kullanımı:.....	37
1.6.1.3.7. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	37
1. 6. 2 -mAKLIK eki:	37
1.6.2.1. Yapısı ve İşlevi	37
1.6.2.2. Fonetigi	37
1.6.2.3. Kullanımı	38
1.6.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı Kullanımı:.....	38
1.6.2.3.2. Dolaylı Tümluç Olarak Kullanımı:	38
1.6.2.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	38
1.6.2.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	38

1. 6. 3. -mA eki:	38
1.6.3.1. Yapısı ve İşlevi	38
1.6.3.2. Fonetigi	39
1.6.3.3. Kullanımı	39
1.6.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:	39
1.6.3.3.2. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	39
1. 6. 4. -İş, -Uş eki:	39
1.6.4.1. Yapısı ve İşlevi	39
1.6.4.2. Fonetigi	40
1.6.4.3. Kullanımı	40
1.6.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	40
1.6.4.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	40
1.6.4.3.3. İsim Tamlamalarında Kullanımı:	40
1.6.4.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	40
1.6.4.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:	40
1.6.4.3.6. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	40
1. 7. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	41
1. 7. 1. -mAK eki:	41
1.7.1.1. Yapısı ve İşlevi	41
1.7.1.2. Fonetigi	42
1.7.1.3. Kullanımı	42
1.7.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	42
1.7.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	43
1.7.1.3.3. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	43
1.7.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	43
1.7.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	43
1.7.1.3.6. Edatlarla Kullanımı:	44
1.7.1.3.7. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	44
1. 7. 2. -mAKLIK eki:	44
1.7.2.1. Yapısı ve İşlevi	44
1.7.2.2. Fonetigi	45
1.7.2.3. Kullanımı	45
1.7.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	45

1.7.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:.....	45
1.7.2.3.3. Dolaylı Tümleç Kullanımı:.....	45
1.7.2.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:.....	45
1.7.2.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:.....	45
1.7.2.3.6. İsim Tamlamalarında Kullanımı:.....	45
1. 7. 3. -mA eki:.....	46
1.7.3.1. Yapısı ve İşlevi.....	46
1.7.3.2. Fonetigi.....	46
1.7.3.3. Kullanımı.....	46
1.7.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:.....	46
1.7.3.3.2. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:.....	46
1.7.3.3.3. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	47
1.7.3.3.4. Sıfat Olarak Kullanımı:.....	47
1. 7. 4. -Iş, -Uş eki:.....	47
1.7.4.1. Yapısı ve İşlevi.....	47
1.7.4.2. Fonetigi.....	47
1.7.4.3. Kullanımı.....	48
1.7.4.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:.....	48
1.7.4.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:.....	48
1.7.4.3.3. İsim Tamlamalarında Kullanımı:.....	48
1.7.4.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:.....	48
1.7.4.3.5. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	48
İKİNCİ BÖLÜM.....	49
2. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE MASTARLAR.....	49
2. 1. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	49
2. 1. 1. -mAk, -mOk eki:.....	49
2.1.1.1. Yapısı ve İşlevi.....	49
2.1.1.2. Fonetigi.....	50
2.1.1.3. Kullanımı.....	50
2.1.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:.....	50
2.1.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:.....	50
2.1.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:.....	51
2.1.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:.....	51

2.1.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	51
2.1.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	51
2.1.1.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	51
2. 1. 2. -mA, -mO eki:	51
2.1.2.1. Yapısı ve İşlevi	51
2.1.2.2. Fonetigi	52
2.1.2.3. Kullanımı	52
2.1.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	52
2.1.2.3.2. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	52
2.1.2.3.3. Sıfat Olarak Kullanımı:	53
2. 1. 3. -ş, -Iş, -Uş eki:	53
2.1.3.1. Yapısı ve İşlevi	53
2.1.3.2. Fonetigi	53
2.1.3.3. Kullanımı	54
2.1.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	54
2.1.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	54
2.1.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	54
2.1.3.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	55
2.1.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	55
2.1.3.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	55
2. 1. 4. -UU, -OO (< -g/-ğ) eki:	56
2.1.4.1. Yapısı ve İşlevi	56
2.1.4.2. Fonetigi	56
2.1.4.3. Kullanımı	57
2.1.4.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	57
2.1.4.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	57
2.1.4.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	57
2.1.4.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	58
2.1.4.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	58
2.1.4.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	58
2.1.4.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	58
2. 2. KAZAK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	58
2. 2. 1. -mAK, -bAK, -pAK eki:	59

2.2.1.1. Yapısı ve İşlevi	59
2.2.1.2. Fonetigi	59
2.2.1.3. Kullanımı	59
2.2.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	59
2.2.1.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	60
2.2.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	60
2.2.1.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	60
2.2.1.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	61
2. 2. 2. -mA, -bA, -pA eki:	61
2.2.2.1. Yapısı ve İşlevi	61
2.2.2.2. Fonetigi	61
2.2.2.3. Kullanımı	61
2.2.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	61
2. 2. 3. -v, -Uv (< -g/-ğ) eki:	62
2.2.3.1. Yapısı ve İşlevi	62
2.2.3.2. Fonetigi	62
2.2.3.3. Kullanımı	62
2.2.3.3.1. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	62
2.2.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	63
2.2.3.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	63
2.2.3.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	63
2. 2. 4. -s, -Is eki:	64
2.2.4.1. Yapısı ve İşlevi	64
2.2.4.2. Fonetigi	64
2.2.4.3. Kullanımı	64
2.2.4.3.1. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	64
2.2.4.3.2. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:	65
2. 3. TATAR (KAZAN) TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	65
2. 3. 1. -mAk eki:	65
2. 3.1.1. Yapısı ve İşlevi	65
2.3.1.2. Fonetigi	65
2.3.1.3. Kullanımı	65
2.3.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	65

2.3.1.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	66
2.3.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	66
2.3.1.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	66
2.3.1.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	66
2.3.2.1. Yapısı ve İşlevi	66
2.3.2.2. Fonetigi	67
2.3.2.3. Kullanımı	67
2.3.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	67
2.3.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	67
2.3.2.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	67
2.3.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	68
2.3.2.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	68
2.3.2.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	68
2. 3. 3. -v/-U (< -g/ğ) eki:	69
2.3.3.1. Yapısı ve İşlevi	69
2.3.3.2. Fonetigi	69
2.3.3.3. Kullanımı	69
2.3.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	69
2.3.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	69
2.3.3.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	70
2.3.3.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	70
2.3.3.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	70
2.3.3.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:	71
2.3.3.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	71
2.3.3.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	72
2. 4. KIRIM TATAR TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	72
2. 4. 1. -mAk eki:	72
2.4.1.1. Yapısı ve İşlevi	72
2.4.1.2. Fonetigi	72
2.4.1.3. Kullanımı	72
2.4.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	72
2.4.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	73
2.4.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	73

2.4.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	73
2.4.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	73
2.4.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	73
2.4.1.3.7. -mAktA şeklinde Şimdiki Zaman Kipi Yerine Kullanımı:	74
2.4.1.3.8. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	74
2.4.1.3.9. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	75
2.4.2. -mA eki:	75
2.4.2.1. Yapısı ve İşlevi	75
2.4.2.2. Fonetigi	75
2.4.2.3. Kullanımı	75
2.4.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	75
2.4.2.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	76
2.4.2.3.3. Zarf Olarak Kullanımı:	76
2.4.2.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	76
2.4.2.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	76
2.4.2.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:	77
2.4.2.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	77
2.4.3. -İş eki:	78
2.4.3.1. Yapısı ve İşlevi	78
2.4.3.2. Fonetigi	78
2.4.3.3. Kullanımı	78
2.4.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	78
2.4.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	78
2.4.3.3.3. Zarf Olarak Kullanımı:	78
2.4.3.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	79
2.4.4. -v, -Uv (< -g/-ğ) eki:	79
2.4.4.1. Yapısı ve İşlevi	79
2.4.4.2. Fonetigi	79
2.4.4.3. Kullanımı	79
2.4.4.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	79
2.4.4.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	79
2.4.4.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	80
2.4.4.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	80

2.4.4.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	80
2.4.4.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	81
2.4.4.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	81
2. 5. KUMUK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	81
2. 5. 1. -mAk eki:	81
2.5.1.1. Yapısı ve İşlevi	81
2.5.1.2. Fonetigi	82
2.5.1.3. Kullanımı	82
2.5.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	82
2.5.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	82
2.5.1.3.3. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	82
2.5.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	83
2.5.1.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	83
2.5.1.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	84
2. 5. 2. -mA eki:	84
2.5.2.1. Yapısı ve İşlevi	84
2.5.2.2. Fonetigi	84
2.5.2.3. Kullanımı	84
2.5.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	84
2.5.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	85
2.5.2.3.3. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	85
2.5.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	85
2.5.2.3.5. Zarf Kullanımı:	85
2.5.2.3.6. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	85
2.5.2.3.7. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	86
2.5.2.3.8. İyelik Ekiyle Kullanımı:	86
2.5.2.3.9. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	86
2. 5. 3. -ş, -Iş,-Uş eki:	86
2.5.3.1. Yapısı ve İşlevi	86
2.5.3.2. Fonetigi	86
2.5.3.3. Kullanımı	87
2.5.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	87
2.5.3.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:	87

2.5.3.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	87
2. 5. 4. -v, -İv, -Uv (< -g/-ğ) eki:.....	87
2.5.4.1. Yapısı ve İşlevi	87
2.5.4.2. Fonetigi	87
2.5.4.3. Kullanımı	88
2.5.4.3. 1. Nesne Olarak Kullanımı:	88
2.5.4.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	88
2.5.4.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	88
2.5.4.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	88
2.5.4.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	88
2.5.4.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	88
2. 6. BAŞKURT TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	89
2. 6. 1. -mAK eki:	89
2.6.1.1. Yapısı ve İşlevi	89
2.6.1.2. Fonetigi	89
2.6.1.3. Kullanımı	89
2.6.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	89
2.6.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:.....	89
2.6.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	90
2.6.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	90
2.6.1.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	90
2. 6. 2. -mA eki:	90
2.6.2.1. Yapısı ve İşlevi	90
2.6.2.2. Fonetigi	90
2.6.2.3. Kullanımı	90
2.6.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	90
2. 6. 3. -rGA, -ArGA, -IrGA eki:.....	91
2.6.3.1. Yapısı ve İşlevi	91
2.6.3.2. Fonetigi	91
2.6.3.3. Kullanımı	91
2.6.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	91
2.6.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	92
2.6.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	92

2.6.3.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	92
2.6.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	92
2. 6. 4. -w, -Aw, -Iw, -Ow (< -g/-ğ) eki:	92
2.6.4.1. Yapısı ve İşlevi	92
2.6.4.2. Fonetigi	92
2.6.4.3. Kullanımı	93
2.10.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	93
2.6.4.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	93
2.6.4.3.3. Nesne olarak Kullanımı:	93
2.6.4.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	94
2.6.4.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:	94
2.6.4.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	94
2.6.4.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	95
2.6.4.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	95
2. 6. 5. -ş, -Iş, -Uş eki:	95
2.6.5.1. Yapısı ve İşlevi	95
2.6.5.2. Fonetigi	96
2.6.5.3. Kullanımı	96
2.6.5.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	96
2.6.5.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	96
2.6.5.3.3. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	96
2.6.5.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	96
2.6.5.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	96
2.6.5.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	97
2.6.5.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	97
2. 7. NOGAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	97
2. 7. 1. -mAk, -bAk, -pAk eki:	97
2.7.1.1. Yapısı ve İşlevi	97
2.7.1.2. Fonetigi	97
2.7.1.3. Kullanımı	98
2.7.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	98
2.7.1.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	98
2.7.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	98

2.7.1.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	98
2.7.1.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	99
2. 7. 2. -s, -Is eki:.....	99
2.7.2.1. Yapısı ve İşlevi	99
2.7.2.2. Fonetigi	99
2.7.2.3. Kullanımı	99
2.7.2.3.1. İyelik Ekiyle Kullanımı:	99
2.7.2.3.2. Zarf Olarak Kullanımı:	99
2.7.2.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	100
2.7.2.3.4. Sıfat Olarak Kullanımı:.....	100
2. 7. 3. -v, -Uv (< -g/-ğ) eki:.....	100
2.7.3.1. Yapısı ve İşlevi	100
2.7.3.2. Fonetigi	100
2.7.3.3. Kullanımı	100
2.11.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:.....	100
2.7.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	101
2.7.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	101
2.7.3.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	101
2.7.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	101
2.7.3.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	101
2. 8. KARAÇAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	101
2. 8. 1. -mAK eki:.....	102
2.8.1.1. Yapısı ve İşlevi	102
2.8.1.2. Fonetigi	102
2.8.1.3. Kullanımı:	102
2.8.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	102
2.8.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:.....	102
2.8.1.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:.....	103
2.8.1.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	103
2. 8. 2. -r, -Ar, -Ir, -Ur eki:.....	103
2.8.2.1. Yapısı ve İşlevi	103
2.8.2.2. Fonetigi	103
2.8.2.3. Kullanımı	103

2.8.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	103
2.8.2.3.2. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	104
2.8.2.3.3. İyelik Eki İle Kullanımı:	105
2.8.2.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	105
2. 8. 3. -ğan,-gen eki:	106
2.8.3.1. Yapısı ve İşlevi	106
2.8.3.2. Fonetigi	106
2.8.3.3. Kullanımı	106
2.8.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	106
2.8.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	106
2.8.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	106
2.8.3.3.4. İyelik Eki İle Kullanımı:	107
2. 9. KARAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	107
2. 9. 1. -mak/-māk/-max eki:	107
2.9.1.1. Yapısı ve İşlevi.....	107
2.9.1.2. Fonetigi	107
2.9.1.3. Kullanımı	108
2.9.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	108
2.9.1.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	108
2.9.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	108
2.9.1.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	108
2.9.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	109
2.9.1.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:	109
2.9.1.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	109
2.9.1.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	109
2. 9. 2. -ma/-mä eki:	110
2.9.2.1. Yapısı ve İşlevi	110
2.9.2.2. Fonetigi	110
2.9.2.3. Kullanımı	110
2.9.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	110
2.9.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	110
2.9.2.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	110
2.9.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	111

2.9.2.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	111
2.9.2.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	111
2. 9. 3. -ş, -Iş/-Uş eki:	111
2.9.3.1. Yapısı ve İşlevi	111
2.9.3.2. Fonetigi	111
2.9.3.3. Kullanımı	112
2.9.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	112
2.9.3.3.2. Dolaylı Tümeleş Olarak Kullanımı:	112
2.9.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	112
2.9.3.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	112
2.9.3.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	112
2. 9. 4. -v, -Iv/-Uv (< -g/-ğ) eki:.....	112
2.9.4.1. Yapısı ve İşlevi	112
2.9.4.2. Fonetigi	113
2.9.4.3. Kullanımı	113
2.9.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	113
2.9.4.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	113
2.9.4.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	113
2.9.4.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	113
2. 10. KARAKALPAK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	113
2. 10. 1. -maq/-mek eki:	114
2.10.1.1. Yapısı ve İşlevi	114
2.10.1.2. Fonetigi	114
2.10.1.3. Kullanımı	114
2.10.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	114
2.10.1.3.2. Dolaylı Tümeleş Olarak Kullanımı:	114
2.10.1.3.3. -mAktA Şeklinde Şimdiki Zaman Kipinin Yerinde Kullanımı:	115
2.10.1.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	115
2. 10. 2. -s, -Is eki.....	115
2.10.2.1. Yapısı ve İşlevi	115
2.10.2.2. Fonetigi	115
2.10.2.3. Kullanımı	115
2.10.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	115

2.10.2.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	115
2.10.2.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	116
2. 10. 3. -w, -Iw (< -g/-ğ) eki:	116
2.10.3.1. Yapısı ve İşlevi	116
2.10.3.2. Fonetigi	116
2.10.3.3. Kullanımı	116
2.10.3.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	116
2.10.3.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	116
2.10.3.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	117
2.10.3.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	117
2.10.3.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	117
2.10.3.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	118
2. 11. YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	118
2. 11. 1. -maq, -mek eki:	119
2.11.1.1. Yapısı ve İşlevi	119
2.11.1.2. Fonetigi	119
2.11.1.3. Kullanımı	119
2.11.1.3.1. Zarf Olarak Kullanımı:	119
2.11.1.3.2. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	119
2.11.1.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	120
2. 11. 2. -ş, -Iş/-Uş eki:	120
2.11.2.1. Yapısı ve İşlevi	120
2.11.2.2. Fonetigi	120
2.11.2.3. Kullanımı	120
2.11.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	120
2.11.2.3.2. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	121
2.11.2.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	121
2.11.2.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	121
2. 12. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	122
2. 12. 1. -maq eki:	122
2.12.1.1. Yapısı ve İşlevi	122
2.12.1.2. Fonetigi	122
2.12.1.3. Kullanımı	122

2.12.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	122
2.12.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	122
2.12.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	123
2.12.1.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	123
2.12.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	123
2.12.1.3.6. -mAktA şeklinde Şimdiki Zaman Kipi Yerine Kullanımı:	123
2. 12. 2. -mA eki:	123
2.12.2.1. Yapısı ve İşlevi	123
2.12.2.2. Fonetigi	124
2.12.2.3. Kullanımı	124
2.12.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	124
2. 12. 3. -ş, -İş eki:	124
2.12.3.1. Yapısı ve İşlevi	124
2.12.3.2. Fonetigi	125
2.12.3.3. Kullanımı	125
2.12.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	125
2.12.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	125
2.12.3.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	125
2.12.3.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:	125
2.12.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	126
2.12.3.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	126
2. 12. 4. -v, -Uv eki (< -g/ -ğ) eki:	126
2.12.4.1. Yapısı ve İşlevi	126
2.12.4.2. Fonetigi	127
2.12.4.3. Kullanımı	127
2.12.4.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	127
2.12.4.3.2. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	127
2. 13. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	127
2. 13. 1. -mAk eki:	127
2.13.1.1. Yapısı ve İşlevi	127
2.13.1.2. Fonetigi	128
2.13.1.3. Kullanımı	128
2.13.1.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	128

2.13.1.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:	128
2.13.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	128
2.13.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	128
2.13.1.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:	129
2.13.1.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	129
2.13.1.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	129
2. 13. 2. -mA eki:	129
2.13.2.1. Yapısı ve İşlevi	129
2.13.2.2. Fonetigi	129
2.13.2.3. Kullanımı	130
2.13.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	130
2.13.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	130
2.13.2.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	130
2.13.2.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	130
2.13.2.3.5. Sıfat Olarak Kullanımı:	130
2. 13. 3. -İş, -Uş eki:	130
2.13.3.1. Yapısı ve İşlevi	130
2.13.3.2. Fonetigi	131
2.13.3.3. Kullanımı	131
2.13.3.3.1. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	131
2.13.3.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:	131
2.13.3.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	131
2. 14. AZERBAIJAN TÜRKÇESİNDE MASTARLAR	132
2. 14. 1. -mag/-mek eki:	132
2.14.1.1. Yapısı ve İşlevi	132
2.14.1.2. Fonetigi	132
2.14.1.3. Kullanımı	133
2.14.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	133
2.14.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	133
2.14.1.3. 3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	133
2.14.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	133
2.14.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	133
2.14.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	133

2.14.1.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	134
2.14.1.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	134
2. 14. 2. -mA eki:	134
2.14.2.1. Yapısı ve İşlevi	134
2.14.2.2. Fonetigi	134
2.14.7.3. Kullanımı	135
2.14.7.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:.....	135
2.14.7.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	135
2.14.7.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:.....	135
2.14.7.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	135
2.14.7.3.5. Sıfat Olarak Kullanımı:.....	135
2. 14. 3. -İş/-Uş eki:	136
2.14.3.1. Yapısı ve İşlevi	136
2.14.3.2. Fonetigi	136
2.14.3.3. Kullanımı	136
2.14.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:.....	136
2.13.3.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	136
2.14.3.3.3. İyelik Ekiyle Kullanımı:	136
2.14.3.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	136
2. 15. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	137
2. 15. 1. -mAk, -mAA eki:.....	137
2.15.1.1. Yapısı ve İşlevi	137
2.15.1.2. Fonetigi	137
2.15.1.3. Kullanımı	137
2.15.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	137
2.15.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:.....	138
2.15.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:.....	138
2.15.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	138
2.15.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:.....	138
2.15.1.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	138
2.15.1.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	139
2. 14. 2. -mA eki:	139
2.14.2.1. Yapısı ve İşlevi	139

2.14.2.2. Fonetigi	139
2.14.2.3. Kullanımı	139
2.14.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	139
2. 15. 3. -İş, -Uş eki:	139
2.15.3.1. Yapısı ve İşlevi	139
2.15.3.2. Fonetigi	140
2.15.3.3. Kullanımı	140
2.15.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı	140
2.15.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	140
2.15.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	140
2.15.3.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:.....	140
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	141
3. 1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE MASTARLAR.....	141
3. 1. 1. –mAk eki:	141
3.1.1.1. Yapısı ve İşlevi	141
3.2.1.2. Fonetigi	141
3.3.1.3. Kullanımı	141
3.3.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	141
3.3.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:.....	141
3.3.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	142
3.3.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:	142
3.3.1.3.5. Belirtisiz Ad Tamlamalarında Tamlanan Olarak Kullanımı:	142
3.3.1.3.6. –mAkA Şeklinde, Şimdiki Zaman Kipi Yerinde Kullanımı:	142
3.3.1.3.7. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	142
3.3.1.3.8. Edat Grubu Olarak Kullanımı:.....	142
3.3.1.3.9. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	143
3. 1. 2. –mA eki:	143
3.1.2.1. Yapısı ve İşlevi	143
3.1.2.2. Fonetigi	143
3.1.2.3. Kullanımı	143
3.1.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	143
3.1.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:.....	143
3.1.2.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:	144

3.1.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	144
3.1.2.3.5. Belirtisiz Ad Tamlamalarında Tamlayan Olarak Kullanımı:	144
3.1.2.3.6. Belirtili Ad Tamlamalarında Hem Tamlayan Hem de Tamlanan Olarak Kullanımı:	144
3.1.2.3.7. Sıfat Tamlaması Olarak Kullanımı:	144
3.1.2.3.8. –mAdA Şeklinde, Şimdiki Zaman Kipi Olarak Kullanımı:	145
3.1.2.3.9. Birleşik Sıfat Olarak Kullanımı:	145
3.1.2.3.10. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	145
3.1.2.3.11. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	145
3. 1. 3. –İş, -Uş eki:	145
3.1.3.1. Yapısı ve İşlevi	145
3.1.3.2. Fonetigi	145
3.1.3.3. Kullanımı	146
3.1.3.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	146
3.1.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	146
3.1.3.3.3. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	146
3.1.3.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	146
3.1.3.3.5. Zarf Olarak Kullanımı:	146
3.1.3.3.6. Belirtili Ad Tamlamalarında Hem Tamlayan Hem de Tamlanan Görevinde Kullanımı:	146
3.1.3.3.7. Belirtisiz Ad Tamlamalarında Hem Tamlayan Hem de Tamlanan Görevinde Kullanımı:	147
3.1.3.3.8. Sıfat Tamlaması Olarak Kullanımı:	147
3.1.3.3.9. İyelik Ekiyle Kullanımı:	147
3.1.3.3.10. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	147
3. 2. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA MASTARLAR	147
3. 2. 1. –mAk (< -mağ/-meg, -mah/-meh, -beh) eki:	147
3.2.1.1. Yapısı ve İşlevi	147
3.2.1.2. Fonetigi	148
3.2.1.3. Kullanımı	148
3.2.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	148
3.2.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	148
3.2.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	148

3.2.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:	149
3.2.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	149
3.2.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	149
3.2.1.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:	149
3.2.1.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	150
3. 2. 2. -mA (< -mI, -ba) eki:.....	150
3.2.2.1. Yapısı ve İşlevi	150
3.2.2.2. Fonetigi	150
3.2.2.3. Kullanımı	150
3.2.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:	150
3.2.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:	150
3.2.2.3.3. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	150
3.2.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:	151
3.2.2.3.5. Zarf Olarak Kullanımı:	151
3.2.2.3.6. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	151
3.2.2.3.7. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:	151
3.2.2.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	151
3.2.2.3.9. Sıfat Olarak Kullanımı:	152
3. 2. 3. -Iş, -Uş eki:.....	152
3.2.3.1. Yapısı ve İşlevi	152
3.2.3.2. Fonetigi	152
3.2.3.3. Kullanımı	153
3.2.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:	153
3.2.3.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:	153
3.2.3.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:	153
3.2.3.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:	153
3.2.3.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:	153
3.2.3.3.6. Zarf Olarak Kullanımı:	153
3.2.4 Sıfat-fiil Eklerinin Mastar Eki Yerine Kullanışı.....	154
3.2.4.1. -AcAk Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması:	154
3.2.4.2. -An Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması.....	154
3.2.4.3. -AsI Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması:	154
3.2.4.4. -DIk /-DUk Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması:	154

SONUÇ	155
BİBLİYOGRAFYA	159
ÖZGEÇMİŞ	164

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi Türk Dilinde Masterlar

Özkan AYDOĞDU

Fırat Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
2007; Sayfa : XXXIII + 164

Türk dili, dünyanın en köklü ve zengin dillerinden birisidir. Türk dili deyince, sadece Türkiye’de konuşulan dil akla gelmemelidir. Çalışmamızda Türk dili kavramını kullanırken, Eski Türkçe döneminden günümüze kadarki dönemi ve günümüzde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olan çağdaş Türk lehçelerini, bir bütün olarak kast etmekteyiz.

Bu çalışmamızın konusu, Türk dilinde yer alan masterlardır. Masterlar, fiillerin isim şekilleridir, bir bakıma adıdır. Hem fiil hem de isim özellikleri taşımaktadırlar. Dilde oldukça işlek olarak kullanılan unsurlardır. Birden fazla duygu, düşünce ve istek; bu ekler sayesinde birden fazla cümle kurulmadan ifade edilebilmektedir.

Bu çalışmada; tarihi dönemlerden başlayarak, günümüzde konuşulan çağdaş lehçeleri de içine alacak şekilde masterlar tespit edilmiş ve Türk dilinde geçmişten günümüze kadar kullanılan masterların benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Master, Türkçenin Tarihi Dönemleri, Çağdaş Lehçeler, Ağızlar

ZUSAMMENFASSUNG

Master These Das Infinitiv In Der Türkischen Sprache

Özkan AYDOĞDU

**Fırat Universitaet
Institut Für Sozialwissenschaften
Türkische Sprache Und Literatur
2007, Page : VII+87**

Die türkische Sprache ist eine der grundlegenden und reichen Sprache der Welt. Wenn die Rede von türkischer Sprache ist, soll nicht nur die Sprache in der Türkei verstanden werden. Während wir in unsere Arbeit den Begriff türkische Sprache verwenden, meinen wir alle die zeitgenössischen türkischen Dialekte, die sich seit Alttürkisch bis Heute auf einer breiten Zone verbreitet haben.

Das Thema dieser Arbeit ist die Infinitive in der türkischen Sprache. Die Infinitive sind die Nomenformen der Verben, in einer Hinsicht sind sie Nomen. Sie haben sowohl Verb- als auch Nomeneigenschaften. In der Sprache werden sie sehr häufig gebraucht. Diese Suffixe ermöglichen mehrere Gefühle, Gedanken und Wünsche auf einmal in einem Satz auszudrücken.

In dieser Arbeit haben wir die Infinitive in der Vergangenheit und in den zeitgenössischen Dialekten festgestellt, die Unterschiede und Ähnlichkeiten der Infinitive, die in der türkischen Sprache seit der Vergangenheit gebraucht werden, dargelegt.

Schlüssel Wörter: Infinitiv, historische Zeit des Türkisch, Dialekte, Mundart

KISALTMALAR

- AASFE** : Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri
age. : Adı geçen eser
agm. : Adı geçen makale
AH : Atabetü'l-Hakayık
BD : Bâbü'r Dîvânı
BN : Battal-nâme
c. : Cilt
UrMA : Urfa Merkez Ağızı
DLT : Dîvânü Lügâti't-Türk
ErYA: Erzincan ve Yöresi Ağızları
FŞ : Ferhâd u Şîrîn
GST : Gülîstan Tercümesi
GT : Gagavuz Türkleri
HŞ : Hüsrev ü Şîrin
İKP : İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İMS : İrşâdü'l-Mülük Ve's-Selâtin
K : Kültîgin Abidesi
KA : Kırgız Atasözleri
KAZMS : Kazak Masallarından Seçmeler
KB : Kutadgu Bilig
KBAYA : Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları
KÇT : Karaçay Türkçesi
KG : Kitab-ı Gunya
KGT : Kırgız Türkçesi Grameri
KGTLE : Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar
KHY : Kumuk Halk Yırları
KırİA : Kırşehir ve Yöresi Ağızları
KMS : Kitâbu Evsâfî Mesâcidi'ş-Şerife
KT : Kumuk Türkçesi
KTG : Kumuk Türkçesi Grameri

LKADM	: Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler
ME	: Mukaddimetü'l-Edeb
MİA	: Malatya İli Ağızları
MM	: Mu'inü'l-Mürid
MS	: Maytrısimit
NF	: Nehcü'l-Ferâdis
NTG	: Nogay Türkçesi Grameri
OİYA	: Ordu İli ve Yöresi Ağızları
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SH	: Sıfatü'l Haremeyn
SiİYA	: Sivas İli ve Yöresi Ağızları
SN	: Süheyl ü Nevbahar
T I	: Tonyukuk Abidesi I. Taş
T II	: Tonyukuk Abidesi II. Taş
TDEMA	: Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi
TDTEA	: Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi
ToİYÖ	: Tokat İli ve Yöresi Ağızları
TrYÖ	: Trabzon ve Yöresi Ağızları
UİA	: Uşak İli Ağızları
Üİ	: Üç İtigsizler
Yay.	: Yayını, yayınları
ZBKİA	: Zonguldak- Bartın- Karabük İlleri Ağızları
ZLT	: El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye

ÖN SÖZ

Mastarlar konusu, genel itibariyle gramer kitaplarında geniş bir yer bulmamaktadır. Yaptığımız bu çalışmada mastarlar konusunu, Türkiye Türkçesi ile sınırlı tutmadık. Türk dilini bir bütün içerisinde ele alarak, Eski Türkçe döneminden başlayarak, günümüz Türkiye Türkçesini ve çağdaş Türk lehçelerini de içine alacak geniş bir inceleme yapmaya çalıştık.

Her dönemi ve lehçeyi yazılı kaynaklarından tarayarak, o dönem veya lehçede kullanılan mastarları tespit etmeye çalıştık. Bu mastarların cümle içerisinde hangi işlevde kullanıldığını da ortaya koymaya çalıştık. Bunu yaparken de o devrin önemli eserlerini tarayarak, örnekleri tespit ettik. Tespit ettiğimiz ekleri, gramer kitaplarıyla karşılaştırarak farklılıkları da belirtmeye çalıştık.

Bu çalışma konusunu belirleyen, maddi ve manevi desteğini benden hiç bir zaman esirgemeyen danışman Hocam Prof. Dr. Ahmet BURAN'a; kütüphanelerinden istifade etme izni veren ve yol gösteren hocalarım Prof. Dr. Necati DEMİR'e ve Yard. Doç. Dr. Hikmet YILMAZ'a; ayrıca her konuda destek gördüğüm Arş. Gör. Fatih ÖZEK'e teşekkürü zevkli bir borç bilirim.

ELAZIĞ, 2007

Özkan AYDOĞDU

GİRİŞ

Mastarlar, gramerlerde ‘fiilimsiler’ konusu içerisinde ele alınmaktadır. Fiilimsiler, kökü fiil olan fakat aldıkları ekler vasıtasıyla isim, sıfat veya zarf olarak kullanılabilen unsurlardır. Bizim ele aldığımız mastarlar, fiilimsilerden isim olarak kullanılanlardır, yani isim-fiillerdir. Mastarlar, gramer kitaplarında geniş bir şekilde işlenmemiştir. Gramer kitaplarının çoğunda, isim-fiillere ayrı bir başlık altında yer verilmemiştir. İsim-fiil eklerinden, yapım ekleri bahsinde fiilden isim yapım eki olarak söz edilmekle yetinilmiştir.

Mastar ekleri; eklendikleri fiilin bildirdiği iş, oluş, kılış ve durumun adı olurlar. Mastarlar; fiillerin isim şekilleridir, bir bakıma adlarıdır. Hem fiil hem de isim özellikleri taşımaktadırlar. Eklendikleri fiile, şahıs ve zaman kavramı katmazlar ve isimlerin bütün özelliklerini gösterirler. Cümlede isimlerin üstlendiği bütün görevleri üstlenebilirler. Ama olumsuzları ve bilinmeyenleri yapılabildiği için bu yönleriyle de isimlerden ayrılırlar. Mastarlar, birden fazla düşüncüyü bir tek cümleyle anlatmamızı sağlarlar. Bu yönleriyle, anlatım kolaylığı da sağlamaktadırlar.

Bu çalışmada, Türk dilinde mastarlar konusunu ele alarak, tarihi seyir içerisinde göstermiş olduğu benzerlikleri ve değişimleri tespit etmeye çalıştık. Daha sonra ise günümüzde mevcut olan lehçeleri ele alarak mastarların bugünkü durumu hakkında bir sonuca varmaya çalıştık.

Mastarlar konusunu ele aldığımız bu çalışmamızda, Türk dilinin geçmişten günümüze kadar olan bütün dönemlerini ele aldık. Türkçenin ilk yazılı belgelerinin elimize ulaştığı Eski Türkçe döneminden, günümüzde konuşulan Türk lehçelerini de içine alan bir çalışma çerçevesi içerisinde mastarları inceledik.

Çalışmamızda, her tarihi devrin öne çıkan eserlerini inceleyerek elde ettiğimiz örnekler ışığında bir yargıya varmaya çalıştık. Böylelikle vardığımız sonuçlar, bir kesinlik taşıyacaktır. Dönemlerle ilgili eserler seçilirken, o dönemin özelliklerini en iyi şekilde yansıtanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Çağdaş Türk lehçelerindeki mastarlar tespit edilirken de aynı yöntem kullanılmış ve çeşitli yazın türlerinden örnekler verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın amacı, Türk dilinin tamamındaki mastarlar konusunda bir bilgiye ulaşarak, tarihi dönemlerin her birindeki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Ayrıca günümüzde, farklı coğrafyalarda konuşulan Türk lehçelerindeki durumu tespit ederek, çağdaş Türk lehçelerinde görülen benzerlik ve farklılıkları tespit etmektir.

1. FİİLLER

Fiiller, bir dilin en önemli unsurlarındandır. Bütün gramer kitaplarında fiiller, geniş bir şekilde ele alınıp incelenmiştir. Gramer kitaplarının bir kısmında fiil terimi yerine, “eylem” terimi kullanılmıştır.¹

Gramer kitaplarında yer alan tanımlara baktığımızda, aralarında ayrılık olmadığını görmekteyiz. Farklı gramer kitaplarında fiiller, şu şekilde tanımlanmıştır:

Muharrem ERGİN, “*Fiiller, hareketleri karşılayan kelimelerdir.*”² tanımını yapmaktadır.

Zeynep KORKMAZ, “*Fiiller, iş ve hareket bildiren önemli sözlerdir.*”³ demektedir.

Fuat BOZKURT, “*Eylemler, devinim sözcükleridir.*”⁴ şeklinde tanımlamaktadır.

Tahsin BANGUOĞLU, “*Bir kılış, bir durum veya oluşu, toplu bir deyimle olup biteni anlatan kelimeye fiil adını veririz.*”⁵ demektedir.

Mehmet HENGİRMEN “*Bir iş, oluş, hareket, durum bildiren, kişi ve zaman kavramı veren sözcüklere, eylem denir.*”⁶ tanımını yapmaktadır.

Tahir Nejat GENCAN, “*Eylem, varlıkların yaptıkları işleri, devinimleri, kılışları ya da onlarla ilgili oluşları, yarguları zamana ve kişiye bağlayarak anlatan sözcüktür.*”⁷ şeklinde tanımlamaktadır.

Haydar EDİSKUN, “*Fiil, varlıkların yaptıkları işleri, zamana, biçime (=tarz) ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir.*”⁸ tanımını yapmaktadır.

N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL ise, “*Eylemler, devinme, oluş, kılış, durum gösteren öğelerdir.*”⁹ şeklinde tanımlamışlardır.

Bu tanımlara bakıldığında, hepsinde ortak olan unsurun, fiillerin iş ve hareket bildirmeleri olduğu görülmektedir.

¹ Tahir Nejat GENCAN, *Dilbilgisi*, TDK Yay., Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul 1971.; Mehmet HENGİRMEN, *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara 2002.; Fuat BOZKURT, *Türkiye Türkçesi*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995. ; N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL, *Sözcük Türleri*, TDK Yay., Ankara 1983.

² Muharrem ERGİN, *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basım/Yayımlar/Dağıtım, İstanbul 2003, s.280.

³ Zeynep KORKMAZ, *Türkiye Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2003, s.527.

⁴ Fuat BOZKURT, age., s.59.

⁵ Tahsin BANGUOĞLU, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2004, s.408.

⁶ Mehmet HENGİRMEN, age., s.200.

⁷ Tahir Nejat GENCAN, age., s.229.

⁸ Haydar EDİSKUN, *Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitapevi, İstanbul 1988, s.170.

⁹ N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL, age., s.202.

Gramer kitaplarında fiillerin en belirgin özelliği, anlam taşıyan sözcükler olmalarına rağmen tek başlarına kullanılamamaları olarak ifade edilmektedir.¹⁰

Gerçekten de fiilleri kullanabilmemiz için başka unsurlara ihtiyaç duyarız. Fiilin taşıdığı iş, oluş, hareket anlamı ancak başka unsurların yardımıyla kullanım sahasına çıkabilmektedir.

Muharrem ERGİN, fiillerin kullanım sahasına çıkabilmeleri için karşıladıkları hareketlerin çeşitli nesnelere bağlanması gerektiğini, bu bağlanmayı ifade etmek için de kendilerinin çeşitli münasebet kalıplarına dökülmeleri, hareketi nesneye bağlayan çekimli şekillere girmeleri gerektiğini söylemektedir.¹¹

Bu şekilde çekime girmiş bir fiilde; eylem (iş, oluş, hareket), kip ve kişi unsurları bir arada bulunur.

geldim > **gel** (eylem) -**di** (kip) -**m** (kişi)

Dildeki hiçbir unsur, tek başına tam bir yargı bildiremezken çekimlenmiş bir fiil, tek başına tam bir yargı bildirebilir yani bir cümle kurabilir. Bu bakımdan fiiller, dilin en önemli unsurlarıdır.

Bir kelimenin fiil olup olmadığını tespit ederken bir iş, oluş, hareket veya durum bildirip bildirmediğine bakarız. Bunun yanısıra kelimelerin, mastar eki alıp almadıklarına bakarak da bunu tespit edebiliriz. Fiiller kök veya gövde halinde, emir kipinin ikinci tekil kişisi şeklindedir. Fakat biz onları, mastar eki almış şekilleriyle kullanırız. Mastar ekiyle fiilin bildirdiği iş, oluş, hareket veya durumu adlandırmış oluruz. Kök veya gövde şeklinde kullanılamayan fiillerin, mastar ekleri sayesinde ifade ettikleri hareket veya iş, kullanım sahasına çıkarılmış olmaktadır.

2. FİİLİMSİLER

Fiilimsi terimi, -(i)msi ekinden de anlaşılacağı üzere ‘fiile benzeyen’ anlamındadır. Fiilimsi sözcüğü, gramerlerde ortak bir terim olarak kullanılmamaktadır. Gramer kitaplarına baktığımızda, farklı terimlerin kullanıldığı görülmektedir.

Tahsin BANGUOĞLU, fiilimsi yerine *yatık fiil*¹²; Zeynep KORKMAZ, *çekimsiz fiil*¹³; Tahir Nejat GENCAN, Mehmet HENGİRMEN, Fuat BOZKURT ve N.

¹⁰ Zeynep KORKMAZ., age., s.527 ; Muharrem ERGİN, age., s.281 ; Fuat BOZKURT, age., s.60.

¹¹ Muharrem ERGİN, age., s.281.

¹² Tahsin BANGUOĞLU, age., s.419.

¹³ Zeynep KORKMAZ, age., s.863.

ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL ise *eylemsi*¹⁴ terimlerini kullanmışlardır. Muharrem ERGİN ise eserinde böyle bir başlığa yer vermemiştir.

Fiilimsiler, bazı özelliklerinden dolayı fiile benzer; ama ad, sıfat, zarf görevinde kullanılırlar. “Çekimsiz fiiller (yani fiilimsiler), bir oluş, bir, kılış ve bir durum bildirdikleri, olumlu ve olumsuz biçimleri yapılabildiği, bir türü zaman gösteren ekler de alabildiği için bu yönleriyle fiil özelliği taşırlar. Ancak, çekime girmemiş olmaları dolayısıyla, diğer yönleri ile de ad sınıfına girerler. Bunlar aslında ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş olan fiil şekilleridir.”¹⁵

Fiilimsiler, fiil çekim eklerini almazlar ama isim hal ve iyelik eklerini alırlar. Fiilimsiler, fiil çekimine girmedikleri için yüklem olarak kullanılamazlar. Ancak bir ekfiil ulandığı zaman cümlede yüklem olarak kullanılabilirler.

Başarının sırrı çalışmaktır.

Bizi üzen onun bu davranıştıydı.

Fiilimsiler, cümle içerisinde özne, nesne ve tümleç göreviyle kullanılabilirler yani ad yönleri ağır basmaktadır.

Fiilimsiler, dilimizdeki zamanların oluşmasında da etkili olmuştur. Bunlardan sıfat-fiillere şahıs ekleri getirilerek ‘bildirme kipleri’ oluşturulmuştur: “Fiilsi karakterleri sebebiyle yatık fiiller (yani fiilimsiler) zamana veya tarza bağlı fiil çekimi kiplerine temel olmak vasfına da sahiptirler. Özellikle bunlardan sıfat-fiiller zaman kipleri yaratmışlardır. Bunlara fiil kişi ekleri getirmekle başlıca *bildirme kiplerini* kurmuş oluruz (*bil-miş-im, bil-ir-sin, bil-ecek-sin*).”¹⁶

Fiilimsi ekleri, fiilin temel anlamını değiştirmezler. Fiilin esas anlamını değiştiren yeni bir kavram yaratmazlar. Bu yönleriyle diğer ad, sıfat, zarf türeten fiilden isim yapan eklerden ayrılırlar. Fiilimsilerin hepsi, olumsuzluk ekini ve edilgenlik eklerini alabilirler. Bu yönleriyle de diğer fiilden isim yapan eklerden farklılık gösterirler.

¹⁴ Tahir Nejat GENCAN, age., s. 311; Mehmet HENGİRMEN, age., s.248 ; Fuat BOZKURT, age., s.355 ; N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL, age., s.262.

¹⁵ Zeynep KORKMAZ, age., s.863.

¹⁶ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.420.

almak, almamak, alınma ; sorma, sormama, sorulma ;

görüŖ, görmeyiŖ, görünüŖ gibi.

Fiilimsilerin asıl iŖlevi, anlatım kolaylığı sağlamaktır. Fiilimsiler, birden fazla duyguyu, düşünceyi, isteği bir tek cümleyle anlatmamızı sağlarlar.

3. MASTARLAR

Mastarlar ile ilgili bilgilere geçmeden önce farklı dillerdeki mastarlar ve iŖlevlerine kısaca bir göz atalım.

Arapçada da “*mastar*” terimi kullanılmaktadır. Hasan AKDAĞ’ın hazırlamıŖ olduğu Arap Dili Dilbilgisi adlı kitapta mastar, Ŗu Ŗekilde tanımlanmaktadır: “Mastar, bir iŖ, oluŖ, bir durum bildiren ve zamanla ilgisi olmayan kelimedir. Yani mastarlar, fiiller gibi zamanla ilgileri olmadığından isimdirler.”¹⁷ Arapçada dört çeŖit mastar türü vardır. Bunlar; Üç ve dört harfli yalın fiillerin mastarları, İlaveli fiillerin mastarları, Mimli mastarlar ve Yapma mastarlardır. Ayrıca Arapçada, “dolaylı mastar” denilen ve edatlarla yapılan mastarlar da vardır. Mastarlardaki bu çeŖitlilik, Arapçanın çekimli bir dil olmamasından kaynaklanmaktadır. Arapçada ek yoktur ve bu yüzden her türlü kelime türetimi, kelimenin belli kalıplara uydurulmasıyla yapılmaktadır. Her farklı fiil türünün de (üç harfli, dört harfli yalın fiiller, mezid fiiller vs.) farklı bir mastar yapma kalıbı bulunmaktadır. Anlam olarak, Türkçedeki –mak’lı fiillere karŖılık gelmektedirler.

Almancada mastar teriminin karŖılıđı, “*infinitiv*”tir. Mastar ekleri, çekime girdiklerinde ses deđiŖikliđine uğrayan fiillerde, yani güçlü fiillerde (starke Verben) “–**en**; ses deđiŖikliđine uğramayanlarda, yani zayıf fiillerde (schwache Verben) –**n** veya –**en**’dir. Mastarların iki türlü kullanımı vardır. Birincisi yalın halde, ikincisi ise “zu” edatıyla birlikte. Almancada mastar halindeki fiil, “*werden*” yardımcı fiiliyle birlikte gelecek zaman kipi kurar. Ayrıca mastarlar cümlede yüklem, özne, dolaylı tümleç ve zarf olarak kullanılabilirler.¹⁸

Fransızcada mastar teriminin karŖılıđı, “*infinitif*”tir. Fransızcada kullanılan mastar ekleri; –**er**, –**ir**, –**re**, –**oir**’dir. Larousse’un yayınlamıŖ olduğu Fransız dili Grameri adlı kitapta, mastar Ŗu Ŗekilde tanımlanmıŖtır: “İnfinitif, bir tür isim-fiildir. İsmi gördüğu iŖlevlerin aynılarını görebilir ve büyük bir yapı serbestliği kazanmıŖtır.” Fransızcada mastarlar cümlede; özne, yüklem, dolaylı tümleç olabilirler. Çokluk eki

¹⁷ Hasan AKDAĞ, *Arap Dili Dilbilgisi*, Tekin Kitabevi, Konya, s.40.

¹⁸ Dora SHULZ, Heinz GRİESBACH, *Grammatik der deutschen Sprache*, Max Hueber Verlag, s.70-83.

alabilirler. “*Devoir*” yardımcı fiiliyle de bir çeşit gelecek zaman kurarlar. Fakat bu kullanım pek yaygın değildir.¹⁹

İngilizcede mastar teriminin karşılığı, “*infinitiv*”tir. İngilizcede mastarlar üç şekilde kullanılırlar. Bunlardan ilki, Gerund’dur. Gerund yapma eki –ing’dır. İkincisi, İnfinitiv’dır. İnfinitiv bir ek değildir fiilin önüne getirilen “to” sözcüğüdür. Üçüncüsü ise Bore İnfinitiv’dır. Bunda fiil yalın halde bulunur. Ne –ing ekini alır ne de öncesinde “to” sözcüğünü. Bu üç durum da Türkçedeki –mak ekini karşılamaktadır.²⁰

Türkçede mastar terimi; fiilin bildirdiği iş, oluş, hareket veya durumu adlandıran ekler için kullanılmaktadır. Fiilimside olduğu gibi, bu terim için de gramer kitaplarında ortak bir kullanım söz konusu değildir.

Haydar EDİSKUN, mastar yerine *isim-fiil*²¹; Tahsin BANGUOĞLU ve Zeynep KORKMAZ, *adfiil*²²; Tahir Nejat GENCAN, *ad-eylem*²³; Mehmet HENGİRMEN ve N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL *eylemlik*²⁴; Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA ise *hareket ismi*²⁵ terimlerini kullanmışlardır.

Muharrem ERGİN, mastar yerine “*fiil ismi*” terimini kullanıyor. Ona göre -mAk eki almış kelimeler, fiilden yapılmış isimlerdir. Bu yüzden kitabında isim-fiillere de yer vermemiştir.²⁶ Kemal ERASLAN ise isim-fiil terimini, sıfat-fiil ve zarf-fiil için kullanmıştır. Mastar ekleri için kitabında o da “*fiil ismi*” terimini kullanmıştır.²⁷

Gramer kitaplarında mastarlar şu şekilde tanımlanmıştır:

Zeynep KORKMAZ, “*Ad-fiil, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zmana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Daha açık bir anlatımla bunlar, fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler. Fiilleri, ad-fiil (mastar) ekleri getirerek adlandırırız.*”²⁸ demektedir.

¹⁹ İsmail YERGUZ (Çev.), LAROUSSE Fransız Dili Grameri, Multilingual Yabancı Dil Yay., İstanbul 1997, s.305-307.

²⁰ Eddie MURPHY, English in Use, Heinemann Ltd., s.171.

²¹ Haydar EDİSKUN, age., s.247.

²² Tahsin BANGUOĞLU, age., s.420 ; Zeynep KORKMAZ, age., s.864.

²³ Tahir Nejat GENCAN, age., s.312

²⁴ Mehmet HENGİRMEN, age., s.249 ; N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL, age., s.263.

²⁵ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, *Çağdaş Türk Lehçeleri*, TİSAV Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1999.

²⁶ Muharrem ERGİN, age., s.176.

²⁷ Kemal ERASLAN, *Eski Türkçe’de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İst., 1980.

²⁸ Zeynep KORKMAZ, age., s.864.

Fuat BOZKURT, “Eylemin belirttiği oluşu gösteren ad özellikli sözcüklerdir. Bir oluş ya da kılışın adı; daha doğrusu adlaşmış biçimidir. Eylemliğe adylem de denir.”²⁹ şeklinde tanımlamaktadır.

Tahsin BANGUOĞLU, “Adfiil, fiilin ad şekli, yani bir kılış, bir durum veya oluşun adıdır. Bunun için fiilleri adfiilerden biri ile anarız. Adfiilin bu çeşidine mastar adını veririz.”³⁰ demektedir.

Mehmet HENGİRMEN “Eylemlerin adını bildiren, tümleş olan ve ad gibi kullanılan sözcüklere eylemlilik (mastar) denir.”³¹ tanımını yapmaktadır.

Tahir Nejat GENCAN, “Hem ad hem de eylem görevinde bulunan sözcüğe ad-eylem denir”³² şeklinde tanımlamaktadır.

Haydar EDİSKUN, “İsim-fiiller, bir yandan bir eylem adı oldukları için isim, öbür yandan da özne, nesne, tümleş aldıkları için fiil olan kelimelerdir. İsim-fiile mastar da denir.”³³ tanımını yapmaktadır.

N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL ise, “Eylemlerin belli eklerle oluşarak ad görevinde kullanılan biçimlerine eylemlilik diyoruz.”³⁴ şeklinde tanımlamışlardır.

Saadet ÇAĞATAY, “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları” adlı makalesinde, fiilimsilerin Osmanlıcadaki ve Uygurcadaki kullanımını arasındaki ortaklıkları ele almaktadır. Mastarlar konusunu ele alırken de sadece –mAk ekiyle ilgili bilgiler vermektedir. Makalesinde; mastarların isim olduklarını, isim gibi kullanıldıklarını, iyelik eklerini aldıklarını, edatlarla birlikte kullanıldıklarını, genellikle çokluk eki almadıklarını ve bütün isimler gibi zamana bağlı olmadıklarını ifade ediyor. İsimlere ait bu özelliklerinin yanısıra, fiiller gibi olumsuzları ve bilinmeyenlerinin yapılabildiğini, cümlede yüklem olarak kullanıldıklarını ifade ediyor. –mAk mastarının, zamana bağlı olmadığı için fiilin genel anlamını ifade ettiğini belirtiyor. Makalenin devamında zikrettiği bu kullanımları, maddeler halinde örneklerle ortaya koyuyor ve Uygurcadaki benzer kullanımlara da yer veriyor.³⁵

Mastarlar; isim-fiil, ad-fiil, ad-eylem adlarından da anlaşılacağı üzere bir yönüyle isim, diğer yönüyle fiil özelliği gösteren kelimelerdir. Fiilin bildirdiği iş, oluş,

²⁹ Fuat BOZKURT, age., s.355.

³⁰ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.420.

³¹ Mehmet HENGİRMEN, age., s.249.

³² Tahir Nejat GENCAN, age., s.313.

³³ Haydar EDİSKUN, age., s.247.

³⁴ N. ATABAY, İ. KUTLUK, S. ÖZEL, age., s.263.

³⁵ Saadet ÇAĞATAY, “Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları”, Türk lehçeleri Üzerine Denemeler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s.191-206.

hareket veya durumu; yeni bir anlam katmadan adlandırdıkları için, ayrıca olumsuzları yapılabildiği ve çatı eklerini alabildikleri için fiil özelliği taşırlar.

söylemek, söylememek, söylenmek ; bilme, bilmeme, bilinme, görüş, görmeyiş, görülüş gibi.

Mastar eki almış fiilde, şahıs ve zaman kavramı bulunmadığı yani fiil çekimine girmediği için, ayrıca cümlede özne, nesne, dolaylı tümleş, zarf ve ekfiil getirilerek yüklem olarak kullanılabilirler için de isim özelliği gösterirler.

En güzel duygu sevmektir. (Yüklem)

Yazmak, soylu bir iştir. (Özne)

Öğretmen, çocuğa susmasını söyledi. (Nesne)

Boş boş gezmekten bıkmadın mı? (Dolaylı Tümleş)

Dönüşte beni de alın. (Zarf)

Mastarlar, isim hâl eklerini, iyelik eklerini ve çokluk ekini alabilirler. İsim tamlamalarında tamlayan ve tamlanan olabilirler. Sadece -mAk'lı mastarlar, belirtili isim tamlamalarında tamlanan olmazlar.

Oynamaktan, gelmekte, gelmeyi, gülüşe, gelmemiz, dönüşünüz, inanışlar, unutmalar , gelmek arzusu, unutma endişesi, anlayışın gücü, ay tutulması, gece görüşü gibi.

Türkçede, mastar eki olarak kullanılan üç ek vardır. Bunlar; -mAk, -mA ve -İş/-Uş ekleridir.

3. 1. -mAk eki:

Mastar eki olarak adlandırılan -mak eki, bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. Fonksiyonu, hareket (kılış) isimleri yapmaktır. -mAk eki, fiilin bildirdiği hareket veya işi adlaştırır. Fiil kök ve gövdeleri ancak şahıs, zaman vs. ekleri olarak kullanılabilirler. Fiil kök ve gövdelerine getirilen -mAk eki, onların bir zaman veya şahısa bağlanmadan kullanılmasını sağlar. Tahsin BANGUOĞLU, -mAk ekinin Eski Türkçeden beri adfiil ve kılış adı olarak kullanılageldiğini ifade etmektedir.³⁶

³⁶ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.269.

İsimlerin alabileceği tüm ekleri almasına rağmen, -mAk eki almış olan fiil kök ve gövdelerine iyelik eklerini getiremiyoruz. Bu tür kullanımlarda yerlerini –me adlarına bırakmışlardır.³⁷

yap-mağ-ım yerine yap-ma-m

-mAk ekinin iyelik eki almış şekillerine günümüzde rastlamamakla birlikte, eskiden rastlamaktaydık. Günümüzde ise ağızlarda rastlamaktayız.

Ant içmişim dönmeğim yoh. (Dede Korkut)

-mAk ekinin, -lik ekiyle uzatılmış veya pekiştirilmiş şekli de vardır. “-lik ekiyle uzatılmış şekilleri, onları anlatımca biraz daha adlaştırır: *görmeklik, bilmeklik, tanımaklık, anlamaklık* gibi. Bunlar çekim eklerini alırlar. Fakat yazı lehçemizde pek kullanılmaz olmuşlardır: *görmekliğe, bilmekliğiniz* gibi.”³⁸

-mAk eki almış fiiller, hareket (kılış) adı yapmakla birlikte fazla olmasa da nesne adları da yapmıştır. Zeynep KORKMAZ bu konuda şu örnekleri vermektedir:

azmak ‘taşmış dere’, *başmak / paşmak* ‘ayakkabı’, *çakmak, ekmek, ırmak, ilmek*

39

3. 2. -mA eki:

Tahsin BANGUOĞLU -mA ekinin, çekim halinde iki sesli arasında kalıp süreklileşen son damak sesini düşüreren -mAk ekinden türediğini belirtir ve şu örnekleri verir:

yağmur çile-meğ-e başladı. > *çile-me-ye* > *çile-me;*

Yağmur yağ-mağ-a başladı > *yağ-mağ-a* > *yağ-ma*⁴⁰

-mA eki de bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. -mAk eki hareket isimleri yaparken, -mA ekinin iş isimleri yaptığını görüyoruz. -mA eki bu sebeple, daha kuvvetli bir isim yapma ekidir ve dilimizde –ma ekiyle türtilmiş kalıcı isim ve sıfatların sayısı oldukça fazladır.

-mA adları, kılış adları olarak öne çıkmaktadır. Hatta son zamanlarda asıl kılış adları sayılmışlardır: “Hemen her fiilden yapılabilen bu adlar yeni zamanlarda her türlü yalın kavramları karşılama yeterliğini de göstermişler, *asıl kılış adları* sayılmışlardır.”⁴¹

³⁷ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.269.

³⁸ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.270.

³⁹ Zeynep KORKMAZ, age., s.96.

⁴⁰ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.264.

⁴¹ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.264.

-mA eki her tür fiilden sonra gelebilir: “-mA eki, fiildeki oluş ve kılışı bir iş adına dönüştürme özelliği taşıdığından her türlü olumlu, olumsuz fiil kök ve gövdeleriyle çatı ekleri almış fiillere de gelir.”⁴²

sor-ma, sorma-ma, sorul-ma ; sev-me, sevme-me, sevdire-me gibi.

Tahsin BANGUOĞLU, Türkçede iki tane -mA eki olduğunu savunuyor. -mA ad-fiil ekinin dilimizde yeni olduğunu, Eski Türkçe ve Eski Osmanlıcadan beri tanıdığımız -mA'nın sıfat yapma eki olduğunu söylüyor.⁴³

Zeynep KORKMAZ ise buna karşı çıkararak bu iki ekin ayrı kökenli olmadığını, eskiden beri hem ad hem de sıfat olarak kullanılmış olduğunu ve bu ayrılığın bir köken ayrılığı olmadığını, kullanılış özelliğinden gelen ileri gelen bir ayrılık olduğunu belirtiyor.⁴⁴

-mA eki, iş isimleri yapmanın yanında kalıcı eşya, nesne isimleri ve sıfat yapmada da kullanılır. Sıfat olarak kullanılan -mA eki almış kelimeler, birlikte kullanıldıkları adların düşmesiyle kalıcı adlar olmuşlardır.

*dondur-ma, yaz-ma (eser), kavur-ma (yiyecek), dol-ma (yemek), haşlama (et),
yapma çiçek, kesme şeker vb.*

Tahsin BANGUOĞLU, bu şekilde oluşan adların -me ad-fiil ekinin değil, sıfat yapma ekinin adlaşmasıyla oluştuğunu söylüyor.⁴⁵

-mA eki sadece fiil köklerine ve gövdelerine değil, kökü isim olan türemiş fiillere de gelebilmektedir: “-mA ekinin +A, +IA, +Ar, -IrgA, +sA, +sIn / +sUn gibi addan fiil türeten eklerle kurulmuş fiil gövdeleriyle bunların çatı ekleriyle genişletilmiş biçimlerine de gelmektedir.”⁴⁶

kana-ma, başla-ma, morar-ma, yadırga-ma, yüksün-me gibi.

Yazılışları ve okunuşları aynı ama görevleri farklı olan olumsuzluk eki -mA ile mastar eki olan -mA birlikte aynı kelimeye geldiklerinde birbirlerinden vurgu farkıyla ayrılırlar. Mastar eki olan -mA, vurguyu üzerine alır:

gör'me, görme'me ; bil'me, bilme'me gibi.

⁴² Zeynep KORKMAZ, age., s.91.

⁴³ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.264.

⁴⁴ Zeynep KORKMAZ, age., s.92.

⁴⁵ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.266.

⁴⁶ Zeynep KORKMAZ, age., s.91.

3. 3. -Iş, -Uş eki:

-Iş, -Uş eki de bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilmektedir. Bu ek, kelimeye tarz anlamı katmaktadır. Tahsin BANGUOĞLU bunlara, “*tarz adı*” demektedir.⁴⁷

Şiiri okuyuşu çok etkileyiciydi. (okuma tarzı)

Muharrem ERGİN ve Tahsin BANGUOĞLU, Eski Türkçe döneminde ekin –ş şeklinde olduğunu belirtiyor (irte-ş, arkı-ş).⁴⁸

Zeynep KORKMAZ ise, tür olarak iki ayrı ekten bahsediyor. Ad-fiil eki olanının, sonu ünlüyle biten kelimelere araya ‘y’ kaynaştırma ünsüzü olarak kullanıldığını ve fiilin esas anlamını değiştirmedığını belirtiyor. İkinci ekin ise sonu ünlüyle biten kelimelere araya ünsüz almadan eklendiğini ve bir işin sonucu olan kalıcı adlar türettiğini söylüyor.⁴⁹

ara-y-ış, anla-y-ış, bekle-y-ış gibi. (Ad-fiil eki)

alkı-ş, bağda-ş, oyna-ş, sarma-ş dola-ş (Kalıcı adlar türeten ek)

Tahsin BANGUOĞLU, ekin, edişen (işteş) çatılı fiillere geldiğinde hece binişmesine uğradığını belirtiyor.⁵⁰

döğüş-üş > döğüş, yarış-ış > yarış, vuruş-uş > vuruş gibi.

Zeynep KORKMAZ ise bu ekin, Eski Türkçe devrinden beri işteş çatılı fiillere gelmediğini belirtiyor.⁵¹

⁴⁷ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.261.

⁴⁸ Muharrem ERGİN, age., s.187 ; Tahsin BANGUOĞLU, age., s.261.

⁴⁹ Zeynep KORKMAZ, age., s.106.

⁵⁰ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.262.

⁵¹ Zeynep KORKMAZ, age., s.106.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRKÇENİN TARİHİ DÖNEMLERİNDE MASTARLAR

1.1. GÖKTÜRKÇE DÖNEMİNDE MASTARLAR

Türkçe ile ilgili elimizde bulunan en eski metinler, Göktürkler tarafından runik yazıyla yazılmış olan eserlerdir. Bu dönemin en önemli eserleri Orhun Yazıtlarıdır. Ancak bu yazıtları incelediğimizde, günümüzde mastar yapan eklerin, o dönemde kullanılmadığını görmekteyiz. Bu nedenle, Göktürkçe döneminde kullanılan mastar ekleri hakkında kesin bir yargıya varamıyoruz.

1.1.1 -mAK eki:

1.1.1.1. Yapısı ve İşlevi

A. Von GABAİN, bu ekin soyut ve diğer isimler yaptığını belirtiyor ve şu örnekleri veriyor:

uqmaq: akıl,görüş,fikir

tüzülmäk: sükunet

*tutmaq: sap*⁵²

-mAK ekinin kullanımı, bu dönemde pek yaygın değildir. Ayrıca bu ek, mastar eki göreviyle de kullanılmamıştır. Bu ek karşımıza sadece “armakçı” örneğinde çıkmaktadır. Bu örnekte de kalıcı isim türeten fiilden isim yapım eki olarak kullanılmıştır.

Nesrin BAYRAKTAR, Türkçede Fiilimsiler adlı kitabında Orhun ve Yenisey Kitabeleri az sayıda sözcük içerdiği için ve armakçı örneğinden başka veri olmadığı için Orhun Türkçesi ile ilgili olarak bir şey söylenemeyeceğini belirtiyor.⁵³

1.1.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -mak; ince ünlülerle de -mek şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri de tonsuzlaştırmaktadır (armakçı).

⁵² A. von GABAİN, *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Yay., Ankara 2003, s.53.

⁵³ Nesrin BAYRAKTAR, *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yay.,Ankara 2003, s.10-11.

1.1.1.3. Kullanımı

1.1.1.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Begleri budunu tuzsüz için Tabğaç budun tebligın kürlüg için armakçısın için...(armakçı: hileci, sahtekar) (K, Doğu-6)

1.1.2. -mA eki:

1.1.2.1. Yapısı ve İşlevi

A. Von GABAİN bu eki, hem fiilden isim yapan ekler hem de fiilden sıfat yapan ekler içinde gösteriyor. İsimden isim yapma eki olarak çok seyrek kullanıldığını ve daha çok sıfat yapmada kullanıldığını söylüyor ve şu örneği veriyor:

*yälmä: binici, süvari*⁵⁴

Fiilden sıfat yapan ekler bahsinde ise kullanımının sık olmadığını belirtiyor ve şu örnekleri veriyor:

oyma är: oyuncu

belgüritmä ät'öz: görülen vücut

käsmä aş: kıyma yemek

*barma yıl: geçen yıl*⁵⁵

-mA eki, Orhun Yazıtlarında çok seyrek kullanılmıştır. Tespit ettiğimiz örneklerde de mastar değil, kalıcı isim yapmıştır.

Nesrin BAYRAKTAR; Orhun Türkçesinde bir tek örneği olduğunu, onda da isim yapım eki olarak kullanıldığını ifade ediyor.⁵⁶

1.1.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma, ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır.

1.1.2.3. Kullanımı

1.1.2.3.1. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Yarıkında yalmasında yüz artuğ oğın urtu (K, Güney-33)

Yelme karğu edgüti urğıl, basıtma timiş. (T I, Kuzey-10)

⁵⁴ A. von GABAİN, age., s.53.

⁵⁵ A. von GABAİN, age., s.57.

⁵⁶ Nesrin BAYRAKTAR, age., s.24.

1. 1. 3. -ş, -İş, -Uş eki:

1.1.3.1. Yapısı ve İşlevi

Orhun Yazıtlarında, bu ek de mastar eki olarak kullanılmamıştır. Tespit ettiğimiz örneklerin hepsinde de fiilden kalıcı isimler türetmiştir.

Nesrin BAYRAKTAR ekin Orhun Türkçesinde isim-fiil eki olarak değil, isim yapma eki olarak kullanıldığını belirtiyor.⁵⁷

1.1.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Sonu ünlü olan kelimeye araya yardımcı ünsüz almadan, doğrudan eklenmektedir.

1.1.3.3. Kullanımı

1.1.3.3.1. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

... öküş Türk budun öltüg. (K, Güney-6)

Ötüken yir olurup arkış irkiş ısar neş busuğ yok. (K, Güney-8)

... kırş artuğı yiti yolu sülemiş, yigirmi sünüş sünüşmüş. (K, Doğu-15)

Sü teğişinde yitinç erig kılıçladı. (K, Kuzey-5)

1. 2. UYGUR TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Eski Türkçenin Uygur döneminde, günümüzde kullanılan mastar eklerinden –mAK'ın, aynı görevde ve işlek olarak kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Aynı şeyi, –mA ve –İş/-Uş için kesin olarak söyleyememekteyiz. –mAK ekinin dışında, -İg/-Ug eki de bu dönemde işlek bir mastar eki olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. 2. 1. -mAK eki:

1.2.1.1. Yapısı ve İşlevi

Bu ek, Uygur Türkçesi döneminde mastar eki olarak kullanılmaya başlanmıştır.

-mAK eki, bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. Onlardan hareket isimleri yapmaktadır. Ayrıca çok fazla olmamakla birlikte, kalıcı isimler de türetmiştir.

⁵⁷ Nesrin BAYRAKTAR, age., s.32.

1.2.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak, ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Bu dönemde kendisinden sonra ünlü geldiği zaman, sondaki “k” sesi kendini korumakta ve tonlulaşmamaktadır (bügülenmekin, barmağın, kelmekin).

1.2.1.3. Kullanımı

1.2.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

ançulayı yime qarımaq iglemekniñ tiltağı üçüni toğmaq titir (MS, 41-3)

toğmaq tiltağında qarımaq ölmek bolur (MS, 43-4)

1.2.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

yürgenip açmaq suvsamaq emgek (MS, 85-16)

toğmaq tiltağında qarımaq ölmek bolur (MS, 43-3)

biligsiz bilig öçser tavrannaq öçer (MS, 44-25)

1.2.1.3.2. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:

... kazganç neñ tarıq tarımaqda edgü yoq kergek. (İKP, 13-3)

arhant kutın bulup taymaq tüşmekke arıtı qorqmaz. (MS, 91-31)

1.2.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

edgü ögli köngilin asağ tusu qılmaqu yime biş türlüg (MS, 4-57)

1.2.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:

kanmaksız telgenmeksiz tözlüg (MS, 2-30)

1.2.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

... kazganç qılmaq ayu berdiler. (İKP, 13-1)

... tabar kazganmaq neñ. (İKP, 14-4)

... poşı bermek asğı nomladı. (poşı bermek: sadaka vermek) (İKP, 46-6)

edgü ögli köngilin asağ tusu qılmaqu yime biş türlüg (MS, 4-57)

sañalamban atlıg buyan bökteg qılmaquñ utlısın tüşin kiñgürü yarlıkadı (MS, 25-3)

1.2.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

ol ögmekin alku bizni öge yarlıkadı. (MS, 23-20)

ezrua teñri yirinte toğmağ küsişin (MS, 10-31)

ançulayı yime qarımağ iglemekniñ tiltağı üçüni toğmağ titir (MS, 41-3)

sañalamban atlıg buyan bökteğ kılmağniñ utlısın tüşin kiñgürü yarlıkadı (MS, 25-3)

... kırtulmağ yolka teginelim. (İKP, 52-1)

1.2.1.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:

... adınlarınğ ridi büğülenmekin barmağın kelmekin... (Üİ, 103a-5)

biziñ alqışımızğa kiçmedin ara tigin öge atıña tegmekimiz bolzun (MS, 18-46,48)

alku maytrı bodisvtğa amramakın üç inağ tutmak (MS, 19-12)

1.2.1.3.7. Edatlarla Kullanımı:

... amtı uqıtmağ üze bolar... (Üİ, 100a-13)

1.2.1.3.8. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

... böritmekte ulatılarning ağı bolur. (böritmek: temas) (Üİ, 118b-8)

... qaltı biş tutyaq yükmeğ erür. (yükmeğ: küme) (Üİ, 111a-5)

1. 2. 2. -mAKIIg eki:

1.2.2.1. Yapısı ve İşlevi

Bu ek, –mAK ekinin –IIg ekiyle genişletilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Nesrin BAYRAKTAR, Uygur Türkçesinde isimden isim yapma eki –IIk ile değil, isimden sıfat yapma eki –IIg ile kullanıldığını, bu yüzden Uygur Türkçesinde mastar olarak kullanılmadığını, sıfat yaptığını belirtiyor.⁵⁸

1.2.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mağlıg, ince ünlülerle de –meklig şeklinde kullanılmaktadır.

⁵⁸ Nesrin BAYRAKTAR, age., s.19.

1.2.2.3. Kullanımı

1.2.2.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:

... *öçmek alqınmamaklıg mün kadaq.* (Üİ, 109a-15)

qaltı tüş birmeklig tuuş erür. (Üİ, 122a-10)

... *iş işlemeklig yörügin tuta...* (Üİ, 105a-1)

1. 2. 3. -mA eki:

1.2.3.1. Yapısı ve İşlevi

Uygur Türkçesi döneminde pek fazla kullanılmamış olan bu ekin, mastar eki olarak kullanıldığını eldeki örneklerle bakarak söylemek güçtür. Bu dönemde sıfat yapma eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

1.2.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma, ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır.

1.2.3.3. Kullanımı

1.2.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:

erksinme atlıg basutçı. (erksinme: hükmetme) (Üİ, 120b-11)

1. 2. 4. -Iş, -Uş eki:

1.2.4.1. Yapısı ve İşlevi

Uygur Türkçesi döneminde, bu ek de mastar eki olarak kullanılmamıştır. Tespit ettiğimiz örneklerin hepsinde de fiilden kalıcı isimler türetmiştir.

1.2.4.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış, –uş; ince ünlülerle de –iş, –üş şeklinde kullanılmaktadır.

1.2.4.3. Kullanımı

1.2.4.3.1. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

biziñ alqışımızğa kiçmedin ara tigin öge atıña tegmekimiz bolzun (MS,18-46,48)

... *edgü ögli teginip busuşlug körüp..* (busuş: üzüntü) (İKP, 4-3)

... *köñüldeki küsüşin qanturgalı saqınsar.* (küsüş: istek) (İKP, 14-5)

... *ol adın öçmekl(e)r birle bir ikintike alıssız birişsiz erür.* (Üİ, 106a-3)

... *parmanu ülüşindeki kök qalıqta...* (ülüş: parça, pay) (Üİ, 102b-7)

1. 2. 5. -İg, -Ug eki:

1.2.5.1. Yapısı ve İşlevi

Bu ek, Uygur Türkçesi döneminde mastar eki olarak kullanılmaya başlanmıştır. Getirildiği fiillerden hareket isimleri yapmaktadır. Ayrıca fiillerden kalıcı isimler de türetmiştir.

1.2.5.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ig, -ug; ince ünlülerle de –ig, -üg şeklinde kullanılmaktadır.

1.2.5.3. Kullanımı

1.2.5.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

... *alqu akıqlar anda iyin üklimez üçün.* (akıq: akma, akış) (Üİ, 101b-11)

1.2.5.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

... *satıqqa yulugqa barsar bay bolur.*(satıq: satma, yulug: alma) (İKP, 14-1)

1.2.5.3.3. İyelik Ekiyle Kullanımı:

... *bo baqşining abipiray alıqı yangluq erür.* (alıq: alma, alış) (Üİ, 113b-8)

1.2.5.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

... *sen bilgeli qayu aytıqningning uçin kıdıgın* (aytıq: soru) (Üİ, 104a-8)

... *qaltı alqu qoşuqlar ulatı...* (qoşuq: bağ) (Üİ, 124a-5)

kök qalıqning yörügi birle. (yörüg: açıklama, izah, yorum) (Üİ, 104b-14)

... *tıdıqsız berdi.* (tıdıq: engel) (İKP, 8-6)

... *sebig yeme şeşilür.* (sebig: seven, sevgili) (İKP, 78-5)

1. 3. KARAHANLI TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Karahanlı Türkçesinde kullanılan mastar ekleri –mAK, -mAKLIK, -Iş/-Uş ve –g/-ğ'dir. –mA eki bu dönemde kalıcı isim ve sıfat yapmada kullanılmıştır.

Necmettin HACIEMİNOĞLU, -mAK, -mA ve -Iş/-Uş eklerinin bu dönemde, mastar eki olarak kullanıldığını ifade etmektedir.⁵⁹

Ancak incelediğimiz bu döneme ait eserlerde, -mA ekinin mastar eki görevinde değil, kalıcı isim ve sıfat yapma eki olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca bu dönemde, -g/-ğ eki de hareket ve iş isimleri yaparak mastar eki işleviyle kullanılmaktadır.

1. 3. 1. -mAK eki:

1.3.1.1. Yapısı ve İşlevi

Bu ek Karahanlı Türkçesinde, günümüz Türkçesinde olduğu gibi hareket isimleri yapmaktadır. Bu eki alan fiiller artık isim olur ve isimlerin alabileceği bütün ekleri alabilirler. Necmettin HACIEMİNOĞLU, bunların isim gibi telakki edilip, üzerlerine isimden isim yapım eklerini, iyelik eklerini ve isim hâl eklerini alabildiklerini söylemektedir.⁶⁰

Asıl işlevi hareket ismi yapmak olan bu ekin, bazen sıfat ve kalıcı isimler yaptığı da görülmektedir.

1.3.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Bu dönemde, ekten sonra ünlü geldiğinde bazen tonlulaşma olmakta (kılmağa, sözlemegü), bazen de olmamaktadır (başlamağı, yumağın).

1.3.1.3. Kullanımı

1.3.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Ol barmağ bardı. (O bir geliş geldi.) (DLT II, 63-21)

Edebler başı til küdeşmek tiyür (AH-130)

Bu dünya soñında yügürmek neçe (AH-181)

Kimi beg törütmek tilese bayat / Birür aşnu kılğ yan ukuş yüg kanat (KB-1914)

⁵⁹ Necmettin HACIEMİNOĞLU, *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1996, s.162.

⁶⁰ Necmettin HACIEMİNOĞLU, *age.*, s.162.

*Yimek içmek erse yidim içtim ud teg / Tilek sürmek erse tümen tümen toğ
tozittim (KB-6535)*

1.3.1.3.2. Dolaylı Tümeleş Olarak Kullanımı:

Inançsız time emdi sökme mini / Inanç kılmaya dünya koğğa sini (KB-1091)

Yoğamağğa yumşak içi pür ağı (AH-214)

1.3.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

Anıñ kelmeki yağıdı. (Onun gelmesi yaklaştı) (DLT III, 62-13)

Negü tir eşitgil sınımış büğü / Sözüg sözlemegü eşitgü öğü (KB-1913)

Bedük iş budun başlamağı ağır / Baş ağırg bile tutçu emgek tegir (KB-2147)

1.3.1.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Anıñ kelmeki yağıdı. (Onun gelmesi yaklaştı) (DLT III, 62-13)

1.3.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Sevilmek tileseñ kişiler ara (AH-259)

Kamuğ kağğusu erdi ümmet için / Kutulmağ tiler erdi rakat için (KB-40)

Yağız yir yıpar toldu kafur kitip / Bezenmek tiler dünya körkün itip (KB-64)

1.3.1.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Ne türlüğ arıgsız arır yumağın (AH-111)

1.3.1.3.7. Sıfat Olarak Kullanımı:

Kekmek er (tecrübeli adam) (DLT I, 479-22)

Taguzmağ er (etine dolgun, bodur kişi) (DLT I, 504-22)

1.3.1.3.8. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Etmek kamuğ kuruşdı. (Ekmek büsbütün kurudu) (DLT II, 98-12)

Urağut ökmeklendi. (Kadın küpelendi, küpe sahibi oldu) (DLT I, 314-20)

Ne yavlağ neng ol bu ölüm tarmağı / Ne yavlağ erür bu kişig urmağı (KB-1179)

Tuz etmekni kiñ tut kişige yitür / Kişi aybı körse sen açma yitür (KB-1328)

*Kişig tuttım aldım küçün yarmağın men / Kimig sevdim irdim kimi me açtım
(KB-6543)*

1.3.2. -mAKIİK eki:

1.3.2.1. Yapısı ve İşlevi

-mAKIİK eki, -mAK tabanına -IİK isimden isim yapma ekinin getirilerek genişletilmesiyle oluşmuştur.

İşlev olarak -mAK ekiyle aynıdır. Karahanlı Türkçesinde yaygın olarak kullanılmadığı görülmektedir.

1.3.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -mağlık; ince ünlülerle de -meklik şeklinde kullanılmaktadır. Bu dönemde, ekten sonra ünlü geldiğinde tonlulaşma olmamaktadır (birikmekliki). Ama eldeki örnek sayısı, kesin bir şey söylemeye yetmemektedir.

1.3.2.3. Kullanımı

1.3.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Ayıtmağlık erkek turur ay ilig / Cevabı tişi ol yetürse bilig (KB-979)

Hüner birle devlet birikmekliki / Bulunmaz kamuğ kızda ol kızrak ol (AH-443)

1.3.3. -mA eki:

1.3.3.1. Yapısı ve İşlevi

Necmettin HACIEMİNOĞLU, -mA ekinin işleklilik sahasının tıpkı -mAK gibi bütün fiil ve gövdelerini içine alacak kadar geniş olduğunu ancak -mAK gibi hareket isimleri değil de iş isimleri yaptığını ifade etmektedir.⁶¹

Ancak taradığımız metinlerdeki örneklerde kullanılan -mA ekinin, iş isimleri yapacak şekilde kullanılmadığı görülmektedir. -mA eki, Karahanlı Türkçesinde sıfat yapma eki olarak karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki örneklerde de bu, açıkça görülmektedir.

1.3.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -ma; ince ünlülerle de -me şeklinde kullanılmaktadır.

⁶¹ Necmettin HACIEMİNOĞLU, age., s.163.

1.3.3.3. Kullanımı

1.3.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:

Örme saç. (DLT I, 129-36)

Ökme toprak. (yığma toprak) (DLT I, 120-9)

Tikme neng. (dikilmiş nesne) (DLT I, 433-15)

Köçürme ocağ (bir yerden öbür yere göçürülebilen ocak) (DLT I, 490-26)

1. 3. 4. –ş, -Iş/-Uş eki:

1.3.4.1. Yapısı ve İşlevi

Necmettin HACIEMİNOĞLU, -Iş/-Uş ekinin işleklik sahasının da tıpkı –mAk ve -mA gibi bütün fiil ve gövdelerini içine alacak kadar geniş olduğunu ve bunların fiil ismi yapan ekler olduğunu belirtiyor.⁶²

-Iş,-Uş ekinin, fiil ismi veya tarz ismi yapmanın yanı sıra, kalıcı isimler yaptığını da görmekteyiz.

1.3.4.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Ünlü ile biten kelimeye ise doğrudan eklenmektedir.

1.3.4.3. Kullanımı

1.3.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

İrteş kopdı. (irteş: araştıma, irdeme, isteme) (DLT I, 97-11)

Ol ol Óaql ukuş huş hıredka mekan (ukuş: anlayış) (AH-47)

Ajunka bu söküş melamet nelik (söküş: söğüş, söğme) (AH-453)

Aytınış edib riqqat-ı dil bile (AH-500)

1.3.4.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Ukuşka biligke bu tılmaçı til / Yaruttaçı erni yoriş tilni bil (KB-162)

Ne kim işler erse tükelin küder / Tükegli tükese inişke yanar (KB-1050)

⁶² Necmettin HACIEMİNOĞLU, age., s.163.

1.3.4.3.3. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Bilişin ne barmu adaş ya kadaş / Körügli ne barmu yiyü içgü aş (KB-524)

1.3.4.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Ol begge alkış berdi. (DLT I, 97-23)

Ol işte çıkış yok. (O işte çıkar yok) (DLT I, 368-17)

Teñri qarğışı anıñ üze. (Tanrı'nın laneti onun üzerine) (DLT I, 461-5)

Öküş sözlegende ökünge telim (AH-143)

Öñi qopmuş arkış neçe kiçgülik (arkış: kervan) (AH-180)

Ülüş boldı malı kişiler ara (AH-243)

Yağız yir yaşıl kökte erdi küsüş / Añar birdi tesri ağırlık öküş (KB-44)

Nelük tirdim erdi bu altun kümüş / Nelük kılmadım men çığayka ülüş (KB-1129)

1.3.5. –İg/-Ug ,–İğ/-Uğ eki:

1.3.5.1. Yapısı ve İşlevi

Necmettin HACIEMİNOĞLU –İg,-Uğ ekini, fiilden isim yapım ekleri arasında göstermekte ve yer isimleri, soyut isimler yaptığını ayrıca yapılan işin sonucunda ortaya çıkan şeyi gösterdiğini ifade etmektedir.⁶³

Ancak bu ekin söylenilen bu işlevlerinin yanında, Karahanlı Türkçesinde mastar eki olarak kullanıldığı da görülmektedir.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te, 'Mastar Olarak Tanınmayan Mastarlar Üzerine Söz' başlığı altında, –ğ ekinden de söz edilmekte ve bunlar için 'izafet yolu ile mastar olan kelimeler' ifadesi kullanılmaktadır.⁶⁴

Aşağıdaki örneklerde bu ekin hem mastar eki hem de kalıcı isim yapım eki olarak kullanıldığı görülmektedir.

1.3.5.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ig, -ug / -iğ, -uğ ; ince ünlülerle de –ig, -üç / -iğ, -üç şeklinde kullanılmaktadır.

⁶³ Necmettin HACIEMİNOĞLU, age., s.18.

⁶⁴ Besim ATALAY, *Divanü Lügat-it-Türk*, TDK Yay., c.1, s.26-27.

1.3.5.3. Kullanımı

1.3.5.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Anı kusıĝı tuttu (Onu kusma tuttu.) (DLT I, 376-5)

Barıĝ bardı. (Çok gidiş gitti.) (DLT I, 27-3)

1.3.5.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Anıñ bakıĝı kör. (Onun bakışı kör) (DLT I, 373-6)

Bu iş osuĝu mundaĝ. (Bu işin deĝişmesi böyledir) (DLT I, 64-7)

Anıñ iş kıluĝı belgülık.(Onun iş işlemesi belli.) (DLT II, 40-10)

1.3.5.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Anıñ bakıĝı kör. (Onun bakışı kör) (DLT I, 373-6)

Bu iş osuĝu mundaĝ. (Bu işin deĝişmesi böyledir) (DLT I, 64-7)

Anıñ iş kıluĝı belgülık.(Onun iş işlemesi belli.) (DLT II, 40-10)

1.3.5.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Beg yanıĝında tüşme. (Beyin korkutmasına düşme) (DLT III, 14-19)

1.3.5.3.5. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Tarıĝ ekildi. (Tohum ekildi) (DLT I, 198-1)

Ol beg kısuĝında kaldı. (kısıĝ: hapis) (DLT I, 376-1)

Bilıĝdin urur men sözümkela (AH-81)

Bu itıĝlıĝ erke azad öz kul ol (itıĝ: huy) (AH-344)

Bilıĝsiz tirıĝ erke atı ölüĝ (AH-96)

Bilıĝlıĝ bilıĝ birdi tilke bısuĝ / Aya til idisi küdezgil başıĝ (KB-168)

Sızlık ot ol ot küyürgen bolur / Yolında keçiĝ yok ötüngen olur (keçiĝ: geçit)
(KB-249)

Yorık bolsa kimin buğunka sözi / Süçiĝ tutĝu til söz me kodkı özi (süçiĝ: tatlı)
(KB-547)

Tetiĝlik nişanı turur bu bitıĝ / Bitıĝ bilĝüçi er bolur keğ tetiĝ (KB-2224)

1. 4. HAREZM TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Recep TOPARLI, Harezmi Türkçesi adlı eserinde –mAK, -mA ve -İş/-Uş eklerini fiilden isim yapan ekler konusunda ele almakta, ancak herhangi bir açıklama yapmadan, örnek vermekle yetinmektedir.⁶⁵

1. 4. 1. -mAK eki:

1.4.1.1. Yapısı ve İşlevi

Recep TOPARLI, eserinde –mAK ekini fiilden isim yapan ekler konusunda ele almakta ve şu örnekleri vermektedir:

*-mağ, -mek: aramağ; ölmek*⁶⁶

Harezmi Türkçesinde –mAK eki bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilen mastar eki olarak kullanılmıştır. Bunun yanında kalıcı isimler yaptığı da görülmektedir.

1.4.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mağ; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Bu dönemde, ekten sonra ünlü geldiğinde ekin sonundaki “k” sesi kendini korumakta ve tonlulaşma olmamaktadır (çıkarmağınız, bakmağ, yaratılmağın). Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri de tonsuzlaştırmamaktadır (içmekdin, izlemekte).

1.4.1.3. Kullanımı

1.4.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Oruçnu bozar yimek içmek tağı (MM, 169/1)

... ol tüzlük üze çıkarmağ... (ME, 196-3)

1.4.1.3.2. Dolaylı Tümluç Olarak Kullanımı:

Bir kaç eyyâmdan soğ kâfile ittifâğ kıldılar mekkedin Şamğa barmakğa ticâret için. (NF, 1-8)

Bakar barçası za'îf sökeller ölmekke yakın bolmuşlar kâfirler 'azâbı 'uğubatı sebebodin. (NF, 15-3)

İzin izlemekte usal kılmadın (MM, 234/3)

⁶⁵ Recep TOPARLI, *Harezmi Türkçesi*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1986, s.27-28.

⁶⁶ Recep TOPARLI, *age.*, s.28.

... eyegüsi kabardı suv içmekdin... (ME, 174-4)

1.4.1.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

... anı öziğe saklamağ tiledi... (ME, 223-3)

Tağı kıble tüzmeğ bu vaqt saklamağ (MM, 67/3)

1.4.1.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Ey oğlanlarım, bu Yûsufnu şahrâğa çıkarmağınız meni iğen kadğurtur... (NF, 354-5)

Edeb bolmağay kaşid birle bakmağı (MM, 171/4)

... açılmağını tiledi nerseniğ... (ME, 218-2)

1.4.1.3.5. İsim Tamlamalarında Kullanımı:

... ya'ni almağ satmağ ahkâmını tağı bilmek kerek. (NF, 230-12)

Bu eflāk yaratılmağına sebeb / İrürü Hâşimî biliñ aslı Óarab (MM, 8/1-2)

Binā bāñsiz bolmağı bil muhāl (MM, 29/1)

'Âkilniğ udılmağı yağşırağ turur ahmağniğ oyağlığından. (NF, 423-4)

1.4.1.3.6. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Èkki tëve satğın alıp turur-men sekkiz yüz yarmağğa.(yarmak: para) (NF, 23-10)

... içinge etmeğ toğradı. (NF, 25-1)

... ol bulamağdın bërdi, anlar tağı yédiler. (NF, 108-2)

... ağaç başmağ keydi, bir yerdin bir yerge köçdi. (ME, 140-8)

... avağ kıldı nāzamağ yā bayımağ...(bayımağ: naz) (ME, 38-7)

...ot-suz boldı çağmağ, ot-suz kıldı çağmağ-nı. (ME, 104)

... kürgütti uysun tøyü itge etmekni... (ME, 98-2)

1. 4. 2. -mAKIİK eki:

1.4.2.1. Yapısı ve İşlevi

-mAKIİK eki; -mAK tabanının, isimden isim yapım eki -IİK ekiyle genişletilmesiyle oluşmuştur.

-mAK ekiyle aynı işlevdedir. Ancak -mAK gibi, kalıcı isimler yapmaz. Harezmi Türkçesinde bu ekin kullanımının pek yaygın olmadığı görülmektedir.

1.4.2.2. Fonetığı

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –maklık; ince ünlülerle de –meklik şeklinde kullanılmaktadır.

1.4.2.3. Kullanımı

1.4.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Yerinçe şeriŖatnıñ ahkāmların / Ketürmeklik İslām irür bil yaqın (MM, 24/1-2)

1.4.2.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

... iş bitirü bergem kişi, iş bitürmeklik, vekillik anca urdı aña... (ME, 96-4)

... istedim nerseniñ açılmaqlıkını (ME, 218-2)

1.4.2.3.3. İsim Tamlamalarında Kullanımı:

... istedim nerseniñ açılmaqlıkını (ME, 218-2)

1.4.2.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Bir Allah öñin yok timeklik bolur. (MM, 17/4)

1.4.3. -mA eki:

1.4.3.1. Yapısı ve İşlevi

Recep TOPARLI, eserinde –mA ekini fiilden isim yapan ekler konusunda ele almakta ve şu örnekleri vermektedir:

-me: sürme; tigma⁶⁷

Taradığımız metinlerden yola çıkarak Harezmi Türkçesinde –mA ekinin mastar eki olarak değil, sıfat ve kalıcı isim yapma eki olarak kullanıldığını görmekteyiz.

1.4.3.2. Fonetığı

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır.

⁶⁷ Recep TOPARLI, age., s.28.

1.4.3.3. Kullanımı

1.4.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:

Tegme bir düşünbe kün bu 'azâb mēndin kēter. (NF, 18-10)

Bu cān qadri tigme kişi bilmez ol. (MM, 22/2)

... tögit türtdi aña toquma Óalem-lü ton... (ME, 102-8)

1.4.3.3.2. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

... tört tanuq tanuqluq berseler kim sürme yığacı sürmelik isinge sokulmuş... (NF, 347-11)

... çalma sardı aña... (çalma: sarık) (ME, 94-3)

... suv-lu boldı eşme... (eşme: çeşme) (ME, 51-8)

... kitti andın bezgeki, kuydu aña isitmesi yulgındı... (isitme: sıtma) (ME, 21-3)

... kendüsi için sögülme kıldı... (sögülme: kebab) (ME, 154-4)

1. 4. 4. -ş, -İş/-Uş eki:

1.4.4.1. Yapısı ve İşlevi

Recep TOPARLI, eserinde -İş/-Uş ekini fiilden isim yapan ekler konusunda ele almakta ve şu örnekleri vermektedir:

-ş: bil-i-ş; ur-u-ş⁶⁸

Harezmi Türkçesinde -İş/-Uş ekinin, mastar eki olarak çok nadir kullanıldığını görmekteyiz. -İş/-Uş eki, bu dönemde daha çok kalıcı isim yapmada kullanılmaktadır.

1.4.4.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -iş, -uş; ince ünlülerle de -iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Sonu ünlü ile biten kelimelere doğrudan eklenmektedir.

1.4.4.3. Kullanımı

1.4.4.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

... kēnlik kılıştı-lar otruşlarında... (ME, 185-4)

⁶⁸ Recep TOPARLI, age., s.28.

1.4.4.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:

... kênlik kılıştı-lar otruşlarında... (ME, 185-4)

1.4.4.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Teşehhüd oқыmaq soñ otruş bile (MM, 110/1)

1.4.4.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Taқы cümlesi silâh keğdiler uruşқа барur teg kâfirlerқа heybet üçün. (NF, 24-1)

Ey Resülnüñ hâlifası ne sebebdin munça üküş yığladınız? (NF, 99-14)

Ekki kün tutuş yığladım.(tutuş: sürekli) (NF, 416-14)

Közüm birle kördüm ol kâfirlerni Bedr toқуşunda Hâq te'âlâ Peyğamberқа nusrat bërdi. (NF, 12-13)

Helâl yise andan қалıғlı ülüş (MM, 236/2)

Şırat saқışını birür munda ol (MM, 65/3)

... yarıқ ya zırāŌa keydi, baғdaş kıldı... (ME, 174-1)

... endāmın-dın çıқdı boғış... (boғış: boğum, eklem) (ME, 160-6)

... kélime-ni demekde ohsaş kélimege bedel kıldı... (ohsaş: benzer) (ME, 82-1)

...bölük bölük қılındı māl, ülüş қılındı māl... (ülüş: pay, hisse) (ME, 159-4)

1. 5. ÇAĞATAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Çağatay Türkçesinde –mAK, -mAKLIK ve -mA eki, mastar eki olarak kullanılmıştır. –Iş/-Uş eki, bu dönemde tespit ettiğimiz örneklerde, mastar eki olarak değil de kalıcı isim yapma eki olarak kullanılmaktadır.

1. 5. 1. -mAK eki:

1.5.1.1. Yapısı ve İşlevi

Janos ECKMANN “Çağataycada İsim-Fiiller” adlı makalesinde, isim-fiil terimini sıfat-fiil ve zarf-fiiller için kullanıyor. -mAk ekini de sıfat-fiil ekleri arasında gösteriyor ve işlevinin hareket ismi yapmak olduğunu belirtiyor.⁶⁹

Bu ek Çağatay Türkçesinde, bütün fiil kök ve gövdelerine gelecek işleklikte ve hareket isimleri, yani mastar yapma işleviyle kullanılmıştır.

Mastar yapma işlevi haricinde; pek işlek olmamakla birlikte, kalıcı isimler yapmada kullanıldığı da görülmektedir.

⁶⁹ Janos ECKMANN, “Çağataycada İsim-Fiiller”, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara 2003, s.50-51.

1.5.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Çok nadir olsa da –mağ şeklinde kullanıldığı birkaç örnek tespit edilmiştir. Ekten sonra ünlü geldiğinde, -mağ ekinin sonundaki “ğ” tonlulara “k” (çıkmağın) olmakta, fakat bazen tonlulaşmadığı da görülmekte (ölmek); -mek ekinin sonundaki “k” ise “g” olmaktadır (kiymege). Ayrıca kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri de tonsuzlaştırmaktadır (yığlamağın, itmektir).

1.5.1.3. Kullanımı

1.5.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

ol aydur ay ciheti ni ta'accüb itmektir. (BD, 386-1)

1.5.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Aña bu yanlıklar ilepdür eşer / Pes köñül ihvânı şormağ yiter (SH-355)

Âdet-i pervâne budur şubh u şâm / Şem'ge iver yilmek ü köymek müdâm (SH-775)

Çutulmağ firâkıñdın âsân imes (BD, 427-1)

1.5.1.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Kiymege ihrâm tonun 'azm kııl / Olma ki tahkiğ özüñe cezm kııl (SH-554)

Demî ol yığlamağın tutmay ârâm / Anı bu nev' öziğe eyledi râm (FŞ, 276-110)

1.5.1.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Çûyda kıılmağ nidür efgân müdâm / Vaşlını kılgıl taleb iy nik-nâm (SH-112)

Bu taşî kim uçurdu hûd mîli / Hem oldur baş uçurmağın delîli (FŞ, 353-71)

ol aydur ay ciheti ni ta'accüb itmektir. (BD, 386-1)

1.5.1.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Şûret-i hâc ölmekîñ irür tamâm / Tirilik irür saña ansız hârâm (SH-553)

1.5.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Kitip üstâdlardın işte çanmağ / Ni tınmağ zamânî ni tayanmağ (FŞ, 150-56)

Aña tigrü irür kılgan hayâli / Köñüldin çıkmağın ihtimâli (FŞ, 195-65)

Bu taşî kim uçurdu hûd mîli / Hem oldur baş uçurmağın delîli (FŞ, 353-71)

1.5.1.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Derdini tüketmes aytmag̃ birle kõñül (BD, 303-2)

İşikiñe başım qoymaq̃ üçün her dem ‘itab itme (BD, 474-1)

Cihân kizmek bile bî-qaydlığını ihtiyâr itse (BD, 117-1)

1.5.1.3.7. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Dime çaqmaq̃ taşı kûh-ı endûh / Ğam u endûh anda kûh-ta-kûh (FŞ, 114-64)

1. 5. 2. -mAKIIK eki:

1.5.2.1. Yapısı ve İşlevi

Janos ECKMANN, -mAK ekinden bahsederken bu ekin, anlamında bir değişiklik olmayacak şekilde –IİK ekini alarak da kullanıldığını belirtiyor.⁷⁰

Bu ek de Çağatay Türkçesinde, mastar eki olarak işlek bir şekilde kullanılmıştır. –mAK ekinin –IİK ekiyle genişletilmesi sonucu ortaya çıkan bu ek, işlev olarak –mAK ekiyle aynıdır. Ancak bu ek, kalıcı isim yapmakta kullanılmamıştır.

1.5.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, ekin sonundaki “k” ünsüzü yumuşayarak “g” olmaktadır (bahmaqlıge, kilmekligi). Ayrıca kendisinden sonra gelen tonlu ünlüler de tonsuzlaşmaktadır (*kiçmeklikten, tilemeklikte*).

1.5.2.3. Kullanımı

1.5.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Siniñ birle çıkışmaqlıq̃ dağı bisyâr müşkildür. (BD, 51-1)

1.5.2.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Bar hâremi qapusığa bende bol / Ol yaña bahmaqlıge şermende bol (SH-1161)

İki uzaq merhâleni bir ilep / Ka ‘be ‘ye ırmaqlıge tedbir ilep (SH-208)

Çü eyler ħurde yıqmaqlıq̃ka âheng / Tutar bu ħurdedin dehr anı dil-teng (FŞ, 163-13)

Quyaşdın sâye qaçmaqlıq̃ka mâyil / Arada eyleben şahsını ħâyil (FŞ, 256-58)

⁷⁰ Janos ECKMANN, agm., s.50-51.

Hoş kılıp özni bu kiçmeklikten (BD, 551-6)

‘İşret tilemeklikte gülüv kılğay sin (BD, 220-2)

1.5.2.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

Barıp kilmekligi derki kılınmay / Burun mu bardı yâ kildi bilinmey (FŞ, 94-63)

1.5.2.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

‘İşret tilemeklikte gülüv kılğay sin (BD, 220-2)

Çü eyler ħurde yığmaqlıqқа âheng / Tutar bu ħurdedin dehr anı dil-teng (FŞ, 163-13)

1. 5. 3. -mA eki:

1.5.3.1. Yapısı ve İşlevi

Çağatay Türkçesinde, -mA eki de mastar eki olarak kullanılmıştır. İşlevi, iş isimleri yapmaktadır.

Bu işlevinin yanında kalıcı isim yapma konusunda -mAK ekinden daha işlek olarak kullanılmaktadır.

1.5.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır.

1.5.3.3. Kullanımı

1.5.3.3.1. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Yana Ferhâd’ni titretme tuttı / Isıg dem cismide qanın kuruttı (FŞ, 316-37)

Köre almasını bildik yaĥşı ger dūn / Miniñ naqşımni dīvâr üzre gerdūn (FŞ, 456-182)

1.5.3.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Ol ki yatur ol toz u tofrağ ara / Yigrek irür yatmasıdın bâğ ara (SH-915)

1.5.3.3.3. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Sürme-i mazağ közüñ memeri / Köñlüñ olup sırr-ı İlâh âgehi (SH-140)

Aña bu sürme bolğaç kırratu 'l- 'ayn / Naşib oldı makâm-ı “Kâbe kıvseyñ” (FŞ, 93-53)

Başı kim terk tâcıcın brú-mend / Bolup tâcığa gerdûn tüğme mânend (FŞ, 100-116)

1. 5. 4. -ş, -İş/-Uş eki:

1.5.4.1. Yapısı ve İşlevi

Çağatay Türkçesinde -İş,-Uş ekinin mastar eki olarak kullanılmadığını görmekteyiz. Bu dönemle ilgili örneklerde, hep fiilden kalıcı isimler yaptığı görülmektedir.

1.5.4.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Ek, ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenmektedir (*oķuşuņa*).

1.5.4.3. Kullanımı

1.5.4.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Taķrîb bile oķuşuņa bende bolay (BD, 296-4)

Bir baķışığa ikki cihânım sadaķa (BD, 142-2)

1.5.4.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Merdâne bol imdi yahşıdur iş kilişi (BD, 199-3)

1.5.4.3.3. İyelik Ekiyle Olarak Kullanımı:

Taķrîb bile oķuşuņa bende bolay (BD, 296-4)

Bir baķışığa ikki cihânım sadaķa (BD, 142-2)

Merdâne bol imdi yahşıdur iş kilişi (BD, 199-3)

Ni iylegey aña Bâbür ki ğayrdur kôrişi (BD, 107-5)

1.5.4.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Kitür sâkı çikip yırlar üçün ün / Maña toydın ülüş bir câm-ı gül-gûn (FŞ, 132-81)

Çikey farzâ uruşka tiyg-ı pûlâd / Yoķ ilge özüme eyley bu bî-dâd (FŞ, 251-93)

Bî-ĥamdi 'llâh aña keyd eylegenni / Öküş telbîs ile şayd eylegenni (FŞ, 406-80)

1. 6. KIPÇAK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Recep TOPARLI ve Hanifi VURAL, Kıpçak Türkçesi adlı eserlerinde –mAK, -mA ve -Iş/-Uş eklerini fiilden isim yapan ekler konusunda ele almakta ancak herhangi bir açıklama yapmadan, örnek vermekle yetinmektedirler.⁷¹

A. Fehmi KARAMANLIOĞLU da Kıpçak Türkçesi adlı eserinde –mAK, -mA ve -Iş/-Uş eklerini fiilden isim yapan ekler konusunda ele almakta ve ekler hakkında bilgi verirken; –mAK, -mA (çok nadir de olsa) ve -Iş/-Uş eklerinin mastar yapan ekler olduklarını kaydetmektedir.⁷²

Bu döneme ait eserlerde yaptığımız tarama sonucunda; –mAK, -mAKIIK ve -Iş/-Uş eklerinin mastar eki işleviyle kullanıldıklarını görmekteyiz. Taradığımız eserlerde, –mA ekinin mastar eki olarak kullanıldığı bir örneğe rastlanmamıştır. Bu dönem eserlerinde daha çok kalıcı isim ve sıfat yapmada kullanılmıştır.

1. 6. 1. -mAK eki:

1.6.1.1. Yapısı ve İşlevi

A. Fehmi KARAMANLIOĞLU, -mAK eki için ‘eklendiği fil kökünün iş veya hareketini gösteren soyut anlamda ve o fiilin mastarı adı verilen isimlerin yanında, bir iki örnekte somut anlamlı kelimelere de rastlanmaktadır’ demektedir ve şu örnekleri vermektedir:

Etmek, ötmek, yarmak, yemek (somut isimlere örnek olarak)

Almaķ, barmaķ, kelmek, ketmek, turmaķ (mastarlara örnek olarak)⁷³

Taradığımız metinlerden elde ettiğimiz örneklerden yola çıkarak -mAK ekinin Kıpçak Türkçesinde, bütün fiil kök ve gövdelerini kapsayacak bir işleklik sahası olduğunu ve mastar yapma haricinde, çok sayıda kalıcı isim türetmede de kullanıldığını görmekteyiz.

⁷¹ Recep TOPARLI, Hanifi VURAL, *Kıpçak Türkçesi*, Dilek Matbaası Yay., Sivas 2004, s.22-23.

⁷² Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 1994, s.36-44.

⁷³ Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, *age.*, s.43.

1.6.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, -mak ekinin sonundaki “k” ünsüzü tonlularak “g” (yıkılmağa, kütulmağım); -mek ekinin sonundaki “k” ünsüzü ise “g” (ketmege, inmegine) olmaktadır.

1.6.1.3. Kullanımı

1.6.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

kaçandır kelmek? (ZLT, 21b-8)

... öli tirtgüzmek Teñri işi turur. (İMS, 35b-7)

... anı yumağ lâzım bolur isig suf birle. (isig: sıcak) (İMS, 130a-8)

Tağı kıyunuñ suwın çekmek kıyunu arıtmağ bolur. (İMS, 113b-2)

Rasûl’ğa uymağ nişanı turur Teñri’ni sewmekniñ. (İMS, 71b-5)

1.6.1.3.2. Dolaylı Tümlaç Olarak Kullanımı:

yıkılmağa az kaldı. (ZLT, 38b-11)

ketmege başladı. (ZLT, 39b-4)

sözni sözlemekten sükût ittiler. (GST, 54-12)

Oşol, sözleşmekni kesmek için turur anıñ birle... (İMS, 407a-8)

1.6.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

... inkar kıldı Qur’en’niñ inmegine. (İMS, 52b-2)

Mañ birmekniñ sıfatı bilgülü turur. (İMS, 149b-5)

Rasûl’ğa uymağ nişanı turur Teñri’ni sewmekniñ. (İMS, 71b-5)

1.6.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

keldüm Qur’an işitmege. (ZLT, 43a-7)

... öli tirtgüzmek Teñri işi turur. (İMS, 35b-7)

Mañ birmekniñ sıfatı bilgülü turur. (İMS, 149b-5)

Tağı kıyunuñ suwın çekmek kıyunu arıtmağ bolur. (İMS, 113b-2)

Tağı sewüglü turur bayram kün kim kişiler yimek yimek musallağa çıkmadan burun... (İMS, 231b-8)

1.6.1.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:

bu yazuk-dan kutulmağım muhâl ise... (GST, 261-3)

... tağı inansa Kûdus 'ğa yitişmegine tağı Mi'râc 'ğa inkâr kılsa... (İMS, 39a-3)

... oşbu yürimegimiz içinde edgülik tağı takvâ tiler biz. (İMS, 294b-5)

1.6.1.3.6. Edatlarla Kullanımı:

Oşol, sözleşmekni kesmek için turur anıñ birle... (İMS, 407a-8)

seni sevmek için keldüm. (ZLT, 42b-2)

yuvmağ (yumak) bilen kiter mi levni kıara kömürden (GST, 29-7)

1.6.1.3.7. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

etmegidir. (ZLT, 53b-7)

... başmağım yok yalın ayak idim (GST, 180-2)

tuz etmekni unutmas kelb kere yüz (ger yüz?)(GST, 349-1)

Tağı mesh kılmak revâ bolmas tahfife öze, tağı börk öze tağı yaşınmağ öze... (yaşınmak: örtü, peçe) (İMS, 129a-4)

Tağı furûnlar bar, bine kıılınmış ötmek bişürürler anıñ içinde. (İMS, 298b-5)

Kağan kim şarabsız tağı salmağsız bolsa. (salmak: oyun) (İMS, 415a-8)

1. 6. 2 -mAKIİK eki:

1.6.2.1. Yapısı ve İşlevi

-mAKIİK eki; -mAK tabanının -IİK ekiyle genişletilmesiyle oluşmuştur. -mAK ekiyle aynı işlevdedir. Kıpçak Türkçesinde bu ekin kullanımının yaygın olduğu görülmektedir.

1.6.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -maklık; ince ünlülerle de -meklik şeklinde kullanılmaktadır. Bu dönemde, ekten sonra ünlü geldiğinde yumuşama olmamaktadır (bolmağlığa, arıtmağlığını). Ama eldeki örnek sayısı, kesin bir şey söylemeye yetmemektedir. Çünkü -meklik ekinde, bir örnekte yumuşama görülmektedir (kormekligini).

1.6.2.3. Kullanımı

1.6.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı Kullanımı:

körünmeklik kişi-ge 'ayb bolmas (GST, 133-8)

yavuzğa eygülikni kılmaqlık eyledür bil (GST, 29-8)

1.6.2.3.2. Dolaylı Tümeleş Olarak Kullanımı:

... yaratganga şâ'at kılmaqlıkka taqı rızq birgen Tenrige şâ'at kılmaqlıkka...
(İMS, 2b-5)

... i'tiğâd kılmas kâfir bolmaqlıkka... (İMS, 8b-3)

1.6.2.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

yavuzğa eygülikni kılmaqlık eyledür bil (GST, 29-8)

1.6.2.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

... kaçan kim bilse arıtmaqlıkını... (İMS, 106a-7)

... niçe kim bilmesek ol kişiden hâlâl körmekligini koymaqlı birle. (İMS, 5b-7)

... yâ oğalmaqlıkım kiçikkey tip revâ bolur anar teyemmüm kılmaq. (İMS, 119b-4)

1. 6. 3. -mA eki:

1.6.3.1. Yapısı ve İşlevi

A. Fehmi KARAMANLIOĞLU, -mA ekinin genellikle somut anlamlı isimler, tek tük de -maq/-mek eki ile yapılan soyut anlamlı isimlere (matar) benzer sözler yaptığının tespit edildiğini belirtmektedir.⁷⁴

Taradığımız metinlerde -mA ekinin matar olarak kullanımına rastlamadık. Zaten A. Fehmi KARAMANLIOĞLU da eserinde bu konuyla ilgili olarak, 'Sonradan -mAK gibi bir matar eki sayılan ve hatta 'matar-ı muhaffef' diye isimlendirilen bu ekin Kıpçakça gramerlerde matar bahsinde adı geçmemektedir.' demekte ve -mA eki ile ilgili şu örnekleri vermektedir:

itme 'temrin yapma'; kavurma 'kızarmış et'; kazma 'kazı'; kıyma 'kıyma et'; sürme 'sürme'; süzme 'süzgeç'; titreme 'titreme' vs.⁷⁵

⁷⁴ Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, age., s.42.

Bizim tespit ettiğimiz örneklerde de -mA eki, kalıcı isim ve sıfat yapmaktadır:

1.6.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır.

1.6.3.3. Kullanımı

1.6.3.3.1. Sıfat Olarak Kullanımı:

tigme bir cânğa müferrik bolmağa / tigme hâturnı müşerref kıлмаğa (tigme: herbir, değme) (GST, 12-6)

men yaratır men senis kibi tigme sâ'atda tise kâfir bolur. (tigme: herbir, değme) (İMS, 10b-7)

... taķı ol nerse kim uluğ ķofa birle içse yâ salma ķofa birle içse... (salma: salınmış, sarkıtılmış) (İMS, 255b-8)

Taķı kiķez oğlan taķı tilü kişi toğma tilü ķaçan kim ol ikisi niyyet ķılsalar farz oruĉtan revâ bolmas. (İMS, 279a-5)

1.6.3.3.2. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Ve eger tügmesin şişse bir ili birle ķayırmas. (İMS, 192a-7)

Ve eger ķırnaķ satın alsa taķı anı ķuma tutsa azâd bolmas. (İMS, 392b-8)

... yâ sürme sürtünse... (İMS, 271a-8)

... ol rutab ģurma bolsa, yâ ol süt süzme bolsa taķı anı yise antda tutulmas. (İMS, 387a-7)

1. 6. 4. -Iş, -Uş eki:

1.6.4.1. Yapısı ve İşlevi

A. Fehmi KARAMANLIOğLU, -Iş/-Uş ekinin Kıpçakçada genelde fiillerden hareket ismi (mastar) yaptığını, bu sözlerin kalıplaşarak daha müstakil anlamlı birer kelime haline geldiğinin de görüldüğünü belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir:

*ĉıķıř 'ĉıķmak'; iniş 'inme, iniş'; ķutuluş 'kurtulma, kurtuluş'; miniş biniş, binme';
olturuş 'oturuş, oturma* (mastarlara örnek olarak)

⁷⁵ Ali Fehmi KARAMANLIOğLU, age., s.42.

batış 'batı'; *biliş* 'tanıdık'; *bitiş* 'endam', *karğış* 'beddua', *sançış* 'kavga, dövüş, savaşı' (somut isimlere örnek olarak) ⁷⁶

Bizim tespit ettiğimiz örneklerde de -İş/-Uş eki, işlek olarak kullanılmış olup hem mastar hem de kalıcı isimler yapmaktadır:

1.6.4.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -ış, -uş; ince ünlülerle de -iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Ek ünlüyle biten kelimelere ise doğrudan eklenmektedir.

1.6.4.3. Kullanımı

1.6.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

turuş *çurdum.* (ZLT, 30a-10)

şeker külüş *bile kilse niçe kim ol dilber* (GST, 240-9)

biyin olçuruşı *menim kibi.* (ZLT, 32b-10)

1.6.4.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

bir öpüşke can alıp minnet kıılır (GST, 257-6)

1.6.4.3.3. İsim Tamlamalarında Kullanımı:

... tife yürüşi birle tağı ayağlar yürüşi birle. (İMS, 224a-6)

biyin olçuruşı *menim kibi.* (ZLT, 32b-10)

1.6.4.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

bu şîve bilen köñül yağışın körünüz (GST, 253-12)

1.6.4.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:

yigit ni yirden-sen atıñ kim şıfatıñ ni turur kilışıñ (GST, 228-3)

bu şîve bilen köñül yağışın körünüz (GST, 253-12)

miñ yıl örleşti turur, miñ yıl tüzü turur, miñ yıl inişi turur... (İMS, 41a-1)

1.6.4.3.6. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

algış *eylediler.* (ZLT, 24a-3)

ikki 'âkil *ara uruş* *bolmas* (GST, 215-8)

... tağı kümüş kibi tağı ni kim muñar okşaş bar. (okşaş: benzer) (İMS, 123b-4)

⁷⁶ Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, age., s.44.

Müsâfir kişi yağmur tigse anar üwüş bolsa... (üwüş: ıslak) (İMS, 124a-3)

... niçe kim irişmese tonniñ tört ülüşinden bir ülüşine. (ülüş: pay, hisse) (İMS, 134b-7)

... taķı tizimegey ilini üç kez tutuş. (tutuş: sürekli, devamlı) (İMS, 191b-5)

... Rasûl 'aleyhi's-selâm ihtiyâr kıldı Şafıyye'ni ğanîmetlerden hayber toķuşunda. (İMS, 264a-6)

... oşbu söz küfr turur öküş imâmlar kıatında... (öküş: çok, fazla) (İMS, 17b-5)

1. 7. ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Faruk Kadri TİMURTAŞ, Eski Türkiye Türkçesi adlı eserinde -mAK, -mAKIIK, -mA ve -ş eklerini fiilden isim yapma ekleri bahsinde ele almaktadır.⁷⁷

Mustafa ÖZKAN, Türk Dilinin Gelişim Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi adlı eserinde -mAK, -mA ve -ş, -Iş/-Uş eklerini fiilden isim yapım ekleri bahsinde incelemektedir.⁷⁸

Gürer GÜLSEVİN, Eski Anadolu Türkçesinde Ekler adlı eserinde -mAK, -mAKIIK, -mA ve -(y)Iş/-Uş eklerini, 'Mastarlar' başlığı altında ele almakta ve kısa bir açıklamadan sonra örnekler vermektedir.⁷⁹

Hatice ŞAHİN, Eski Anadolu Türkçesi adlı eserinde "İsim-fiiller (Mastarlar)" başlığı altında -mAK, -mAKIIK, -mA, -Iş ve -IşIIK eklerine yer vermektedir.⁸⁰

Eski Anadolu Türkçesi döneminde -mAK eki, -mAKIIK eki ve -Iş/-Uş eki; mastar eki işleviyle bütün fiil kök ve gövdelerine gelecek şekilde, işlek olarak kullanılmıştır. Bu dönemde -mA eki, henüz -mAK eki gibi işlek şekilde mastar olarak değil, daha çok fiilden sıfat yapma eki ve az da olsa fiilden kalıcı isim yapma eki olarak kullanılmıştır.

1. 7. 1. -mAK eki:

1.7.1.1. Yapısı ve İşlevi

Faruk Kadri TİMURTAŞ ve Mustafa ÖZKAN, -mAk ekinin fiilin mastar şekli olduğunu, bir hareket ve oluşun mücerret ismi olduğunu ifade ediyor. Ayrıca isim

⁷⁷ Faruk Kadri TİMURTAŞ, *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1978, s.81-82.

⁷⁸ Mustafa ÖZKAN, *Türk Dilinin Gelişim Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s.120-121.

⁷⁹ Gürer GÜLSEVİN, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay., Ankara, 1997, s.122.

⁸⁰ Hatice ŞAHİN, *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003, s.67.

mahiyetinde olduğu için, isimin cümledeki bütün fonksiyonlarına da sahip olduğunu belirtiyor.⁸¹

Gürer GÜLSEVİN, –mAK ekinin en işlek mastar eki olduğunu belirtiyor. Ek ile ilgili olarak verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

*Bize hod ne hisab anlara nisbet / ecelden kaçmağa yok durur imkân;
kaygulardan kurtulmak du'ası budur; dünyada anları almak satmak ticaret itmek
hakkın zikrinden ve namaz kılmakdan ve zekât virmekden yıglinmazlardı.*⁸²

Hatice ŞAHİN de –mAK ekinin en işlek mastar eki olduğunu ve hareket ifade eden fiil isimleri yapmaya yaradığını belirtiyor. Ayrıca ekin, durum ekleriyle de çok işlek şekilde kullanıldığını ifade ediyor. Ek ile ilgili olarak verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

*Kim göñülden çıkmaga virmez rıza ; istemektür yaz u güz anuñ işi vb.*⁸³

Eski Anadolu Türkçesi ile ilgili tespit ettiğimiz örneklere bakarak, –mAK ekinin bütün fiil kök ve gövdelerini kapsayacak bir işleklilik sahası olduğunu ve mastar yapma haricinde, çok sayıda kalıcı isim türetmede de kullanıldığını söyleyebiliriz.

1.7.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. –mağ eki, ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda, sondaki “ğ” ünsüzü yumuşayarak “g” (yakılmağa, çoğmağičün); –mek eki, ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda ise sondaki “k” ünsüzü, “g” olmaktadır (görmege, gitmegi). Bu dönemde tespit ettiğimiz örneklerde, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmadığı görülmektedir (*belütmektür, bildürmekdür, urmağdır, segirtmekde*).

1.7.1.3. Kullanımı

1.7.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

... bir şartı anuñ niteligin belütmektür, ikinci anuñ sıfatın bildürmekdür. (KG, 123a-4)

İkrâh didigüm sulşan güc-ile çorçutmağ olur. (KG, 143a-12)

Bu ta 'ın urmağdır, eyü söz degüldür. (BN, 22-16)

⁸¹ Faruk Kadri TİMURTAŞ, age., s.82 ; Mustafa ÖZKAN, age., s.120.

⁸² Gürer GÜLSEVİN, age., s.122.

⁸³ Hatice ŞAHİN, age., s.67.

1.7.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Şamusını ol bilir ü işidür / Ki görmek işitmek anuñ içindir (SN-47)

Aña kim dimiştür Çalap arslanum / Degül anı ögmek benüm oranum (SN-153)

İşüm çok belâ tartmak u gizlemek / Degül eksügüm artmak u gözlemek (SN-5662)

Hele ger Ka'be olsun ger Medîne / Sa'adettür dürişmek anda dîne (KMS, 39-295)

Şorıcı bigi ol şurupdur sorar / Ne sormak sülük bigi şanın sorar (SN-3101)

Yohsa ata binmek, erlik da'vâsın şılmaş seniñ işin degildir. (BN, 13-12)

Aña 'ilâç itmek gerekdir. (BN, 121-17)

1.7.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Yanıdan hiç ayrılmadı Cebre'îl / Ki müştâş idi görmege bunca yıl (SN-125)

... beşâret kılıñ ol gişilere tamu 'azâbına yaşılmaga. (KG, 57b-6)

Seyyid hâzret kal'ayı dolaşdı, fırsat bulıp içeri girmege. (BN, 71-7)

Şol bir kez görmege şanâ'at eyledim. (BN, 87-12)

At segirtmekde ve süngü oynatmada, güzde ve şılıçda ve güreşde ve bunuñ emsâli nesnelerde bir daşı nazîri yoş idi. (BN, 11-14)

La'în Tâlût feryâd itmege başladı. (BN-97-20)

1.7.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Görince gözüm anı sevdi cânum / Giri gitmege unuttum i cânum (KMS, 33-193)

Şayseriñ ulu oğı Şem'un şimdi bunda gelmek isterdi. (BN, 44-12)

1.7.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Nedür zulm yirince hâyir itmek / Dürişip el irince hâyir itmek (SN-254)

Gelip kâfir buları incitmek ister / Ki dirler mu'cizâtuñ bize göster (KMS, 29-130)

Yigirmi biş gazâ etmek sevâbı / Saña bir hacc itmegüñ yigdür sevâbı (KMS, 31-164)

Bizüm delilümüz oldur kim saş saşal şaramaş dirilere görgdür. (KG, 35b-11)

Yohsa ata binmek, erlik da'vâsın şılmaş seniñ işin degildir. (BN, 13-12)

Seyyid hâzret kal'ayı dolaşdı, fırsat bulıp içeri girmege. (BN, 71-7)

La'în Tâlût feryâd itmege başladı. (BN-97-20)

Aña 'ilâç itmek gerekdir. (BN, 121-17)

1.7.1.3.6. Edatlarla Kullanımı:

Nebî hicretinden 'aleyhi's-selâm / Hicâbı yañılmamağičün tamâm (SN-368)

Şanayduñ güneş toğmağičün iver / Buludı az az qarşusından savar (SN-1782)

Gönlüm ilini yıkmağ u obarmağičün uş / Her menzile bak bağlu dutar vaq'a vü nâmu(SN-2862)

Qumaş almağičün varmağıl anda / Ticâret koş olur olursa qanda (KMS, 41-322)

... hârâmîden saqlamağ-ıçun ol revâ olur. (KG, 160b-15)

1.7.1.3.7. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Viruñ etmek anca ki aç olmasun / İnen dahı acıguban ölmesin (SN-3766)

Çekeydi qoparayidi ilmegin / İrişdürse tağa kemend ilmegin (SN-4490)

Ol kimse ki başmağına yapışmaz iken toz / Tağlara tazıgan u yabâna toza benven (SN-2911)

... ya tene degse ya başmaga ya edüğe degse... (KG, 7a-2)

Eger 'avrat and içse buğmağ bağlanmayam diyü...(buğmak: takı) (KG, 115a-3)

Eger and içse bu undan yiyemem diyü ve etmegin yise... (KG, 114a-13)

Etmek, üzüm ve pekmez getürdi. (BN, 15-5)

1. 7. 2. -mAKIIK eki:

1.7.2.1. Yapısı ve İşlevi

Faruk Kadri TİMURTAŞ -mAk ekinden bahsederken, bu ekin -IIK ekiyle genişletilmiş şekliyle de kullanıldığını ifade ederek şu örnekleri veriyor:

Ağlamaklıguñ assısı ; du diledim içmeklige ; namaz kılmaklığa vb.⁸⁴

Gürer GÜLSEVİN, -mAKIIK ekiyle ilgili olarak; '*mAk mastarı ile aynı fonksiyonda kullanılır. İkinci derecede işlek olan mastar ekidir.*' demekte ve şu örnekleri vermektedir:

'feraiz idilerin bilmekligi; sen gümanlandun sözühdde key 'azim / bana 'ardur sende olmaklık mukim; getürdi sanduk eydür gir buna sen / üşenme uğramaklığa buna sen; biri dahı eylemeklikdür zina' vb.⁸⁵

⁸⁴ Faruk Kadri TİMURTAŞ, age., s.82.

⁸⁵ Gürer GÜLSEVİN, age., s.122.

Hatice ŞAHİN, -mAKLIK ekinin –mAK ekiyle aynı fonksiyonda kullanıldığını ifade ediyor ve şu örnekleri veriyor:

*Her kimüñ gelmekligi neyse didi ; niyyet etmeklikdir evvel mayesi ; vasıl olmaklık dilerseñ rahmete vb.*⁸⁶

Eski Anadolu Türkçesinde –mağlık/-meklik eki, işlek bir şekilde mastar eki olarak kullanılmıştır.

1.7.2.2. Fonetigi

–mağlık eki, ünlü ile başlayan bir ek aldığımda, sondaki “ğ” ünsüzü yumuşayarak “g” (olmağlıdır, unutmğlıdır); –meklik eki, ünlü ile başlayan bir ek aldığımda ise sondaki “k” ünsüzü, “g” olmaktadır (eylemeklige, itmekligüñ).

1.7.2.3. Kullanımı

1.7.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Şu nesne ki olmağlıdır muhâl / Tasavvur idicegez olur hayâl(SN-4348)

1.7.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

... ol oğlana revâ degül soñra ol ‘avratı almağlık. (KG, 74a-6)

... kullık kıymetin kıldan istemeklik... (KG, 92a-12)

... üçinci hâlâlî-y-ıla hoş dirilmeklik... (KG, 170a-4)

1.7.2.3.3. Dolaylı Tümleç Kullanımı:

Gören diye ol sensin ü yâ sen ol / Bulunmaya fark eylemeklige yol (SN-2222)

1.7.2.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Ki hacc itmekligüñ çokdur sevâbı / Saña oş diyeyin bir bir cevâbı (KMS, 31-162)

1.7.2.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Ne oturmağum var ne yatmağlıgum / Muhâl ola anı unutmğlıgum (SN-4982)

1.7.2.3.6. İsim Tamlamalarında Kullanımı:

... vîran olan evüñ çurmağlıgına ziyân varsa... (KG, 130b-15)

⁸⁶ Hatice ŞAHİN, age., s.67.

1. 7. 3. -mA eki:

1.7.3.1. Yapısı ve İşlevi

Faruk Kadri TİMURTAŞ ve Mustafa ÖZKAN, ekin Eski Türkçe ve Eski Türkiye Türkçesinde müşahhas manada isim yaptığını, son zamanlarda ise mastar olarak kullanıldığını ifade ediyorlar.⁸⁷

Gürer GÜLSEVİN, -mA ekinin Eski Anadolu Türkçesinde çok az kullanıldığını, bunun yerine -mAk'ın daha çok kullanıldığını söylüyor ve şu örneği veriyor:

*'ditreme dutdı ve ol rencile helak oldı'*⁸⁸

Hatice ŞAHİN, bu ekin iş isimleri yaptığını fakat işlek olarak kullanılmayan bir mastar eki olduğunu ifade ederek şu örneği veriyor:

*Görmeye geldük turup peygamberi*⁸⁹

Eski Anadolu Türkçesinde -mA ekinin mastar eki olarak kullanıldığı durumlar hemen hemen yok gibidir. Bizim tespit ettiğimiz örneklerde de fiilden kalıcı isim ve sıfat yapma eki olarak kullanılmıştır.

1.7.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -ma; ince ünlülerle de -me şeklinde kullanılmaktadır.

1.7.3.3. Kullanımı

1.7.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

At segirtmekde ve süngü oynatmada, gürzde ve kılıçda ve güreşde ve bunuñ emsâli nesnelerde bir dañı nazîri yoğ idi. (BN, 11-14)

Şimdiki hâlde pehlivânlıkda, urmada, tutmada hiç kimseden aşığa kıalmam. (BN, 12-4)

1.7.3.3.2. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

At segirtmekde ve süngü oynatmada, gürzde ve kılıçda ve güreşde ve bunuñ emsâli nesnelerde bir dañı nazîri yoğ idi. (BN, 11-14)

⁸⁷ Faruk Kadri TİMURTAŞ, age., s.81 ; Mustafa ÖZKAN, age., s.121.

⁸⁸ Gürer GÜLSEVİN, age., s.122.

⁸⁹ Hatice ŞAHİN, age., s.67.

1.7.3.3.3. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Yaturdı ulıñ dıın gıce hastarah / Isıtma dutup hâşâ sizden ırâh (ısıtma: sıtma)
(SN-2627)

... *sürme çekmiş olsa anuñ adı dımağına varmasa...* (KG, 50a-12)

1.7.3.3.4. Sıfat Olarak Kullanımı:

Yüzi aya mânend ü anda sözi / Boyı serve bâdâma ıtyma gözi (SN-1274)

Hem eyle ki cellâd ider anlıyı / Yanıra gelüp bürime tonluyı(SN-4480)

Ve lıkin gönüül omadı baña 'ış / oundurısar degme bir yaña 'ış (SN-4729)

1.7.4. -İş, -Uş eki:

1.7.4.1. Yapısı ve İşlevi

Faruk Kadri TİMURTAŞ ve Mustafa ÖZKAN, ekin genellikle hareket ve oluş ismi yaptığını belirtiyorlar.⁹⁰

Gürer GÜLSEVİN, -İş/ -Uş ekinin fazla işlek olmadığını ve -(y)İşLIK şeklinde genişletilmiş halinin de kullanıldığını ifade ediyor. Ek ile ilgili olarak ve şu örnekleri veriyor:

*'gidişde anmaz imiş evini adem / dönışde üşer imiş başına gam; ve eyü gün doğışından bellüdü; küfr işlerken tanrıdan yâddur bilişliği yokdur'*⁹¹

Hatice şAHİN, bu ekin mastar eki olarak kullanıldığını ve -mA ekiyle aynı fonksiyona sahip olduğunu ifade ediyor. Ayrıca -İşlik şeklinde genişletilmişinin kullanıldığını belirterek şu örnekleri veriyor:

*Ma 'şukını kamu biliřiñ yâduñ ; ya hasımlık ya bilişlik kılmaya'*⁹²

Eski Anadolu Türkçesinde -İş/-Uş eki, mastar eki olarak çok işlek şekilde kullanılmıştır. Bunun haricinde, fiilden kalıcı isim yapmak için de sıkça kullanılmıştır.

1.7.4.2. Fonetığı

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -iş, -uş; ince ünlülerle de -ış, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Bu dönemde düzlük-yuvarlaklık uyumuna tam bir uygunluk olmadığı görülmektedir (urış, öpişin). Tespit ettiğimiz örneklerde, kendisinden sonra

⁹⁰ Faruk Kadri TİMURTAŞ, age., s.81 ; Mustafa ÖZKAN, age., s.121.

⁹¹ Gürer GÜLSEVİN, age., s.122.

⁹² Hatice şAHİN, age., s.67.

gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmadığı görülmektedir (urışdan, çalışda). Ek ünlü ile biten kelimeye, araya “y” ünsüzünü alarak eklenmektedir (yüri-y-işi).

1.7.4.3. Kullanımı

1.7.4.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Baş açup urışmağ hünerdir koca / Ne er ola kim urışdan kaça (SN-2730)

1.7.4.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Cühûduñ elinden çün uçdı kuşu / İñen çok yügürdi iniş yokuşu (SN-4023)

1.7.4.3.3. İsim Tamlamalarında Kullanımı:

Cühûd gördi gügercinüñ öpişin / Hiç anlamadı katıruñ depişin (SN-3306)

... pîşekârlara ve baylaruñ dañı varışı, gelişi, virişi, alışı... (KG, 150b-10)

... ğusl ma'nısı cenâbet yunuşu olur. (KG, 10a-8)

Kireç taşdur anuñ dañı yapusu / Güneş toğışınadur hem kapusu (KMS, 27-96)

1.7.4.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Eyü ata bindürdi 'izzetledi / Oturuşu turuşu 'izzetle idi (SN-1009)

Boyu vü kûyu vü gözi vü yüzi / Bağışu yürüyüşü görki tuzı (SN-2221)

Gönüldüm ölürisem dönüşüm yok / Tapuña şükr iderem aç eger (toğ) (KMS, 21-

5)

1.7.4.3.5. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Zihî rahmeti öküş ü lufti çok / Ki her nesne katında var 'aczi yok (SN-58)

Ki kılıcına ursa döymez idi / Çalışda biñi bire saymaz idi (SN-2552)

Ne râhat gözedür ne ister güvenç / Ne alkış tevağku' ider ne ilenç (SN-3555)

Direklerüñ sağışı üç yüz üçdür / Ki degme kişi saymaz anı güçdür (sağış: sayı)

(KMS, 23-42)

... senâ ve alkış kıtur-ıdı ve biş tekbîr artuğluk iderdi. (KG, 41a-1)

... eger ikisünüñ sağışı başlu başına olsa... (sağış: sayı) (KG, 59a-2)

... terâzûya tartılır nesnenüñ ülüşin ayırmağ olur. (KG, 135b-9)

İKİNCİ BÖLÜM

2. ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİNDE MASTARLAR

Çağdaş Türk lehçelerinde mastar terimine karşılık şu terimler kullanılmaktadır:

Az.:mäsär; Tkm.:infinitiv~iiş aatları; Gag.: infinitiv~işliin sözlük forması ~ işliktän adlık; Özb.: masdar ~ infinitiv ~ harakat nomi; Uyg.: härikatnam~isimdaş; Tat.: infinitiv; Bşk.: infinitiv; Kmk: infinitiv~belgisiz işlik~işlikni belgisiz kalibi; Krç.-Malk.: infinitiv; Nog.: bas glagol~masdar~infinitif; Kzk.: tuyık etistik~kıymıl esimi; Krg.: kıymıl atooç~infinitiv.⁹³

2. 1. KIRGIZ TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Kırgız Türkçesinde kullanılan mastar eklerinden –mAk, -mA ve –ş,-Iş/-Uş; Türkiye Türkçesi ile benzerlik göstermektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak –mAk ve –mA eklerinin yuvarlak ünlülü şekli de mevcuttur (-mOk, -mO). Ayrıca kuzey grubu lehçelerinde –v olarak karşımıza çıkan mastar eki, Kırgız Türkçesinde –UU/-OO (<-g/-ğ) şeklinde kullanılmaktadır.

2. 1. 1. -mAk, -mOk eki:

2.1.1.1. Yapısı ve İşlevi

C.BAŞDAŞ ve A.KUTLU, Kırgız Türkçesi Grameri adlı eserlerinde, Kırgız Türkçesinde –mak/-mek ekinin işlek bir şekilde mastar eki olarak kullanılmakta olduğunu fakat Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekin ünlü uyumu gereği –mok/-mök şeklinin de bulunduğunu ifade ederek şu örnekleri vermişlerdir:

aytmak (söylemek); karamak: korumak; demek (demek);

oymok (yüksük); tınsınmak (becerikli görünmek)⁹⁴

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL ise bu ekin daha çok kalıcı isimler yaptığını söyleyerek şu örnekleri veriyor:

kayır-mak (olta iğnesi) ; tabış-mak (bilmece) ; iy-mek (küpe) vb.⁹⁵

Kırgız Türkçesinde –mAk/-mOk eki, hareket isimleri yapmanın yanı sıra, kalıcı isimler de yapmaktadır.

⁹³ Emine NASKALÍ-GÜRSOY, *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yay., Ankara 1997, s. 63.

⁹⁴ Cahit BAŞDAŞ, Abdülmuğades KUTLU, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 2004, s.126.

⁹⁵ Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, *Kırgız Türkçesi Grameri*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.146.

2.1.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak/-mok; ince ünlülerle de –mek/-mök şeklinde kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, ekin sonundaki “k” ünsüzü yumuşayarak “g” olmaktadır (kelmegi). Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen yumuşak ünsüzleri sertleştirmektedir (kaymaktan).

2.1.1.3. Kullanımı

2.1.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Köküldöy bo tumdo ceti baş colmogoz kempirge bermek boldum. (Kökül’ümü yedi başlı cadıya vermek zorundayım.) (Munduubay Masalı, TDEMA, c.6,s.314)

2.1.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

At arıtmak arzan / Curt arıtmak kımbat (Atı temizlemek kolay / Yurdu temizlemek güç) (KA, 277)

Bekerden kemin tabılsa ölmök gerek. (Bedava kefen bulunca ölmek gerek.) (KA, 587)

Beyiştin aşın körmök bar, cemek cok. (Cennetin meyvesini görmek var, yemek yok.) (KA, 609)

Birge cürmök bar / Birge ölmök bar (Beraber yaşamak var / Beraber ölmek yok) (KA, 650)

Biröönün üyün çekmek bar, tikmek cok. (Birin in evini sökmek var, kurmak yok.) (KA, 670)

Buzulmak oñoy, tüzölmök kımbat. (Bozulmak kolay, düzelmek zor.) (KA, 738)

Cakşu cürmök bar / Cakşu ölmök cok (İyi yaşamak var / iyi ölmek yok) (KA, 760)

Ketse döölöt kolunan / Kelmegi kıyın al kaytıp (Gitse servet elinden / Gelmesi zor onun dönüp) (KA, 1361)

Köçmök, konmok cerge sın / Kaçmak, kuumak erge sın (Göçmek, konmak yer için sınav / Kaçmak, kovmak yiğit için sınav) (KA, 1417)

Öküm bolmok özüñden / Sılık bolmok sözüñdön (Sabırsız olmak kendinden / Nazik olmak sözünden) (KA, 1582)

2.1.1.3.3. Dolaylı Tümeleş Olarak Kullanımı:

Qaraç menen cayılmaqqa çıqtı. (Haraç ile avlanmaya çıktı.) (**Munduubay Masalı, TDEMA, c.6,s.330**)

2.1.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:

Baştağıday al cirey çıgıp, çatak baştamak turgay Karımşaktın arızı karalganda caktay söylödü. (Önceki gibi ortaya çıkıp, kargaşa çıkarmak bir yana, Karımşak'tın dilekçesi görüşüldüğünde onaylayarak konuştu.) (**Too Arasında, KGT, s.210-137**)

2.1.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Ketse döölöt kolunan / Kelmegi kıyın al kaytıp (Gitse servet elinden / Gelmesi zor onun dönüp) (**KA, 1361**)

2.1.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Öküm bolmok özüñden / Sılık bolmok sözüñdön (Sabırsız olmak kendinden / Nazik olmak sözünden) (**KA, 1582**)

2.1.1.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Çaqşılıq qılğanga başım toqmoq... (İyilik yapana başım kurban...) (**Töştük Masalı, TDEMA, c.6,s.290**)

... bir ayaq qaymaq bergende... (... bir kase kaymak verdiğiinde...) (**Munduubay Masalı, TDEMA, c.6,s.304**)

Qatın sayışıp çaşınmaq oynoylu. (Kadınlar üzerine bahse tutuşup saklambaç oynayalım.) (**Çımbek Masalı, TDEMA, c.6,s.340**)

... oymoq qılıp sömöyünö sarıp... (... yüksük yapıp, başparmağına geçirip...) (**Çımbek Masalı, TDEMA, c.6,s.342**)

Kaymaktan küygön koluñ, süttön da küyöt. (Kaymaktan yanan elin, süttten de yanar.) (**KA, 1317**)

2. 1. 2. -mA, -mO eki:

2.1.2.1. Yapısı ve İşlevi

C.BAŞDAŞ ve A.KUTLU, Kırgız Türkçesi Grameri adlı eserlerinde, Kırgız Türkçesinde –mA ekinin fiil isimleri yapmanın yanı sıra bazen de kalıcı isimler

yaptığını ve bu ekin de dudak uyumu gereği yuvarlak ünlülü –mO şeklinin bulunduğunu belirterek şu örnekleri veriyorlar:

başkarma: başkan ; çığarma: eser ; şırırma: teyellerne

*tapşırma: görev, ödev ; bölmö: oda*⁹⁶

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL bu ekin mastar eki olarak kullanılmadığını, kalıcı isimler türettiğini söyleyerek şu örnekleri veriyor:

sız-ma (grafik) ; bas-ma (matbaa) ; başkarma (idare, yönetim) ; tiz-me (liste)

vb.⁹⁷

Taradığımız metinlerde bu ekin mastar olarak pek fazla kullanılmadığı görülmüştür. Ek ayrıca sıfat yapmada da kullanılmıştır.

2.1.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma/-mo; ince ünlülerle de –me/-mö şeklinde kullanılmaktadır.

2.1.2.3. Kullanımı

2.1.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Men ooz carma üyrönbögön tay boloyun. (Ben dolu dizgin gitmeyi öğrenmemiş bir tay olayım.) (**Töştük Masalı, TDEMA, c.6, s.286**)

... köktön andan arı un tüşpöy, qar tüşmö qılıp qoyuptur. (... o andan itibaren, gökten un yerine kar yağdırmaya başlamış.) (**Qar Cönündö Efsanesi , TDEMA, c.1, s.148**)

2.1.2.3.2. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Semirip, cırgap olturgan başkarma, Karımsaktı süyöp koydu. (Sevinip, keyifle oturan başkan, Karımsak'ı destekledi.) (**Too Arasında, KGT, s.209-80**)

Üröndü katuu tapşırma katarında berişke akıbiz cok. (Tohumu acil vergi gibi vermeye hakkımız yok.) (**Too Arasında, KGT, s.212-204**)

... üyünö cetüügö çaması kelbey qalgan. (... evine gitmeye dermanı kalmamış.) (**Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.354**)

Üröndü katuu tapşırma katarında berişke akıbiz cok. (Tohumu acil vergi gibi vermeye hakkımız yok.) (**Too Arasında, KGT, s.212-203**)

⁹⁶ Cahit BAŞDAŞ, Abdülmukaddes KUTLU, age., s.126.

⁹⁷ Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, age., s.145-146.

2.1.2.3.3. Sıfat Olarak Kullanımı:

Cıldırma sözdün cıtı caman. (Gizli sözün kokusu kötü.) (KA, 943)

Qan içme qaraç canındağı bolot qancarın alıb... (Kan içen Karaç yanındaki çelik hançerini alıp...) (Munduubay Masalı, TDEMA, c.6, s.322)

2. 1. 3. -ş, -İş, -Uş eki:

2.1.3.1. Yapısı ve İşlevi

C. BAŞDAŞ ve A. KUTLU, Kırgız Türkçesinde –ş ekinin de Türkiye Türkçesindeki şekil ve fonksiyonuyla kullanıldığını belirtiyor. Fakat bu ekin Türkiye Türkçesinden farklı olarak ünlüler üzerinde -ş şekliyle kullanıldığını belirterek şu örnekleri veriyorlar:

*alış: alma; kamınış: tedbir alma; cıynalış: toplantı; karaş: bakış; efikeyiş: yamaç; oyloş: düşünme; çoğuluş: toplantı; tüşünüş: anlam; iyiktiriş: yumuşatma*⁹⁸

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, ekin bütün fiil kök veya tabanlarına gelerek fiil ismi yaptığını, ayrıca kalıcı isimler de türettiğini belirterek şu örnekleri veriyor:

*ce-ş (yeme) ; oku-ş (okuma) ; al-ı-ş (alış) ; ket-i-ş (gidiş) (mastar olarak) tala-ş (kavga) ; acıra-ş (ayrılık) ; ur-u-ş (savaş) (kalıcı isim olarak) vb.*⁹⁹

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA da kitaplarında, bu ekin diğer Kıpçak grubu lehçelerinde olduğu gibi, Kırgız Türkçesinde de hareket adları yaptığını belirterek şu örnekleri vermektedirler:

*sog-uş (çarpma, sabaş), oltur-uş (oturuş), oku-ş (okuma, okuyuş), süylö-ş (konuşma), cürü-ş (yürüyüş), ur-uş (vuruş), kür-öş (güreş), aktarıl-ış (başarma, icra etme), ce-ş (yeme, beslenme)*¹⁰⁰

2.1.3.2. Fonetik

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Sonu ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenmektedir. Bu dönemde düzlük-yuvarlaklık uyumuna tam bir uygunluk olduğu görülmektedir. Tespit ettiğimiz örneklerde, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırdığı görülmektedir (kagılıştan).

⁹⁸ Cahit Başdaş, Abdülmukaddes Kutlu, age., s.126.

⁹⁹ Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, age., s.150.

¹⁰⁰ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.242

2.1.3.3. Kullanımı

2.1.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Antken menen adam çındıktı bir künü biliş kerek da. (Yine de insanın gerçeği bir gün öğrenmesi gerek.) (Samançı Colu, KGT, s.174-29)

Al künü keçinde kolhozçuların calpı çoğuluşu çakırıldı. (O günün akşamı için kolhozcuların tümünün toplanması kararlaştırıldı.) (Too Arasında, KGT, s.212-205)

Saga calgız oturuş köñülsüz bolor. (Yalnız oturmak senin canını sıkar.) (Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.356)

Adamdı alıstan taanış kıyın. (Adamı uzaktan tanımak zordur.) (KA, 94)

Can saktaş oñoy / Can cırgatış kıyın (Canı korumak kolay / Canı ferahlatmak zordur) (KA, 862)

Cıgaçtı kesseñ uzun kes / Kıskartışı oñoy iş. / Temirdi kesseñ kıska kes / Uzartışı oñoy iş. / Köynök bıçañ kenen bıç / Kiçirtışı oñoy iş. (Ağaç kesersen uzun kes / Kısaltması kolay iş. / Demir kesersen kısa kes / Uzatması kolay iş. / Gömlek biçsen uzun bıç / Küçültmesi kolay iş.) (KA, 936)

Keliş ketiş tuugandıktan belgisi. (Geliş gidiş akrabalık işaretidir.) (KA, 1347)

2.1.3.3.2. Dolaylı Tümeleç Olarak Kullanımı:

Üröndü katuu tapşırma katarında berişke akıbiz cok. (Tohumu acil vergi gibi vermeye hakkımız yok.) (Too Arasında, KGT, s.212-204)

... atken menen közdögönünön cazbay tıgını iyiktirişke, inandırışka tırışıp söylödü. (Yine de istediğinden vazgeçmeden adamı yumuşatmaya, inandırmaya çabalayarak konuştu.) (Adam Bolgum Kelet Colu, KGT, s.181-149)

Kagılıştan kan ölot, kalaa buzulat / Ereğiştan er ölot, eriş buzulat / Öçöştüktön ört çıgat, el buzulat. (Çarpışmadan han ölür, kale bozular / Çekişmeden yiğit ölür, nikah bozular / Kindarlıktan yangın çıkar, halk bozular.) (KA, 1225)

2.1.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Qırğızdar dandın bereketüü boluşun baba dıyqandan kütiip. (Kırgızlar, bububatin verimli olmasını Baba Dıykan'dan beklerlermiş.) (Baba Dıyoqan Cönündö Efsanesi, TDEMA, c.1, s.160)

Qomozdun caralışı cana qomuz küülörünün caralışı cönündö ayabay sonun ulamıştar ayılıp qalğan.. (Kopuzun yaratılması, kopuz ezgilerinin yaratılması hakkında bir çok güzel efsane anlatılmaktadır.) (**Qomuzdun Caralışı Cönündö Ulaş Efsanesi, TDEMA, c.1, s.180**)

... celmoguz kempirdin Töştökkö kelişinin sebebi munday eken. (... cadının Töştük'ü istemesinin sebebi şuymuş.) (**Töştük Masalı, TDEMA, c.6, s.288**)

Çınar terektin ösüşünün sırn bilüügö ayıldagılar tegeregine qarolçu koyup. (Çınar ağacının uzamasının sırnı öğrenmek için köydekiler çınarın başına bekçi koymuş.) (**Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.352**)

2.1.3.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Qırğızdar dandın bereketüü boluşun baba dıyqandan kütüp. (Kırğızlar, bububatin verimli olmasını Baba Dıykan'dan beklerlermiş.) (**Baba Dıyoğan Cönündö Efsanesi, TDEMA, c.1, s.160**)

Saga calgız oturuş köñülsüz bolor. (Yalnız oturmak senin canını sıkır.) (**Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.356**)

2.1.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Antkeni, ilgeri Qancıga attuu batır anın baylaş üçün, temir qazık qatarı qagıp qoygon eken. (Çünkü, eskiden Kancıga adlı bir batır atını bağlamak için demir kazığı oraya perçinlemiş.) (**Altın Qazık Cıldızı Cönündö, TDEMA, c.1, s.144**)

Bir kazan süttü iritiş üçün / Bir tamçı ayran cetiştüü (Bir kazan süttü mayalamak için / Bir damla ayran yeterli) (**KA, 629**)

Biröö çaşaş üçün işteyt / biröö ceş üçün çaşayt (Biri yaşamak için çalışır / biri yemek için yaşar) (**KA, 656**)

2.1.3.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

... eliñdi çogultup uruşqa barbaysıñbi? (... adamlarını toplayıp savaşa gitmeyecek misin?) (**Munduubay Masalı, TDEMA, c.6, s.326**)

Bir çoñ olturuşta asker başçılar erdikterin aytıp maktana ketişet. (bir büyük toplantıda komutanlar kahramanlıklarını anlatarak övünmeye başlamışlar.) (**Maktançaak Asker Başı Fıkrası, TDEMA, c.7, s.638**)

Adeptüü, alkış alat / Adepsiz, kargış alat (Edepli, hayır dua alır / Edepsiz, beddua alır) (**KA, 116**)

2. 1. 4. -UU, -OO (< -g/-ğ) eki:

2.1.4.1. Yapısı ve İşlevi

C. BAŞDAŞ ve A. KUTLU, Kırgız Türkçesindeki mastar eki –UU/-OO’ya diğer lehçelerde pek rastlanılmadığını ve bu ekin tarihi metinlerde fiilden isim yapan -(I)g ekinin Kırgız yazı dilindeki -g > v> ø gelişmesi sonucu ortaya çıkmış olabileceğini belirterek şu örnekleri veriyorlar:

aydoo: tarla sürmek; saluu: salmak; baştoo: başlamak; sürötlö: resmetmek;
bilüü : bilme; tirmoo: tirmıklama; izdöö : arama; toptoo: toplama; kılıu : yapmak;
tüşündürüü: anlatma¹⁰¹

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, bu ekin Eski Türkçedeki –g/ğ ekinden geliştiğini, Kıpçak Türkçesinde “v”ye döndüğünü ve bugünkü Kıpçak Türkçesi lehçelerinde bu şekilde kullanıldığını belirtiyor. Kırgız edebi dilinde ise yarı ünlü “w” sesinin eriyerek uzun ünlüye dönüştüğünü ifade ediyor. Ekin asıl işlevinin bütün fiil kök ve tabanlarına gelerek fiil ismi yapmak olduğunu, bunun dışında kalıcı isimler türettiğini de belirterek şu örnekleri veriyor:

oyloo (düşünmek) ; iştöö (alışmak) ; aluu (almak) ; içüü (içmek) (mastar olarak)
aşuu (geçit) (kalıcı isim olarak)¹⁰²

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA ise diğer Türk lehçelerinde –v şeklinde olan bu ekin, Kırgız Türkçesinde düştüğünü ve kendisinden önce gelen ünlüyü uzattığını belirterek şu örnekleri vermekteler:

baruv > baruu (gitmek), kelüv > kelüü (gelmek), kıynav > kıynoo (eziyet etmek),
cıynav > cıynoo (toplamak), süyüv > süyüü (sevmek), karav > karoo (bakmak), cazuv >
cazuu (yazmak)¹⁰³

2.1.4.2. Fonetigi

Ek ünlü uyumuna uymaktadır. Kalın ünlülerle –uu, -oo şekliyle; ince ünlülerle ise –üü, -öö şekliyle kullanılmaktadır.

¹⁰¹ Cahit BAŞDAŞ, Abdülmukaddes KUTLU, age., s.127.

¹⁰² Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL, age., s.147-148.

¹⁰³ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.242-243

2.1.4.3. Kullanımı

2.1.4.3.1. Yüklemler Olarak Kullanımı:

Bugün benim sıyınuu künüm. (Bugün benim tapınma günüm.) (**Samançı Colu, KGT, s.173-14**)

Atanın azdakten calgız tilegi- uulun adam kılıu. (Babasının tek dileği, oğlunu adam etmektir.) (**Adam Bolgum Kelet, KGT, s.178-8**)

El belgisinin biröö “oñqo turuu” imiş. (Bu işaretlerden biri “dik durmak” imiş.) (**Qayberendin Eesi Cönündö Efsanesi, TDEMA, c.1, s.158**)

Biydin maksatı, biylik kılıu / Bay maksatı, baylık cıyno (Beyin maksadı, beylik kılmak / Zenginlik maksadı, servet yığmak) (**KA, 678**)

Kıska cip ce bayloogo kelbeyt / Ce körmöögö kelbeyt. (Kısa ip ne bağlamaya gelir / Ne düğümlemeye gelir.) (**KA, 1372**)

2.1.4.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Baktılıu boluu mönödön / Baatır boluu küröştön (Bahtlı olmak doğuştan / Bahadır olmak güreşten) (**KA, 468**)

Bekerinen kepin tabılsa ölüü kerek. (Bedava kefen bulursa ölmek gerek.) (**KA, 589**)

Keyüü bar, ker-tartuu cok. (Kederlenmek var, vazgeçmek yok.) (**KA, 1363**)

Tiş barda taş çaynoo kerek, tiş tüşkündö aş çaynalmak emes. (Diş varken taş çiyenmek gerek, zira diş dölkülünce yemek bile çiyenmez.) (**KA, 1754**)

2.1.4.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Eleman bay qabar aluuğa keldi. (Eleman haber almaya geldi.) (**Töştük Masalı, TDEMA, c.6,s.278**)

... üyünö cetüügö çaması kelbey qalgan. (... evine gitmeye dermanı kalmamış.) (**Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.354**)

Çınarbayga peri qızdı körüügö мүmkündük bolgon coq. (Çınarbay'ın peri kızını görmesi mümkün değilmiş.) (**Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.356**)

Süylögön sözdü uguuga, süyö turgan el kerek. (Söylenen sözü duymaya, sevecek halk gerek.) (**KA, 1711**)

2.1.4.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Çınarbay'dı öltürüp kelinin özü aluu araketinde boldu. (Çınarbay'ı öldürüp gelini kendine almak istemiş.) (Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.358)

Caşagandı bilbegen, caşoonun barkın ketiret. (Yaşamayı bilmeyen, yaşamının değerini yok eder.) (KA, 886)

2.1.4.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Bugün menin sıyınuu künüm. (Bugün benim tapınma günüm.) (Samançı Colu, KGT, s.173-14)

Çınarbayga peri qızdı körüügö мүmkündük bolgon coq. (Çınarbay'ın peri kızını görmesi mümkün değilmiş.) (Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.356)

Caşagandı bilbegen, caşoonun barkın ketiret. (Yaşamayı bilmeyen, yaşamının değerini yok eder.) (KA, 886)

2.1.4.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Eleman bay qabar aluuga keldi. (Eleman haber almaya geldi.) (Töştük Masalı, TDEMA, c.6,s.278)

... üyünö cetüügö çaması kelbey qalğan. (... evine gitmeye dermanı kalmamış.) (Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.354)

Atanın azdakten calgız tilegi- uulun adam kılıu. (Babasının tek dileği, oğlunu adam etmektir.) (Adam Bolgum Kelet, KGT, s.178-8)

El belgisinin birö "oñqo turuu" imiş. (Bu işaretlerden biri "dik durmak" imiş.) (Qayberendin Eesi Cönündö Efsanesi, TDEMA, c.1, s.158)

Biydin maksatı, biylik kılıu / Bay maksatı, baylık cıynoo (Beyin maksadı, beylik kılmak / Zenginlik maksadı, servet yığmak) (KA, 678)

2.1.4.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Al özünün kelgenin bilgüzüü için... (Kendisinin geldiğini bildirmek için...) (Çınarbay Masalı, TDEMA, c.6, s.356)

Aalam teñiri cerdi ot teñrinen saqtoo için müyüzünö kötörüp alıp. (Kainat tanrısı, yeri Ateş Tanrısından korumak için boynuzunu kaldırmış.) (Tabiattardagi Zattardın Qubuluştardın Aalamdın Caralışı Cönündö, TDEMA, c.1, s.140)

2. 2. KAZAK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Kazak Türkçesinde kullanılan mastar ekleri, -v (-w) ile -Is/-Us'tur. Diğer lehçelerde -İş/-Uş şeklinde görülen ek, Kazak Türkçesinde ş > s değişimine uğramıştır. -mAK/-bAK/-pAK ve -mA/-bA/-pA ekleri de Kazak Türkçesinin önceki dönemlerinde mastar eki olarak kullanılmıştır. Ancak günümüzde yerini tamamem -v ekine bırakmıştır.

2. 2. 1. -mAK, -bAK, -pAK eki:

2.2.1.1. Yapısı ve İşlevi

Kenan KOÇ ve Oğuz DOĞAN, Kazak Türkçesi Grameri adlı eserlerinde, bu ekin günümüz Kazak Türkçesinde niyet ifadeli gelecek zaman yaptığını ve Kazak Türkçesinin önceki dönemlerinde mastar eki olarak kullanılmış olduğunu ifade edip ekin hareket ve iş adı yapma işlevini günümüzde -w ekinin üstlendiğini belirterek şu örnekleri veriyorlar:

*Ajiraspaq (ayrılmak), türtpek (devamlı dürtükleyerek rahatsız etmek), üzбек (koparmak), şaqpaq (çakmak)*¹⁰⁴

Ek, mastar yapma işlevini bütünüyle -w ekine devretmiş ve ancak kalıplaşmış az sayıda kelimelerde karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1.2. Fonetigi

Ek ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -mak, -bak, -pak şeklinde; ince ünlülerle ise -mek, -bek ve -pek şeklinde kullanılmaktadır. Ünlü uyumunun yanısıra ünsüz uyumuna göre de “l,r,v,y” ünsüzleriyle biten kök ve gövdelere -mAK; tonlulardan sonra -bAK; tonsuzlardan sonra ise -pAK şeklinde kullanılmaktadır.¹⁰⁵

Eke ünlü eklendiğinde -mek, -bek, -pek eklerinin sonundaki “k” ünsüzü tonlulara “g” olmaktadır.

2.2.1.3. Kullanımı

2.2.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Onı urıp almak tügil, öziminiñ uykım kanbay tur. (Onu vurup almak bir yana, ben birkaç gündür uykumu alamıyorum.) (Kotır Torğay Masalı, KAZMS, s.345)

¹⁰⁴ Kenan KOÇ, Oğuz DOĞAN, *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s.193.

¹⁰⁵ Mustafa ÖNER, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara 1998, s.79.

Onu ustamak tüğil, birev mañına jakınbarganda, davsınıñ barınşa bakıradı eken. (Onu yakalamak bir yana, birisi yanına yaklaşırsa hemen tüm sesiyle bağırıyormuş.) **(Tazşa Bala Masalı, KAZMS, s.164)**

2.2.1.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Kerüwenşiler bir jerge maldarın tınıqtırıp, toyındırmaqqa toqtap, bes-altı kün erüw bolup jatadı. (Kervancılar bir yerde hayvanlarını dinlendirip karınlarını doyurmak için dururlar, beş-altı gün konaklarlar.) **(Bozingen Masalı, TDEMA, c.6, s.154)**

Üyinde qalğan ortanşı balası bul da öner üyrenbekke talap etip. (Evde kalan ortanca oğlu da meslek öğrenmeye niyet etmiş.) **(Tazşa Bala Masalı, TDEMA, c.6, s.192)**

Süyinşi báriñiz, patşa saylamakka keldik! (Müjdemi vein, kralı seçmeye geldik!) **(Tülki Men Maymıl Masalı, KAZMS, s.107)**

... tülki áñgimeni doğarıp, üşevi otırıp tamak işip áñgimege kirisedi. (... tilki söylenmeyi bırakıp, üçü oturup yemek yiyip konuşmaya başlamışlar.) **(Jaksılık Pen Jamandık Masalı, KAZMS, s.154)**

Árbiri öz baktarın sinamakka, talaylarınan körmekke üş bölünip, üş şaharğa kiredi. (Herbiri kendi şanslarını denemek, talihlerini görmek için üçe ayrılıp, üç ayrı şehire gitmişler.) **(Hanñın Üş Ulu Masalı, KAZMS, s.263)** *Patşa bul jigitti tipti jaksı körüp, kızın bermek boldı.* (Padişah bu yiğidi beğenip, kızını vermiş.) **(Tas Bolğan Şahar Masalı, KAZMS, s.272)**

2.2.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

Tülki balıktı kuyrığımaen sıtırıp túsirmek boladı. (Tilki balığı kuyryğıyla oynatıp düşürmek istemiş.) **(Tülki Men Maymıl Masalı, KAZMS, s.107)**

2.2.1.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Sender söreden kömbege deyin eki jaqqa qaz qatar tizilip turuñdar. (Sizler başlangıçtan bitişe kadar iki tarafa sıra olup dizilin.) **(Baqtıbay Biy Masalı, TDEMA, c.6, s.272)**

2.2.1.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Karasa, bir dāv eki tavdı birine birin şakpak kılıp, urup tur eken. (Bakınca, iki dağı birbirine çakmak gibi çaktıran bir dev görmüş.) (**Kanbak Şal Masalı, KAZMS, s.201**)

2. 2. 2. –mA, -bA, -pA eki:

2.2.2.1. Yapısı ve İşlevi

Kenan KOÇ ve Oğuz DOĞAN, bu ekin Türkiye Türkçesindeki –mA ekinin karşılığı olduğunu ancak kullanım alanının daha dar olduğunu belirterek şu örnekleri veriyorlar:

*Bölme (oda), jarma (yarma, ezme), köşirme (kopya, nüsha), kespe (erişte),
basqarma (idare) vb.*¹⁰⁶

Ekin işlevi, iş isimleri yapmaktan ziyade kalıcı isimler yapmaktır ve kullanımı oldukça seyrektiler.

2.2.2.2. Fonetigi

Ek ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma, ince ünlülerle ise –me şeklinde kullanılmaktadır. Ünsüz uyumuna göre de “l,r,v,y” ünsüzleriyle biten kök ve gövdelere –mA; tonlulardan sonra –bA; tonsuzlardan sonra ise –pA şeklinde kullanılmaktadır.

2.2.2.3. Kullanımı

2.2.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Algi üydin jeti bölmesinen eñ törgi bölmesine barsa, bir altın sandık tur deydi. (Oğlan evin yedi odasının en son odasına varınca, orada bir altın sandık duruyormuş.) (**Bay Men Balası Masalı, KAZMS, s.186**)

Men aspannan tüye bolmasın, tüyme bolmasın, ne bolsa sol bolsın, jalğız tırnağımnen tösirmey kağnıp alam. (Ben gökte deve olsun, düğme olsun ne olursa olsun, tek tırnağımla yere düşürmeden alırım.) (**Toğuz Devriş Masalı, KAZMS, s.276**)

¹⁰⁶ Kenan KOÇ ve Oğuz DOĞAN, age., s.194.

2. 2. 3. -v, -Uv (< -g/-ğ) eki:

2.2.3.1. Yapısı ve İşlevi

Kenan KOÇ ve Oğuz DOĞAN, bu ekin Kazak Türkçesinin mastar eki olduğunu belirterek hareket isimleri yapmanın yanısıra somut anlamlı isimler yaptığını da belirterek şu örnekleri veriyorlar:

*Jazuw (yazmak), oturuw (oturmak), oquw (okumak), qaraw (bakmak), tilew (dilek), saylaw (seçim), awruw (hasta, hastalık) vb.*¹⁰⁷

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA, hazırlamış oldukları Çağdaş Türk Lehçeleri adlı kitaplarında, Kazak Türkçesinde hareket adları yapan –v ekiyle ilgili olarak şu örnekleri vermişlerdir:

*jaz-uv (yazmak), kön-üv (alışmak), oqu-v (okumak), al-uv (almak), aytqız-uv (söyletmek)*¹⁰⁸

2.2.3.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten sözcüklere yuvarlak ünlülü şekilde (-Uv) eklenmektedir.

2.2.3.3. Kullanımı

2.2.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Qaytuwga jaqındaganda bir kalada birew äkep sattı. (Dönüşümüze az bir vakit kala bir şehirde biri geldi ve bu deveyi bize sattı) (**Bozingen Masalı, TDEMA, c.6, s.158**)

Meniñ endi bugan şıdawga älim kelmes. (Benim artık buna dayanmaya gücüm yetmez.) (**Peristeniñ Dawsı Masalı, TDEMA, c.6, s.180**)

Şalquyrıqtı bekitüwge tusaw şaq kelmeydi. (Şalkuyruk'ı bağlamaya bir türlü ip dayanmaz.) (**Er Töstik Masalı, TDEMA, c.6, s.236**)

Egin oruvga şıkkın bir äyel kumırasın sütimen şöptiñ arasına koyadı. (Ekin biçmeye tarlaya giden kadın süt dolu bir kabı otların arasına bırakmış.) (**Tülki Men Kumıra Masalı, KAZMS, s.127**)

... tazşa sırtka şığıp ketüwge ruhsat surasa, kız jibermeydi. (... Keloğlan dışarı çıkıp gitmek için izin istemiş, kız vermemiş.) (**Tazşa Bala Masalı, KAZMS, s.165**)

¹⁰⁷ Kenan KOÇ ve Oğuz DOĞAN, age., s.194.

¹⁰⁸ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.282.

Tuv, sonı aytuvğa kalay erinbeysiñder, depti. (Vah, bunları söylemeye nasıl üşenmiyorsunuz, demiş.) (**Üş Jalkav Masalı, KAZMS, s.331**)

2.2.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Men däl sol jerin oylavdı umutıppın. (Ben tam orasını düşünmeyi unutmuşum.) (**Tülki Men Koyan Masalı, KAZMS, s.121**)

2.2.3.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Sonıqtan, qorıqpaw gerek, batır boluw gerek. (Bunun için korkmamak, cesur olmak gerek.) (**Jamandıq Neden Boladı Masalı, TDEMA, c.6, s.168**)

Añdar bir birlep arıstanniñ halin bilüvge keledi. (Hayvanlar bir bir aslanın halini sormaya gelmişler.) (**Arıstan Men Tülki Masalı, KAZMS, s.123**)

Egin oruvga şıkkın bir äyel kumırasın sütimen şöptiñ arasına koyadı. (Ekin biçmeye tarlaya giden kadın süt dolu bir kabı otların arasına bırakmış.) (**Tülki Men Kumıra Masalı, KAZMS, s.127**)

... onı şöşek terüvge jiberedi. (... onı odun toplamaya göndermişler.) (**Kulak Masalı, KAZMS, s.221**)

Bul jigıt şamdı jandırıp duğa okuvğa kirirken. (Bu yiğit mumu yakıp dua etmeye başlamış.) (**Tas Bolğan Şahar Masalı, KAZMS, s.271**)

2.2.3.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Kim öltürgenin bilüw işin sol jerde qarap jürse, itterdiñ izi körünedi. (Kimin öldürdüğünü anlamak için etrafına bakmış, köpeklerin izini görmüş.) (**Altın Saqa Masalı, TDEMA, c.6, s.190**)

Men bul ekewiniñ qaysısı adamzat, qaysısı saytan ekenin ayıruw üşin osı amaldı goldandım. (Ben bu ikisinden hangisinin insan, hangisinin şeytan olduğunu ayırmak için bu yola baş vurdum.) (**Baqtıbay Biy Masalı, TDEMA, c.6, s.274**)

Kakpanniñ serpuvimen balık eti ırşıp barıp, anagay jerge düsedı. (Kapanın kapanışıyla balık kapandan uzak bir yere fırlayıp düşmüş.) (**Tülki Men Maymıl Masalı, KAZMS, s.109**)

Multıktı aluv üşin sender özderiñ kınday öner bilesiñdir, sonı mağan aytıñdar. (Tüfeği almak için ne gibi hünerleriniz olduğunu bana söyleyin.) (**Toğuz Devriş Masalı, KAZMS, s.275**)

2.2.4. -s, -Is eki:

2.2.4.1. Yapısı ve İşlevi

Kenan KOÇ ve Oğuz DOĞAN, bu ekin Türkiye Türkçesindeki –İş/-Uş ekini karşıladığını, Kazak Türkçesinde hareket ve iş isimleri türettiğini, bazı durumlarda da yer ve mekan adları da yaptığını belirterek şu örnekleri veriyorlar:

*Ağıs (akış), tanıs (tanış), aytıs (atışma), şığıs (çıkış, doğu), batıs (batış, batı), burılıs (dönemeç) vb.*¹⁰⁹

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA kitaplarında, -s/-Is ekinin diğer Kıpçak grubu lehçelerinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de istisnasız hareket adları yaptığını belirterek şu örnekleri vermişlerdir:

*tart-ıs (çekiş), qurıl-ıs (kuruluş), özger-is (değişim), kel-is (geliş), köteril-is (yükseliş), şayka-s (dövüş)*¹¹⁰

Bu ekin kalıcı isim yapmada da çok işlek şekilde kullanıldığı görülmektedir.

2.2.4.2. Fonetigi

Türkiye Türkçesinde –ş olan ek, Kazak Türkçesinde ş>s değişimine uğramıştır. Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ıs; ince ünlülerle de –is şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek, ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenmektedir. Ayrıca yuvarlak ünlülü şekli de yoktur.

2.2.4.3. Kullanımı

2.2.4.3.1.İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Qorqıt qobız tartqanda jel tınıp suw ağısın toqtatıp, jan-januwar uyıp tuñdaytın bolsa gerek. (Korkut kopuz çaldığında esen yel diner, su akışı durur, bütün hayvan ve kuşlar büyük bir sükut içinde onu dinlermiş.) (**Sarın-Birinci Añız Efsanesi, TDEMA, c.1, s.230**)

Sonda birewi barıp diyuwanı ertip keldi, sonda ekewiniñ aytıs edi. (Sonunda biri gidip dilenciye getirir, ikisinin atışması şöyledir.) (**Alpamıs Batır, TDEMA, c.3, s.78**)

¹⁰⁹ Kenan KOÇ, Oğuz DOĞAN, age., s.194.

¹¹⁰ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.281-282.

2.2.4.3.2. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Suw başında böten bir iyis bar. (Su başında yabancı bir koku var.) (**Er Töstik Masalı, TDEMA, c.6, s.244**)

Sol altın kebıs sizdiñ eldiki deydi. (Bu altın pabuç sizin memleketinmiş.) (**Ker Qula Attı Kendebay Masalı, TDEMA, c.6, s.268**)

2. 3. TATAR (KAZAN) TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Tatar (Kazan) Türkçesinde kullanılan iki tane mastar eki vardır. Bunlardan biri -rgA, diğeri ise -U (-v) ekidir. Ancak bu eklerin haricinde -mAk eki de günümüz Tatarcasında işlekliliğini kaybetmiş olsa da önceki dönemlerden kalan kalıplaşmış şekillerle varlığını sürdürmektedir.

2. 3. 1. -mAk eki:

2. 3.1.1. Yapısı ve İşlevi

Mustafa ÖNER, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi* adlı kitabında Eski Türkçe ve sonraki tarihî dönemlerde geniş bir kullanım alanına sahip olan, hareket ismi ve bazı durumlarda kalıcı nesne adı yapan -mAk ekinin, bu fonksiyonunu bütünüyle -v ekine devrettiğini ancak nispeten az sayıdaki kalıplaşmış fiil şekillerinde varlığını sürdürdüğünü belirtiyor.¹¹¹

2.3.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -mak; ince ünlülerle de -mek şeklinde kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, ekin sonundaki “k” ünsüzü tonlularak “g” olmaktadır (aldırmagınıñ.). Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmaktadır (kiçénmektér).

2.3.1.3. Kullanımı

2.3.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Bolarnıñ maksudlarınıñ gayesé şuşı salkında eş tabıp, 20-30 tiyén akça alıp kaytmak, şuniñ ile bu kön kiçénmektér. (Bunların maksatları şu soğukta iş bulup, 20-30 kapik para alıp dönmek, onunla bugün geçinmektir.) (**KGTLE, s.394**)

¹¹¹ Mustafa ÖNER, *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yay., Ankara 1999, s. 78.

2.3.1.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Ul yegetneñ xatını üzenä dä doşman bulıp, hâr daim ültermäk qasında yörer idi. (O yiğidin karısı kendisine düşmandı ve onu her zaman öldürmek isterdi.) (Aq Yılan Masalı, TDEMA, c.6, s.380)

2.3.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Xanniñ keşe cibärep bäne aldırmağınıñ säbäbe budur, dide. (Hannın adamlarından birini beni almak için göndermesinin sebebi budur, dedi.) (Aq Yılan Masalı, TDEMA, c.6, s.381)

2.3.1.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Üzémné sinamak öçén ét bulıp qarağan idém. (Kendimi sınamak için it olup bakmıştım.) (KGTLE, s.381)

2.3.1.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Yarlılarga digen bér kélet ikmek bar elé anda. (Yoksullar için bir kiler ekmek var şimdi orada.) (KGTLE, s.309)

2. 3. 2. –rgA, -ArgA, -IrgA, -UrgA eki:

2.3.2.1. Yapısı ve İşlevi

Bu ek, geniş zaman eki olan –r ekinin yönelme hâli eki –gA ile birleşerek kalıplaşmasından oluşmuştur.

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA, Tatar Türkçesinde hareket adı yapan -rgA ekinin Türkiye Türkçesindeki –mAk ekini karşıladığını belirtip, olumsuzunun –mAskA ekiyle yapıldığını ifade ederek şu örnekleri vermişlerdir:

*bar-ırga (gitmek), kil-érge (gelmek), yaz-arga (yazmak), eyt-érge (söylemek),
üb-érge (öpmek), bar-maska (gitmemek), kil-meske (gelmemek), Têlim anı koçakla-rga,
üb-érge. (Onu kucaklamak, öpmek istiyorum), Ul siña aş-arga péşére. (O, sana yemek
pişiriyor.)*¹¹²

Bu ek, Tatar (Kazan) Türkçesinde oldukça işlek olarak kullanılmıştır. İşlev olarak hareket ve iş isimleri yapmaktadır.

¹¹² Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.242.

2.3.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –rga, -arga, -irga, -urga; ince ünlülerle de –rge, -erge, -irge, -ürge şeklinde kullanılmaktadır.

2.3.2.3. Kullanımı

2.3.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Bu balanıñ yılavı aña rga at quşulmagannan bulrga kiräk. (Bu çocuğun ağlaması ona isim verilmediğinden olması gerek.) (**Bolgar Qalasınıñ Qorlut Turında Efsanesi, TDEMA, c.1, s.380**)

... şol oyada bulrga kiräk. (... şu yuvada bulunması gerek.) (**Ziräk Qart Masalı, TDEMA, c.6, s.388**)

2.3.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Aña suzılıp qul belän qağılrga da mömkin bulgan. (Ona uzanarak dokunmak da mümkünmüş.) (**Kükneñ Kütärelüe Efsanesi, TDEMA, c.1, s.352**)

Ul tirädä ber dä urman bulmasqa tiyeş ikän. (O yerlerde ormanın bulunmaması gerekiyormuş.) (**Albastı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.362**)

Ziratka barganda bér su arkılı çırga turı kilgen. (Mezarlığa giderken bir su üzerinden geçmek gerekmiş.) (**KGTLE, s.115**)

Kızganiçka karşı, G. Kariyevka tatar teatrına beylé barlık niyetlerén de tormışka aşırrga nasıyp bulmıy. (Maalesef, G. Kariyev'e Tatar tiyatrosuna ait bütün düşüncelerini hayata geçirmek nasip olmuyor.) (**KGTLE, s.217**)

Savit vatılmas borın cezalawnıñ köçén kürsetérge kirek aña. (Testi kırılmadan önce cezanın gücünü ona göstermek gerekir.) (**KGTLE, s.260**)

Yuk, ülém turında uylamaska kirek. (Yok, ölüm hakkında düşünmemek gerek.) (**KGTLE, s.260**)

2.3.2.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Ber dä bazarga yörmägän berqatlı keşe sıyer satarga kilä. (Hiç pazara gitmemiş ve safça birisi, pazara inek satmaya gelmiş.) (**Siyer Digänebez Qaz Bulgan Fıkrası, TDEMA, c.7, s.652**)

Ciyelgan xalıq şau-gör kilep kölürgä totıngannar. (Toplanmış olan halk, kahkahayla gülmeye başlamış.) (**Cöc Büre Fıkrası, TDEMA, c.7, s.656**)

Samat belän Zaqir digän ike dus ber elni berse, ikençe elni ikençese öylänergü bulgannar. (Samat ile Zakir diye iki arkadaş varmış. Bir yıl birisi, ikinci yıl da ikincisi evlenmeye karar vermiş.) (**Üze Tügel-Şäüläse Fıkrası, TDEMA, c.7, s.658**)

Raziye dip min ülerge xezér tordım. (Raziye için ben ölmeye hazırlandım.) (**KGTLE, s.311**)

Dimçe, işekné satarga dip, kirtege beylep kurgan. (Simsar eşeği satmak için ağaca bağlamış.) (**KGTLE, s.311**)

Yuwinırğa dip monda xetlé kilgeç, anı munçağa kértmeske sineñ ni xakın bar? (Yıkanmak için buraya kadar gelmişken, onu hamama sokmamaya senin ne hakkın var?) (**KGTLE, s.366**)

2.3.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

... keşelär monı niçek tä betergü yulın tapmıglar ikän. (... insanlar bunu durdurmanın yolunu bir türlü bulamıyorlarmış.) (**Şuräle Efsanesi, TDEMA, c.1, s.366**)

Şunda xan ulına xat birep, şähärgä urın saylap alğançı anı uqımasqa quşkan. (Han, oğluna ayrılırken bir mektup verip şehrin yerini belirlemeden okumamasını emretmiş.) (**Yılan Tawı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.400**)

2.3.2.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

... keşelär monı niçek tä betergü yulın tapmıglar ikän. (... insanlar bunu durdurmanın yolunu bir türlü bulamıyorlarmış.) (**Şuräle Efsanesi, TDEMA, c.1, s.366**)

Ul tirädä ber dä urman bulmasqa tiyeş ikän. (O yerlerde ormanın bulunmaması gerekiyormuş.) (**Albastı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.362**)

Yeşerge télew, ciñerge télew derté bélen tulı idé ul küzler. (Yaşamak arzusu, zafer arzusu ile dolu idi, o gözler.) (**KGTLE, s.193**)

2.3.2.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Aşyawlık xetlé bakçada küpmé çeçek östérerge mömkin. (Sofra bezi kadar bahçede ne kadar çiçek yetiştirmek mümkündür?) (**KGTLE, s.363**)

Kızganiçka karşı, G. Kariyevka tatar teatrına beylé barlık niyetlerén de tormışka aşırırğa nasıyp bulmıy. (Maalesef, G. Kariyev'e Tatar tiyatrosuna ait bütün düşüncelerini hayata geçirmek nasip olmuyor.) (**KGTLE, s.217**)

2.3.3. -v/-U (< -g/ğ) eki:

2.3.3.1. Yapısı ve İşlevi

Mustafa ÖNER, bu ekin bütün Kıpçak grubu lehçelerinde mastar yapmak için kullanıldığını ifade ediyor. Bu ekin, Eski Türkçede fiilden isim yapan –g/-ğ ekinden geliştiğini belirtiyor (–g/-ğ > v).¹¹³

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA, eserlerinde bu ekin de Türkiye Türkçesindeki –mA ekini karşıladığını belirterek şu örnekleri veriyorlar:

*uk(i)-u (okuma), yaz-u (yazma), tukta-v (durma), uk(i)-u bülmesé (okuma odası),
Olı kişiler bélen çey iç-üler, basuga çıgıp kit-üler... (Ulu kişilerle çay içmeler, tarlaya
çıkıp gitmeler...)*¹¹⁴

Diğer bazı lehçelerde de karşımıza çıkan bu ek, Tatar (Kazan) Türkçesinde de aynı işlevde kullanılarak hareket ve iş bildiren fiil isimleri yapmaktadır.

2.3.3.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten sözcüklere yuvarlak ünlülü şekilde (-Uv) eklenmektedir. Ayrıca yarı ünlü “v” sesinin eriyerek ekin, –U şekline dönüştüğü de görülmektedir.

2.3.3.3. Kullanımı

2.3.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Lekin anı kэшé bularak küz adlına kitérüwé şaktıy çitén. (Ama onu kişi gibi göz önüne getirmesi oldukça zor.) (KGTLE, s.254)

Meskewnén alınuwı xakında beyétte kıska-kıska cömler bélen géne eytéle. (Moskova'nın alınması beyitte kısa kısa cümleler ile anlatılıyor.) (KGTLE, s.354)

Şul minuttan başlap anıñ öçén dönyada yeşewnéñ kızığı bitté. (Şu dakikadan itibaren onun için yaşamının anlamı kalmadı.) (KGTLE, s.375)

2.3.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Şulay da bala yılauda tuqtamagan... (Ama bu çocuk ağlamaya devam etmiş...)
(Bolgır Qalasınıñ Qorılut Turında Efsanesi, TDEMA, c.1, s.380)

¹¹³ Mustafa ÖNER, age., s.71.

¹¹⁴ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.242.

Tormış aşuw-éçüwden géne gyıbare tügél le. (Hayat yemek-içmekden ibaret değildir.) (KGTLE, s.370)

2.3.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

Nikotin yogıntısı tirénéñ kan tamırları taraya, aniñ tuklanuwı bozıla. (Nikotin yoğunluğu dolayısıyla derinin kan damarları daralır, onun beslenmesi bozulur.) (KGTLE, s.133)

2.3.3.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Bu balanıñ yılavı añarga at quşulmagannan bulırğa kiräk. (Bu çocuğun ağlaması ona isim verilmediğinden olması gerek.) (Bolgar Qalasınıñ Qorlut Turında Efsanesi, TDEMA, c.1, s.380)

Anıñ qayda korıluın telär ideñ? (Onun nerde kurulmasını diler idin?) (Yılan Tawı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.400)

Berkönne şulay tölkeneñ qayıp kerüen kötep tora da, ul qayıp kerü belän... (Birgün tilkinin gelmesini bekleyerek onun gelmesi ile...) (Ayu Belän Tölke Masalı, TDEMA, c.6, s.372)

İşekneñ kışkıruwına karap yorttalığına ışınasan, ak sakalım bélen miña işanmıysan, digen. (Eşeğin anırmasına bakarak evde olduğuna inanıyorsun, ak sakalım ile bana inanmıyorsun, demiş.) (KGTLE, s.177)

Segiytcan, ixtiyarsız bülengen yulın tizrek devam ittérüw télegé bélen, urınında tüzémséz géne kuzgalıp kuydı. (Seyitcan, istemeden bölünen yolunu çabucak devam ettirmek dileği ile, halsizce yerinden kımlıdadı.) (KGTLE, s.191)

Meskewnén alınuwı xakında beyette kıska-kıska cömler bélen géne eytéle. (Moskova'nın alınması beyitte kısa kısa cümleler ile anlatılıyor.) (KGTLE, s.354)

Şul minuttan başlap aniñ öçen dönyada yeşewnen kızığı bitté. (Şu dakikadan itibaren onun için yaşamının anlamı kalmadı.) (KGTLE, s.375)

2.3.3.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Bu xel çinovniknın ülémé, dönyanı taşlap, tar kaberge kériüwé bélen beylengen. (Bu durum memurun ölümü, dünyayı terk edip, dar kabire girmesiyle sonuçlanmıştır.) (KGTLE, s.183)

Lekin anı kэшé bularak küz adlına kitérüwé şaktıy çitén. (Ama onu kişi gibi göz önüne getirmesi oldukça zor.) (KGTLE, s.254)

Miném Troitskide çakta uk tatar mektebénéñ altınçı klasınnan sörélüwém, indé institutka kéergende, anketanı aldap tutırırğa mecbur buluwım hem, soñınnan faş itélép, ukıwdan kuwıluwım anıñ arkasında. (Benim Troitski'deki Tatar mektebinin 6. sınıfından sürülmem, enstitüye girerken anketimi yalan bilgilerle doldurmaya mecbur kalmam ve sonunda faş edilerek okuldan kovulmam onun yüzündendir.) **(KGTLE, s.111-112)**

Segiytcan, ixtiyarsız bülengen yulın tizrek devam ittérüw télegé bélen, urınında tüzémséz géne kuzgalıp kuydı. (Seyitcan, istemeden bölünen yolunu çabucak devam ettirmek dileği ile, halsizce yerinden kııldadı.) **(KGTLE, s.191)**

2.3.3.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Miném Troitskide çakta uk tatar mektebénéñ altınçı klasınnan sörélüwém, indé institutka kéergende, anketanı aldap tutırırğa mecbur buluwım hem, soñınnan faş itélép, ukıwdan kuwıluwım anıñ arkasında. (Benim Troitski'deki Tatar mektebinin 6. sınıfından sürülmem, enstitüye girerken anketimi yalan bilgilerle doldurmaya mecbur kalmam ve sonunda faş edilerek okuldan kovulmam onun yüzündendir.) **(KGTLE, s.111-112)**

Lekin anı késé bularak küz aldına kitérüwé şaktıy çitén. (Ama onu kişi gibi göz önüne getirmesi oldukça zor.) **(KGTLE, s.254)**

2.3.3.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Doşmannardan saqlanu öçen bik qulay bulgan mondıy irun. (Düşmanlardan korunmak için pek rahat bir yermiş burası.) **(Aq Büre İriu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.390)**

Xucası torıp kitü belän, Aqbay alga çıgıp çapgan. (Sahibinin kalkmasıyla Akbay önüne geçip koşmuş.) **(Uqımışlı Aqbay Fıkrası, TDEMA, c.7, s.650)**

Doşman köçénéñ küp mertebe artık buluwı arkasında Xesen helak bula. (Düşman gücünün çok fazla olması sebebiyle Hasan helak oluyor.) **(KGTLE, s.112)**

Bu xel çinovniknın ülémé, dönyanı taşlap, tar kabérge kériwé bélen beylengen. (Bu durum memurun ölümü, dünyayı terk edip, dar kabire girmesiyle sonuçlanmıştır.) **(KGTLE, s.183)**

Ul, ayırıça ehemiyetlé bér uçastoknı öyrenüw buyınça, her tönné diyerlék razvedkaga yördé. (O, ayrıca önemli bir askerî karakolu öğrenmek üzere, hemen hemen her gece askerî keşife çıktı.) **(KGTLE, s.245)**

2.3.3.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Yeşerge télew, ciñerge télew derté bélen tulı idé ul küzler. (Yaşamak arzusu, zafer arzusu ile dolu idi, o gözler.) (KGTLE, s.193)

2. 4. KIRIM TATAR TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Kırım Tatar Türkçesinde; -mAk, -mA, -ş,-Iş ve -v,-Uv ekleri mastar eki olarak kullanılmaktadır.

2. 4. 1. -mAk eki:

2.4.1.1. Yapısı ve İşlevi

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan –mAk eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

-mAk eki, Kırım Tatar Türkçesinde de hareket isimleri ve kalıcı isimler yapmaktadır.

2.4.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. -mak ekinden sonra ünlü geldiğinde sondaki “k” tonlularak “ğ” olmakta (aşamağa, saylamağa); -mek ekinin sonundaki “k” ise tonlularak “g” olmaktadır. Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmaktadır (oynamakta, temizlemekte).

2.4.1.3. Kullanımı

2.4.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Edigeniñ xızmeti, xanğa “Saba xayır”, “Akşam xayır” ayتماق eken. (Edige'nin işi, hana “Sabahınız hayırlı olsun”, “Akşamınız hayırlı olsun” demekmiş.) (Edige Destanı, TDTEA, c.13, s.63)

Taz bala olup kelüvden maksadı- agaların ne işnen oğraşkanlarını bilmek edi. (Keloğlan olup gelmekten maksadı, ağabeylerinin ne işle uğraştıklarını bilmektir.) (Altın Alma Masalı, TDEMA, C.5, s.662)

2.4.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Sen ayvanlarnıñ, men insanlarnıñ padişasıman, saña xırsızlıq at aşamaq layık mı? (Sen hayvanların, sen insanların padişahısın, sana çalınmış bir at yemek yakışır mı?) (Çorabatır Destanı, TDTEA, c.13, s.78)

2.4.1.3.3. Dolaylı Tümluç Olarak Kullanımı:

Xan qapısına ötmek aşamağa keldik. (Han kapısına ekmek yemeğe geldik.) (Edige Destanı, TDTEA, c.13, s.63)

Bu xan at koşusunda nam qazanmaq maqsadınen özünüñ qart ve tecribeli atçısını at saylamağa cibere. (Bu han, at koşusunda şöhret kazanmak maksadıyla, yaşlı ve tecrübeli at bakıcısını at seçmeğe gönderir.) (Kör Oğlu Destanı, TDTEA, c.13, s.96)

Bu zeerni içmekni insanlarğa aram etken peyğamberge şükürler olsun! (Bu zehiri içmeyi insanlara haram eden peygambere şükürler olsun!) (Bekir Mustafa Masalı, TDTEA, c.13, s.125)

2.4.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

O xannıñ oğluna çeşit türlü ustalıklar, oq atmaqni, yüksek yerden atlamaqni, atqa minmekni, tez çapmaqni ogretken. (O, hanın oğluna çeşitli ustalıkları, ok atmayı, yüksek yerden atlamayı, ata binmeyi, hızlı koşmayı öğretmiş.) (Altın Beşik Efsanesi, TDTEA, C.13, s.158)

2.4.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Ertesi yılı alma kene ola, üzmek vakıtı kelgende, ikinci oğlu silâlanıp, atına minip kete. (Ertesi yıl elma yine olur, koparma vakti gelince, ikinci oğlu silahlanıp atına binip gider.) (Altın Alma Masalı, TDEMA, c.5, s.656)

“Kuyu içinde pek sıcak, çıdamaknın çaresi yok”, dey. (“Kuyunun içi pek sıcak, dayanmanın çaresi yok”, der.) (Altın Alma Masalı, TDEMA, c.5, s.658)

Kelip kala amma, onu tanımaknuñ çaresi yok. (Geliverir amma, onu tanımının imkanı yok.) (Cigerci Kart Masalı, TDEMA, c.5, s.672)

2.4.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Bu xan at koşusunda nam qazanmaq maqsadınen özünüñ qart ve tecribeli atçısını at saylamağa cibere. (Bu han, at koşusunda şöhret kazanmak maksadıyla, yaşlı

ve tecrübeli at bakıcısını at seçmeğe gönderir.) (**Kör Oğlu Destanı, TDTEA, c.13, s.96**)

O xanniñ oğluna çeşit türlü ustalıklar, oq atmaqni, yüksek yerden atlamaqni, atqa minmekni, tez çapmaqni ogretken. (O, hanın oğluna çeşitli ustalıkları, ok atmayı, yüksek yerden atlamayı, ata binmeyi, hızlı koşmayı öğretmiş.) (**Altın Beşik Efsanesi, TDTEA, C.13, s.158**)

Bu adam para toplamak ve mal arttırmak eşkına aş-suvdan vazgeçip, yalıñız ciğer aşamaknen küm keçire eken. (Bu adam para toplamak ve mal arttırmak aşkına, yeme-içmeden vazgeçip yalnız ciğer yemekle gün geçiriyormuş.) (**Cigerci Kart Masalı, TDEMA, c.5, s.666**)

2.4.1.3.7. –mAktA şeklinde Şimdiki Zaman Kipi Yerine Kullanımı:

Baksa, aynı on dördi kibi güzel bir kız, elinde altın alma... onu töpege atıp-tutup oynamakta. (Baksa, ayın on dördü gibi güzel bir kız, elinde altın elma... onu havaya atıp tutup oynamakta.) (**Altın Alma Masalı, TDEMA, C.5, s.658**)

Kız bara, dev uyangan, raatlanmakta. (Kız varır; dev uyanmış, dinlenmekte.) (**Altın Alma Masalı, TDEMA, c.5, s.658**)

Bir odaga daa kire, anda saçı-sakalı ösken adam kümüş tüslü bir atni temizlemekte. (Bir odaya daha girer, orada saçı sakalı uzamış bir adam, gümüş renkli bir atı temizlemekte.) (**Altın Alma Masalı, TDEMA, c.5, s.660**)

Şu kız bugün başkasına kocaga çıkmakta. (O kız bugün başkasına gelin gitmekte.) (**Altın Alma Masalı, TDEMA, c.5, s.666**)

Yağmur üç künden berli toqtamay yağmaqta. (Yağmur üç günden beri durmadan yağmakta.) (**KGTLE, s.214**)

2.4.1.3.8. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Onı bilmek için seni minderge tikeyik. (Bunu anlamak için seni mindere dikelim.) (**Edige Destanı, TDTEA, c.13, s.63**)

Öz evine ketmek için ayaq üstüne tura. (Evine gitmek için ayağa kalkar.) (**Aşık Ğarib Destanı, TDTEA, c.13, s.90**)

Biraz ketken soñ, Aşık Ğaribniñ evi yanındaki çeşmeden suv içmek için toqtay. (Biraz gittikten sonra, Aşık Ğarib'in evinin yanındaki çeşmeden su içmek için durur.) (**Aşık Ğarib Destanı, TDTEA, c.13, s.94**)

Qoylarnı almaq için çayırğa kelecekte, Ayvaz özüniñ qoçqarını körmege olğan avesligini bildire. (Koyunlarını almak için çayıra gelecekleri zaman, Ayvaz kendi koçlarını görmeğe olan hevesini bildirir.) **(Kör Oğlu Destanı, TDTEA, c.13, s.98)**

Mana sizin yardımınız gerek, mından çıkmak için kuyudan başka yer bar mı? (Bana sizin yardımınız gerek, buradan çıkmak için kuyudan başka yer var mı?) **(Altın Alma Masalı, TDEMA, c.5, s.660)**

Bu adam para toplamak ve mal arttırmak eşkına aş-suvdan vazgeçip, yalıñız ciğer aşamaknen küm keçire eken. (Bu adam para toplamak ve mal arttırmak aşkına, yeme-içmeden vazgeçip yalnız ciğer yemekle gün geçiriyormuş.) **(Cigerci Kart Masalı, TDEMA, c.5, s.666)**

2.4.1.3.9. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Xan qatıq üstündeki qaymaqñı avuçlap alıp özü qapa. (Han yoğurdun üstündeki kaymağı avuçlayıp ağzına atar.) **(Edige Destanı, TDTEA, c.13, s.64)**

Xan qapısına ötmek aşamağa keldik. (Han kapısına ekmek yemeğe geldik.) **(Edige Destanı, TDTEA, c.13, s.63)**

2. 4. 2. -mA eki:

2.4.2.1. Yapısı ve İşlevi

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan –mA eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

–mA eki, Kırım Tatar Türkçesinde de iş isimleri yapmaktadır. Ancak taradığımız metinlerde kalıcı isim veya sıfat olarak kullanımına rastlanmamıştır.

2.4.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır.

2.4.2.3. Kullanımı

2.4.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Terekniñ teprenmesi yeldendir. (Ağacın sallanması rüzgardandır.) **(Edige Destanı, TDTEA, c.13, s.89)**

2.4.2.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Bizler çoq vaqıttan berli xalq yırlarındaki şu bozmalarnı eşite-eşite olarğa alışıp kalğanmız. (Bizler uzun zamandan beri halk şarkılarındaki bu bozulmaları işite işite onlara alışıp kalmışız.) (KGTLE, s.211)

Cın kabilesine olgan açuvı daa kanmagan Allah, Dev ayuvniñ suvdan çıkıp, yolnu devam etmesini, Partenit tüzüigindeki koylerni yıkıp xalkını da gayıp etmesini emir etken. (Cin kabilesine olan hiddeti daha dinmeyen Allah, Dev Ayı'nın sudan çıkıp yoluna devam etmesini, Partenit düzlüğündeki köyleri yıkıp halkını da yok etmesini emretmiş.) (Ayuv-Dağı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.118)

... oña avlağa suv aqızıp atnı onıñ çamırında sınaq baqmasını ayta. (... ona ağıla su akıtarak atı onun çamurunda sinamasını söyler.) (Kör Oğlu Destanı, TDTEA, c.13, s.97)

O qapı bekçilerine bağırıp, bu diñsiz erifniñ aqqından kelmelerini emir etken. (O kapı bekçilerine bağırıp, bu dinsiz herifin hakkından gelmelerini emretmiş.) (Bekir Mustafa Masalı, TDTEA, c.13, s.124)

2.4.2.3.3.Zarf Olarak Kullanımı:

Muterem Süleyman Ali efendiniñ evindeki bu qonuşmadan soñ on doquz yıl daa geçer. (Muhterem Süleyman Ali efendinin evindeki bu konuşmadan sonra on dokuz yıl daha geçer.) (KGTLE, s.580)

2.4.2.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Terekniñ teprenmesi yeldendir. (Ağacın sallanması rüzgardandır.) (Edige Destanı, TDTEA, c.13, s.89)

2.4.2.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Cın kabilesine olgan açuvı daa kanmagan Allah, Dev ayuvniñ suvdan çıkıp, yolnu devam etmesini, Partenit tüzüigindeki koylerni yıkıp xalkını da gayıp etmesini emir etken. (Cin kabilesine olan hiddeti daha dinmeyen Allah, Dev Ayı'nın sudan çıkıp yoluna devam etmesini, Partenit düzlüğündeki köyleri yıkıp halkını da yok etmesini emretmiş.) (Ayuv-Dağı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.118)

2.4.2.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Eger sen, şimdi paralarını saymasañ, men şu daqqa seni süyrü qazıqqa oturtmalarını emir eterim. (Eğer sen, şimdi paralarını saymazsan, ben şu dakikada seni sivri kazığa oturtmalarını emrederim.) (**Bekir Mustafa Masalı, TDTEA, c.13, s.123**)

O, düşman memleketine gizli adamlar yollap, xanıñ qızına evlengen yaşniñ kim ekenini ögrenip, kelmelerini emir etken. (O, düşman ülkelerine gizlice adamlar gönderip, hanın kızıyla evlenen gencin kim olduğunu öğrenip gelmelerini istemiş.) (**Altın Beşik Efsanesi, TDTEA, C.13, s.161**)

Stolipin reaksiyasınıñ barğan sayın şiddetlenmesine baqmadan, o keskin qalminiñ ucunu, reaksiyon ruxanilerge qarşı doğrulttı. (Stolipin hareketinin giderek şiddetlenmesine rağmen, o keskin kaleminin ucunu gerici din adamlarına karşı doğrulttu.) (**KGTLE, s.152**)

Cın kabilesine olgan açuvı daa kanmagan Allah, Dev ayuvniñ suvdan çıkıp, yolını devam etmesini, Partenit tüzüüündeki koylerini yıkıp xalkını da gayıp etmesini emir etken. (Cin kabilesine olan hiddeti daha dinmeyen Allah, Dev Ayı'nın sudan çıkıp yoluna devam etmesini, Partenit düzlüğündeki köyleri yıkıp halkını da yok etmesini emretmiş.) (**Ayuv-Dağı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.118**)

... oña avlağa suv aqızıp atını onıñ çamurında sınaq baqmasını ayta. (... ona ağla su akıtarak atı onun çamurunda sınamasını söyler.) (**Kör Oğlu Destanı, TDTEA, c.13, s.97**)

O qapı bekçilerine bağırap, bu diñsiz erifniñ aqqından kelmelerini emir etken. (O kapı bekçilerine bağırap, bu dinsiz herifin hakkından gelmelerini emretmiş.) (**Bekir Mustafa Masalı, TDTEA, c.13, s.124**)

2.4.2.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Stolipin reaksiyasınıñ barğan sayın şiddetlenmesine baqmadan, o keskin qalminiñ ucunu, reaksiyon ruxanilerge qarşı doğrulttı. (Stolipin hareketinin giderek şiddetlenmesine rağmen, o keskin kaleminin ucunu gerici din adamlarına karşı doğrulttu.) (**KGTLE, s.152**)

2. 4. 3. -İş eki:

2.4.2.1. Yapısı ve İşlevi

Kırım Tatar Türkçesinde kullanılan –İş eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekin yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır.

-İş eki, Kırım Tatar Türkçesinde de tarz isimleri yapmaktadır. Ancak kullanımı pek yaygın değildir.

2.4.2.2. Fonetigi

Ek ünlüyle biten kelimelerde araya kaynaştırma ünsüzü almaktadır (yaşa-y-ış). Ayrıca Türkiye Türkçesinden farklı olarak ekin yuvarlak ünlülü şekli bulunmamaktadır. Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış; ince ünlülerle de –iş şeklinde kullanılmaktadır.

2.4.2.3. Kullanımı

2.4.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Aradan çoktan-çok yüz yıllar keçken soñ, Dev-ayuvniñ pek korkunçlı kelişinden artık yalı boyu tınçlangan, raatlangan. (Aradan çok yüzyıllar geçtikten sonra, Dev Ayı'nın pek korkunç gelişinden artık yalı boyu dinlenmiş, rahat nefes almış.) (Ayuv-Dağı Efsanesi, TDEMA, C.1, s.118)

2.4.2.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Olar dağlı-taşlı yerlerde talaşıp-çekişip yaşayış kurganlar. (Onlar, dağlı taşlı yerlerde dalaşıp çekişip, bir yaşayış kurmuşlar.) (Ayuv-Dağı Efsanesi, TDEMA, C.1, s.116)

2.4.2.3.3. Zarf Olarak Kullanımı:

Devnen apaqayı köseden olarğa qurtuluş olmaycağını anlap, kösege bir tulup altın baxşış bereeler. (Dev ile karısı köseden onlara kurtuluş olmayacağını anlayarak, köseye bir tulum altın hediye ederler.) (Köse ve Dev Masalı, TDTEA, C.13, s.144)

2.4.2.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Şu ketişnen kete kete, yolda bir tilkige rast gele. (O gidişle gide gide, yolda bir tilkiye rastlar.) (Köse ve Dev Masalı, TDTEA, C.13, s.146)

Alim de baqışnen cevap bergen. (Alim de bakışlarıyla cevap vermiş.) (Aydamaqlar Qobası-Qızıl Taş Efsanesi, TDTEA, C.13, s.165)

2. 4. 4. -v, -Uv (< -g/-ğ) eki:

2.4.4.1. Yapısı ve İşlevi

Yapısı ve işlevi Kazak Türkçesindekiyle hiçbir farklılık göstermemektedir.

2.4.4.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten sözcüklere yuvarlak ünlülü şekilde (-Uv) eklenmektedir. Ekin düz ünlülü şekli yoktur.

2.4.4.3. Kullanımı

2.4.4.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Menim istegim kıza evlenüv! (Benim istediğim, kızla evlenmek!) (Altın Alma Masalı, TDEMA, C.5, s.666)

Destanniñ acayip bir yeri olsa, o da Qırımniñ er şeerine dair dört satırlıq şiir yazılıp qaldırılıuvındadır. (Destanın fevkalade bir yeri olsa, o da Kırım'ın her şehrine dair dört satırlık şiirin yazılıp bırakılmasındadır.) (KGTLE, s.295)

Amma onıñ tüşünceleri öziniñ yüregi aqqında, öz tabiatını temizlev aqqında. (Ama onun düşünceleri kendi yüreği hakkında, öz tabiatını temizleme hakkında.) (KGTLE, s.355)

2.4.4.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Maña kıymet kesüv kerekmez, xanım. (Bana kıymet biçmek gerekmez, hanım.) (Çorabatır Destanı, TDTEA, c.13, s.76)

Er alda şairniñ maqalelerinde şiiriy eserlerindeki gibi “tüzetüvler” azca. (Herhâlde şairin makalelerinde, şiirsel eserlerindeki gibi “düzeltmeler” daha azdır.) (KGTLE, s.478)

Çünkü tarılarınñ çölden cıyıp aluv ve kötürülüv vaqtı çoqtan keçti. (Çünkü darıların tarladan toplanıp alınma ve kaldırılma vakti çoktan geçti.) (**Turna Babay Masalı, TDTEA, C.13, s.138**)

2.4.4.3.3. Dolaylı Tümlaç Olarak Kullanımı:

Lakin oğlunuñ yüregi, öyle qorqutuvlardan sevgilisiniñ aşkıdan vazgeçecek yüreklerden degil eken. (Fakat oğlunun yüregi, öyle korkutmalardan sevgilisinin aşkıdan vazgeçecek yüreklerden değilmiş.) (**Altın Beşik Efsanesi, TDTEA, C.13, s.159**)

Bütün bulardan başqa lirik yırlarda tuvğan yerleriniñ düldberligini, tuvğan yurtnuñ tabiat güzelliklerini aqs etüvge de çoq yer ayrıla. (Bütün bunlardan başka lirik şarkılarda doğulan yerlerin güzelliğini, ana yurdun doğal güzelliklerini aks ettirmeye de çok yer ayrılır.) (**KGTLE, s.159**)

Diniy-mistik, sxolastik edebiyat, asırlar devamında akim sınıflarğa xızmet etken ruxniylerniñ xalqnı öz istegenleri kibi “terbiye etüv” işinde, olarnıñ başlarını aylandıruvda keskin bir edebiy silâ vazifesini körıp keldi. (Dini-mistik, skolastik edebiyat, yüzyıllar boyunca hakim sınıfa hizmet eden din adamlarının halkı kendi istedikleri gibi “terbiye etme” işinde, onların başını döndürmede keskin bir edebi silah göreviyle kullanıla geldi.) (**KGTLE, s.321**)

2.4.4.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Düşmanı taptık, oninnen cenkleşüvde kardaşımız şeit ketti, dermiz. (Düşmanı bulduk, onunla savaşmamızda kardeşimiz şehit oldu, deriz.) (**Altın Alma Masalı, TDEMA, C.5, s.660**)

Men mağaradan çıkuv yolunu bilem, dey. (Ben mağaradan çıkış yolunu biliyorum, der.) (**Altın Alma Masalı, TDEMA, C.5, s.662**)

2.4.4.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Çünkü tarılarınñ çölden cıyıp aluv ve kötürülüv vaqtı çoqtan keçti. (Çünkü darıların tarladan toplanıp alınma ve kaldırılma vakti çoktan geçti.) (**Turna Babay Masalı, TDTEA, C.13, s.138**)

Men mağaradan çıkuv yolunu bilem, dey. (Ben mağaradan çıkma yolunu biliyorum, der.) (**Altın Alma Masalı, TDEMA, C.5, s.662**)

2.4.4.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Maña qıymet kesüv kerekmez, xanım. (Bana kıymet biçmek gerekmez, hanım.)

(Çorabatır Destanı, TDTEA, c.13, s.76)

Bütün bularadan başqa lirik yırlarda tuvğan yerlerniñ düldberligini, tuvğan yurtniñ tabiat güzelliklerini aqs etüvge de çoq yer ayrıla. (Bütün bunlardan başka lirik şarkılarda doğulan yerlerin güzelliğini, ana yurdun doğal güzelliklerini aks ettirmeye de çok yer ayrılır.) (KGTLE, s.159)

Diniy-mistik, sxolastik edebiyat, asırlar devamında akim sınıflarğa xızmet etken ruxniylerniñ xalqı öz istegenleri kibi “terbiye etüv” işinde, olarniñ başlarını aylandırıvda keskin bir edebiy silâ vazifesini körip keldi. (Dini-mistik, skolastik edebiyat, yüzyıllar boyunca hakim sınıfa hizmet eden din adamlarının halkı kendi istedikleri gibi “terbiye etme” işinde, onların başını döndürmede keskin bir edebi silah göreviyle kullanıla geldi.) (KGTLE, s.321)

Azlıqtaki milletlerge öz ana tillerinde gazeta, jurnallar neşir etüv kibi çoqtqn-çoq vadeler adağan manifest ilan etile. (Azınlıktaki milletlere kendi ana dillerinde gazete, dergi neşretme gibi pekçok sözler veren manifesto ilan ediliyor.) (KGTLE, s.481)

2.4.4.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Azlıqtaki milletlerge öz ana tillerinde gazeta, jurnallar neşir etüv kibi çoqtqn-çoq vadeler adağan manifest ilan etile. (Azınlıktaki milletlere kendi ana dillerinde gazete, dergi neşretme gibi pekçok sözler veen manifesto ilan ediliyor.) (KGTLE, s.481)

Olar, Qızıl Orduğa ketecek yaşlar, çalışıvdan soñ arbiy işni ögrene ekenler. (Onlar, Kızıl Ordu’ya gidecek gençler, çalışmadan sonra harp işini öğreniyorlarmış.) (KGTLE, s.579)

2. 5. KUMUK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Kumuk Türkçesinde; mAk, -mA, -İş/-Uş ve -İv/-Uv ekleri, mastar ekleri olarak kullanılmaktadır.

2. 5. 1. -mAk eki:

2.5.1.1. Yapısı ve İşlevi

Kumuk Türkçesinde kullanılan –mAk eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Ahmet Naci BAYKOCA -mAk ekinin daha çok fiil ismi yaptığını ancak kalıcı isimler de yaptığını belirtmektedir.¹¹⁵

2.5.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. -mak ekinden sonra ünlü geldiğinde sondaki “k” tonlularak “ğ” olmakta (almağa, çayqamağa); -mek ekinin sonundaki “k” ise tonlularak “g” olmaktadır (eşitmege, sürünmegi).

2.5.1.3. Kullanımı

2.5.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Hakıl nedir? Añlamak / Az söylep, köp tuñlamak (Sarınlar, KHY, s. 109)

2.5.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Avruyman dep assilenmek günah. (Hastayım deyip isyan etmek günahdır.)

(Salamı Sağa Bolsun Fıkrası, TDEMA, c.7, s.568)

Haşıklağa kulluq etmek köp zuvap iş. (İbrahim va Peri Kızları, KT, s.33)

Haşılıhta söz koymamak erdendir. (Kleinere Lieder, KT, s.99)

2.5.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Bir bulaqni görüp, bu şonda yal almağa olturgan yerde yuxlap qala. (Bir çeşme görüp orada dinlenmek için oturduğu yerde uyuyakalmış.) (Olay da Ezer, Bulay da Ezer, Bir Urganda Qırqni Ezer Masalı, TDEMA, c.5, s.676)

Amanat başmakni alıp kisesine de salıp, bağanani dağı da çayqamağa başlay. (Amanat ayakkabıyı alıp cebine koyduktan sonra direği tekrar sallamaya başlamış.) (Amanat wa Dewler Masalı, TDEMA, c.5, s.686)

Bara turup bular bir mezigilge yetişip aşamağa toqtaylar. (Börünü de, Tülküni de İne Salgan Porsuk, KT, s.15)

İbrahim olturup yılamağa başlay. (İbrahim va Peri Kızları, KT, s.25)

¹¹⁵ BAYKOCA, Ahmet Naci, **Kumuk Türkçesi Grameri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998, s.77.

Qız birden-bir pusa, yüregi yarılmağa az qala. (İbrahim va Peri Qızları, KT, s.35)

Görmege gözleri bolmasa, eşitmege qulaqları bar, söylemege tili bar. (Salman Terek, KT, s. 49)

Akay molla köp qayğı etti qalmağa / Yaşav etmek uçun bir yer almağa (Gül Qız, KT, s. 84)

.. aşamaq içmekden qayrı bolmağan qartnı havu. (Asgerxan va Qaraqul, KTG, s. 161)

Ulan olturğan yerde oylaşmağa başlarğan. (Asgerxan va Qaraqul, KTG, s. 161)

Bir burulup oñ yağına karasa / Ne boldı dep karamağa ağav yok (Abdullanı Yırı, KHY, s. 35)

2.5.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Haşıklağa kulluq etmek köp zuvap iş. (İbrahim va Peri Qızları, KT, s.33)

Haşılıhta söz qoymamak erdendir. (Kleinere Lieder, KT, s.99)

Qız birden-bir pusa, yüregi yarılmağa az qala. (İbrahim va Peri Qızları, KT, s.35)

Akay molla köp qayğı etti qalmağa / Yaşav etmek uçun bir yer almağa (Gül Qız, KT, s. 84)

Soñ bir az rahat bolmaq uçun yatıp uhlay. (İbrahim va Peri Qızları, KT, s.30)

2.5.1.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Özler neçe adamnı tutğannı bilmek uçun, tutulğan adamlanı atların yaza bolğan. (Hintiv va Onu Ulanı Mitiş, KT, s. 51)

Akay molla köp qayğı etti qalmağa / Yaşav etmek uçun bir yer almağa (Gül Qız, KT, s. 84)

Xosar sesgenip sürünmegi bulan yığıldı. (Hosar, irkilip sendelemesi ile düştü.) (KGTLE, s.184)

Suratnı almaq uçun uzatılğan terekge, amma onu yol urup salıp qoyğan arikge. (Asgerxan va Qaraqul, KTG, s. 161)

Miyamanı uyasından çağarmak uçun yaşlar bulay aytu bağlan. (Tilevler, KHY, s. 95)

2.5.1.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Yılan sozulup başmağdan çığa va bulay ayta. (İbrahim va Peri Kızları, KT, s.35)

Ömür boyu atıla tursa da, baqa batmağdan arekge getmes. (Ömür boyu sıçrasa da kurbağa bataklıktan uzağa gitmez.) (KGTLE, s.233)

Men paqırını qara etmektir azığı. (Gül Kız, KT, s. 93)

Bir oymak (yüksük) tari çıkdı. (Segiz Horuznu Yırı, KHY, s. 67)

Süt bulan etmek gerek! (Murherek, KHY, s. 69)

Çiy-kaymaknı urasın / Mıyıklarıñ burasın! (Oyunlar-Bitkiler, KHY, s. 89)

2. 5. 2. -mA eki:

2.5.2.1. Yapısı ve İşlevi

Kumuk Türkçesinde kullanılan –mA eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Ahmet Naci BAYKOCA -mA ekinin yaygın olarak kullanılan fiil ismi yapan eklerden olduğunu ve ayrıca kalıplaşmış nesne, kavram isimleri de yaptığını belirtmektedir.¹¹⁶

2.5.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek ayrıca bazı kullanımlarında, yönelme hâli anlamı da taşımaktadır.

2.5.2.3. Kullanımı

2.5.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Bizge bir bolma yazıv yoq. (Bize kaderimizde birleşmek yok.) (Unanay, TDEMA, c.1, s.124)

... bularga bir börü yoluga va bulanı aşama süye. (... bunlara bir kurt rastlamış ve bunları yemek istemiş.) (Eşek, Eçki wa Qoyan Masalı, TDEMA, c.5, s.674)

Anam, men qızqardaşlarımını görme barayım. (İbrahim va Peri Qızlar, KTG, s.174)

¹¹⁶ Ahmet Naci BAYKOCA, age., s.74.

2.5.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

İçse, yaxşı toyğan bolma gerek. (İçerse, iyice doymuş olması gerekir.) (**Suv Salıp Qara Fıkrası, TDEMA, c.7, s.572**)

Yemiş urlama süyüp, kolxoznu bavuna girgen Şahmanay Umaqayğa qarşılaşp qala. (Yemiş çalmak isteyip kolhozun bağına giren Şahmanay, Umakay'a rastlar) (**Quyruğu Bulanğı Gödek Fıkrası, TDEMA, c.7, s.572**)

2.5.2.3.3. Dolaylı Tümlaç Olarak Kullanımı:

Aş-suw qıdırma baraman. (Yiyecek-içecek aramaya gidiyorum.) (**Eşek, Eçki wa Qoyan Masalı, TDEMA, c.5, s.674**)

Qız maclisge barıp içme başlay. (**Qara Atlı Qız, KTG, s. 168**)

Meni bulan yaşamağan qızını başğa yerde yaşama da qoyman. (**Qara Atlı Qız, KTG, s. 168**)

Kart atayım çiğar sizge karama / Hasiretdir men ulanın sorama (**Oçarlarda Gyomşyunlar, KHY, s. 59**)

2.5.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

... neçik hazirlik görme gerekni oylaşa. (... nasıl bir hazırlık görmek gerektiğini düşünmüşler.) (**Olay da Ezer, Bulay da Ezer, Bir Urganda Qırqmı Ezer Masalı, TDEMA, c.5, s.678**)

Siz meni öltürme süye bolğan ekensiz. (**Siz beni öldürmek istiyorsunuz.**) (**Amanat wa Dewler Masalı, TDEMA, c.5, s.686**)

Qızkardaşlarından qaytma iznu tiley. (**İbrahim va Peri Qızları, KT, s.27**)

2.5.2.3.5. Zarf Kullanımı:

Aşama oturğanda birden oramda "tax" dep atışağan tübek tavuşlar eşitile. (Yemeğe oturunca birden sokaktan "pat" diye tüfek sesleri işitilir.) (**Teppe-Teng Bolabız Fıkrası, TDEMA, c.7, s.572**)

2.5.2.3.6. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Qızkardaşlarından qaytma iznu tiley. (**İbrahim va Peri Qızları, KT, s.27**)

2.5.2.3.7. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

... neçik hazirlik görme gerekni oylaşa. (... nasıl bir hazırlık görmek gerektiğini düşünmüşler.) (Olay da Ezer, Bulay da Ezer, Bir Urganda Qırqı Ezer Masalı, TDEMA, c.5, s.678)

2.5.2.3.8. İyelik Ekiyle Kullanımı:

İçse, yaxşı toyğan bolma gerek. (İçerse, iyice doymuş olması gerekir.) (Suv Salıp Qara Fıkrası, TDEMA, c.7, s.572)

2.5.2.3.9. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Mağa bir hadira pilyav da, bir sukara qıvurma da berigiz. (Salman Terek, KT, s. 50)

Tüymeleri sayın alay top tiysin! (Aznavuru Yırı, KHY, s. 58)

Ekmek etme un da bar / Çenken etme yün de bar (Gelin Gelegende Ötemişde Aytılğan Sarımlar, KHY, s. 80)

Omuravı altın tüymeli / Ala gözü sürmeli (Beşik Yırlar, KHY, s. 85)

2. 5. 3. -ş, -İş,-Uş eki:

2.5.3.1. Yapısı ve İşlevi

Kumuk Türkçesinde kullanılan -ş, -İş, -Uş eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Ahmet Naci BAYKOCA, ekin fiil ismi yapmanın dışında kalıcı nesne ve kavram isimleri de yaptığını belirtmektedir.¹¹⁷ Ancak mastar olarak kullanımının pek yaygın olmadığı görülmektedir.

2.5.3.2. Fonetigi

Ek ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenmektedir. Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -ış/-uş; ince ünlülerle de -iş/-üş şeklinde kullanılmaktadır.

¹¹⁷ Ahmet Naci BAYKOCA, age., s.70.

2.5.3.3. Kullanımı

2.5.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Uruşbatsız (vuruşmamız) bir de işge karamay. (Sibir va Tusnak Yırlardan, KHY, s. 56)

2.5.3.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Uruşbatsız (vuruşmamız) bir de işge karamay. (Sibir va Tusnak Yırlardan, KHY, s. 56)

2.5.3.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Sağış bulan getse kıyın yaş ömür / Yazğa kaçan çığarbız dep kışlıktan? (Gül Kız, KT, s. 95)

Asgerxan qulağına yılayğan tuvuş çalına. (Asgerxan va Qaraqul, KTG, s. 161)

Tabğanışa süyüşüp Qaraqulğa görsete. (Asgerxan va Qaraqul, KTG, s. 164)

Derbetni saniyatçılını, alış-berişçilerini, yoqsullarını, qalıqlarına qırbaq qa salğan. (Hor, KTG, s. 187)

Uruş da etgen şo batırlar, dav da etgen / Özeñiler sızar yimik kan tökgen (Eldaruşnu Yırı, KHY, s. 39)

Gelinler olturuşlu / Olturuşlu, turuşlu (Gelin Gelegende Ötemişde Aytılğan Sarınlr, KHY, s. 78)

2. 5. 4. -v, -Iv, -Uv (< -g/-ğ) eki:

2.5.4.1. Yapısı ve İşlevi

Yapısı ve işlevi Kazak Türkçesindekiyle hiçbir farklılık göstermemektedir. Kumuk Türkçesinde de mastar eki olarak kullanılmaktadır. Ayrıca kalıcı nesne ve kavram isimleri yaptığı da görülmektedir.

2.5.4.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten yuvarlak ünlülü sözcüklere –Uv şeklinde, düz ünlülü sözcüklere ise –Iv şeklinde eklenmektedir.

2.5.4.3. Kullanımı

2.5.4.3.1. Nesne Olarak Kullanımı:

İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır. (İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır.) (KGTLE, s.212)

2.5.4.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır. (İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır.) (KGTLE, s.212)

... atıştıw tawuşlanı da eşitgende duwlap, dewlege bagıp çabıp yibere. (... çarpışma seslerini de duyunca, kudurup devlere doğru koşmuş.) (Olay da Ezer, Bulay da Ezer, Bir Urganda Qırqını Ezer Masalı, TDEMA, c.5, s.678)

2.5.4.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır. (İlim, dünya yaratıldığından beri dillerin, kelimelerin ortaya çıkışını araştırır.) (KGTLE, s.212)

2.5.4.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Sizin sağ olmanız, sizden hasıl bola, dep çığıp gete. (Sizin sağ olmanız, sizdendir deyip çıkıp gitti.) (Men Mağa Vraç Bolğan Song Fıkrası, TDEMA, c.7, s.568)

2.5.4.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Gren, Polatinskiy va Kavkaznı üyrenegen şolay özge alimler de qumuq yomaqlanı cıyıw bulan maşğul bolğanlar. (Gren, Polatinskiy ve Kafkasya'yı öğrenen bu gibi başka alimler de Kumuk masallarını toplamak ile meşgul olmuşlar.) (KGTLE, s.184)

2.5.4.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Atalar sözi va ayıtları miñ yıllanı boyuna yaqlana va çarlana gelgen. (Atasözleri ve deyimler, binlerce yıl boyunca korunarak ve yenilenecek gelmiştir.) (KGTLE, s.233)

... *geçiwñü yağına barıp, bir töbeni üstüne yamuçusun da yayıp yata.* (... geçidin yanına varıp, bir tepeye kepenegini serip yatmış.) (**Amanat wa Dewler Masalı, TDEMA, c.5, s.684**)

2. 6. BAŞKURT TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Başkurt Türkçesinde –mAk, -mA, -rğA, -w/-Iw/-Ow ve –Iş/ -Oş ekleri mastar eki olarak kullanılmaktadır.

2. 6. 1. -mAK eki:

2.6.1.1. Yapısı ve İşlevi

Kumuk Türkçesinde kullanılan –mAK eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Suzan TOKATLI, ekin işlevinin fiil ismi yapmak olduğunu belirtmektedir.¹¹⁸ Ayrıca kalıcı isimler yaptığı da görülmektedir.

2.6.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –maq; ince ünlülerle de –māk şeklinde kullanılmaktadır. -maq ekinden sonra ünlü geldiğinde sondaki “k” tonlularak “ğ” olmaktadır (*hınamağa*).

2.6.1.3. Kullanımı

2.6.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Bularzı ni eşlätmäkse bulahıñ? (Bunları ne yapmak istiyorsun?) (**Yeränsäneñ Qırq Täkänq Bäräslätkäne Fıkrası, TDEMA, c.7, s. 672**)

2.6.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Ni eşlämük käräk? (Ne yapmak gerek?) (**Ay Yetegän Yondoç Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 412**)

¹¹⁸ Suzan TOKATLI, **Başkurt Türkçesi Grameri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994, s.174.

2.6.1.3.3. Dolaylı Tümeleş Olarak Kullanımı:

İñ axırza Ural tigän batır kilgän, ti, kös hınamağa. (Eninde sonunda Ural adlı bir yiğit gelmiş gücünü sınağa.) (**Ay Menän Ural Tawzarınıñ Barlıqqa Kilgäne Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 408**)

2.6.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Bıl unı üzenä qatınlıqqa almaq bula. (Onu eş olarak almak istemiş.) (**Köñhılıw Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 450**)

Ullar, xäyle tabıp, allanı qandırmaqısı bulğandar. (Onlar hile bulup Allah'ı kandırmayı düşünmüşler.) (**Zöhrä Yondoç Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 454**)

General bularziñ märgänlektären hımaqısı bulğan ikän. (General bunların iyi okçu olduklarını sınamayı istemiş.) (**Qarat Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 474**)

2.6.1.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Ber vaqıt Tverdışev tigän urıs sawzagäre ber tütäräm ikmäk, ber qula-qazan menän ber balta xaqına Bayımdan ügez tirehendäy genä yer birewen horağan. (Bir gün Tverdışev adlı bir Rus taciri bir çeyrek ekmek, bir küçük kazan ile bir balta karşılığında Bayım'dan sadece bir öküz derisi kadar yer vermesini istemiş.) (**Bayımdıñ Yer Hatqanı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 426**)

2. 6. 2. –mA eki:

2.6.2.1. Yapısı ve İşlevi

Suzan TOKATLI, ekin –mAK ekinden doğduğunu ve kalıcı isimler yapan işlek bir ek olduğunu belirtiyor.¹¹⁹

2.6.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –mä şeklinde kullanılmaktadır.

2.6.2.3. Kullanımı

2.6.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Ul qaşına hörmä tartmay, tırnağına qına yaqmay ine. (O kaşına sürme çekmiyor, tırnağına kına yakmıyordu.) (**Huñğı Hartay Destanı, TDEMA, c.5, s. 49**)

¹¹⁹ Suzan TOKATLI, age., s.175.

Mına, min hiñä ber ğäne börtök kük töymä biräm. (İşte, ben sana bir küçük yeşil düğme veriyorum.) (**Kük Töymä Fıkrası, TDEMA, c.7, s. 680**)

2. 6. 3. -rGA, -ArGA, -IrGA eki:

2.6.3.1. Yapısı ve İşlevi

Bu ek, geniş zaman eki olan –r ekinin yönelme hâli eki –gA ile birleşerek kalıplaşmasından oluşmuştur.

Suzan TOKATLI, ekin oldukça işlek bir mastar eki olduğunu ve çoğunlukla –mağa/-meğe anlamı taşıdığını belirtmektedir.¹²⁰

2.6.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –rğa, -arğa, -irğa; ince ünlülerle de –rgä, -ergä, -irgä şeklinde kullanılmaktadır. Olumsuzu –mAsKA ekiyle yapılmaktadır.

2.6.3.3. Kullanımı

2.6.3.3.1. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:

... ul yeygän azığın beşerergü yarzam itkän. (... o, yediklerinin sindirilmesine yardım edermiş.) (**İke Üzäkten Utraw Yahağanı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 406**)

Tege, bik aptırağas, bil yertzän küsep kitergü bula. (Adam çok yorulmuş, bu yerlerden küsüp gitmeye karar vermiş.) (**Boğraxan (Qaraxan) Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 424**)

Şunan alıp keşelär töde yuqlap yal itergü, qoyaş yaqtında eşläw ösön, kös toplarğa ğüzätländelär, ti. (O zamandan beri insanlar, geceleri uyuyarak dinlenmeyi; güneş ışığında çalışmak için, güç toplamayı âdet edinmişler.) (**Ay Menän Ural Tawzarınıñ Barlıqqa Kilgäne Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 408**)

Mullağa möxebbet kitabın alıp qaytırğa tügel, şunda harayza ğına okup tororğa birgändär. (Mollaya o kitabı götürmeye değil, sadece sarayda okumasına izin vermişler.) (**Tarxan Qızı Menän Yosof Kitabı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 448**)

Kanton başlıqtarı üzzeré le isémderén yır-köy arqlı tarixta qaldırırğa tırışqandır. (Kanton başkanları, kendi adlarını şarkı, türkü vasıtasıyla tarihte bırakmaya gayret etmişlerdir.) (**KGTLE, s.115**)

¹²⁰ Suzan TOKATLI, age., s.175.

Bir nise könden birlé yamğır yawırğa ezerlene. (Birkaç günden beri yağmur yağmaya hazırlanıyor.) (KGTLE, s. 210)

2.6.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

... ulın qızırğan da, ikense vaqıt ularğa teymüskü quşqan. (... oğluna kızmış ve bir daha onlara dokunmamasını tembih etmiş.) (Yılsıqqan Kül Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 436)

2.6.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

... ul yeygän azığın beşerergü yarızam itkän. (... o, yediklerinin sindirilmesine yardım edermiş.) (İke Üzäkten Utraw Yahağanı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 406)

2.6.3.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Şunan alıp keşelär töde yuqlap yal itergü, qoyaş yaqtında eşläw ösön, kös toplarğa güzätländelär, ti. (O zamandan beri insanlar, geceleri uyuyarak dinlenmeyi; güneş ışığında çalışmak için, güç toplamayı âdet edinmişler.) (Ay Menän Ural Tawzarınıñ Barlıqqa Kilgäne Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 408)

2.6.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Şuniñ ösön başqorttar arahında uq başı eşläy torğan timerselär bulmasqa teyš-tikän. (Bunun için Başkurtlar arasında ok ucu yapan demircilerin olmaması gerek, demiş.) (Qarat Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 474)

2. 6. 4. –w, -Aw, -Iw, -Ow (< -g/-ğ) eki:

2.6.4.1. Yapısı ve İşlevi

Yapısı ve işlevi Kazak Türkçesindekiyle hiçbir farklılık göstermemektedir. Başkurt Türkçesinde farklı olarak –Ow ve –Aw şekli bulunmaktadır.

Suzan TOKATLI, bu ekin Başkurt Türkçesinin mastar eki olduğunu ve bunun dışında kalıcı isimler de yaptığını belirtiyor.¹²¹

2.6.4.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten yuvarlak ünlülü sözcüklere –Ow şeklinde, düz ünlülü sözcüklere ise –Iw ve -Aw şeklinde, eklenmektedir.

¹²¹ Suzan TOKATLI, age., s.175.

2.6.4.3. Kullanımı

2.10.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Qazaq balahın alıwınıñ säbäbe şul. (Kazak çocuğunu almasının sebebi şu.)

(Mämbät Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 468)

Ber waqıt Suranıñ qızı menän keyäwenä yaw kilewen küzätew siratı yetä. (Bir zaman Sura'nın kızı ve damadına gözetleme sırası geliyor.) **(Sura Batır Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 478)**

Bögönden başlap Yurmatı ilände xandıñ übéwé iñ zür bülek hanala. (Bugünden itibaren Yurmatı ilinde hanın öpmesi en büyük hediye olarak kabul ediliyor.) **(KGTLE, s. 165)**

Aldıǵızǵa oşolay kilép başıwım uşal niyet iken tügél. (Karşınıza bu şekilde gelip dikilişim kötü niyet ile değil.) **(KGTLE, s. 178)**

İl bastıw- bezzeñ göröfkä hıymay. (Ülke işgal etmek bizim örfümüze aykırıdır.)

(Bändäbikä Menän Yeränsä Säsän Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 430)

Başqort xalıq icadında yér hatıwǵa beylé bik küp beyét sıǵarılǵan. (Başkurt halk eserlerinde toprak satmaya ait pek çok beyit söylenmiştir.) **(KGTLE, s. 340)**

... ularzın hörleşewe, göröf-ğazätä qırǵız-qazaqqa tartımıraq. (... onların konuşması, örf-âdeti Kırgız ve Kazaklara benziyor.) **(Başqorttarzın Kilep Sıǵışı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 466)**

2.6.4.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Uzamandar Qarastıñ hüzze yomop höyläy alıwına hoqlanıp qalǵandar.

(Aksakallar, Qaras'ın kapalı olarak konuşmasına hayran kalmışlar.) **(Qaras Menän Qarahaqal Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 430)**

Qarattıñ uzıp kitew şatlıǵı şul tiklem olo bula, İşmäkäy dustarınıñ qotolow şatlıǵıman ni eşlärgä bilmey. (Karat'ın öne geçme sevinci o kadar büyük oluyor ki İşmekey dostlarının kurtulması sevincinden ne yapacağını şaşırıyor.) **(Qarat Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 476)**

2.6.4.3.3. Nesne olarak Kullanımı:

Ülewe yañı, kürewem yañı- ti ikän. (Ölmesi yeni, görmem yeni- demiş.)

(Mämbät Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 468)

2.6.4.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

... ularzın hörleşewe, göröf-ğazätä qırğız-qazaqqa tartımıraq. (... onların konuşması, örf-âdeti Kırgız ve Kazaklara benziyor.) **(Başqorttarzıñ Kilep Sığışı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 466)**

Qazaq balahın alıwınıñ säbäbe şul. (Kazak çocuğunu almasının sebebi şu.) **(Mämbät Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 468)**

Qarattıñ uzıp kitew şatlığı şul tiklem olo bula, İsmäkäy dustarınıñ qotolow şatlığınan ni eşlärgä bilmey. (Karat'ın öne geçme sevinci o kadar büyük oluyor ki İşmekey dostlarının kurtulması sevincinden ne yapacağını şaşırıyor.) **(Qarat Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 476)**

Ber vaqıt Suranıñ qızı menän keyäwenä yaw kilewen küzätew siratı yetä. (Bir zaman Sura'nın kızı ve damadına gözetleme sırası geliyor.) **(Sura Batır Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 478)**

Bögönden başlap Yurmatı ilénde xandıñ übéwé iñ zür bülek hanala. (Bugünden itibaren Yurmatı ilinde hanın öpmesi en büyük hediye olarak kabul ediliyor.) **(KGTLE, s. 165)**

2.6.4.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Uzamandar Qarastıñ hüzze yomop höyläy alıwına hoqlanıp qalğandar. (Aksakallar, Qaras'ın kapalı olarak konuşmasına hayran kalmışlar.) **(Qaras Menän Qarahaqal Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 430)**

Ülewe yañı, kürewem yañı- ti ikän. (Ölmesi yeni, görmem yeni- demiş.) **(Mämbät Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 468)**

Aldığızğa oşolay kilép başıwım uşal niyet iken tügél. (Karşınıza bu şekilde gelip dikilişim kötü niyet ile değil.) **(KGTLE, s. 178)**

2.6.4.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

İl bastıw bezzeñ göröfkä hıymay. (Ülke işgal etmek bizim örfümüze aykırıdır.) **(Bändäbikä Menän Yeränsä Säsän Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 430)**

Başqort xalıq icadında yér hatıwğa beylé bik küp beyét sığarılgan. (Başkurt halk eserlerinde toprak satmaya ait pek çok beyit söylenmiştir.) **(KGTLE, s. 340)**

2.6.4.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Şol saq olo tornalar, qalğandarına yul kürhätew ösön, qawırhındarın säsep kitkändär. (O zaman büyük turnalar yol göstermek için tüylerini saçarak gitmişler.)

(Qoş Yolu Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 408)

Yügerep barıp, unı quluna alıw menän üze telhez zä qala. (Koşarak gelip onu eline alması ile kendisi dilsiz kalıyor. **(Aqqoşatqan Taw Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 434)**

Älege batır yegette kürew menän hurt birep qasalar. (Kahraman yiğidi görmeleri işle arkalarını dönüp kaçıyorlar.) **(Balaqarğa Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 444)**

Yulamañğa hikérép torop xuşlaşıtıwzan başqa sara qalmanı. (Yulaman'a sığırayıp vedalaşmaktan başka çare kalmadı.) **(KGTLE, s. 160)**

Uqıwzan üzge eş te yoq. (Okumaktan başka iş de yok.) **(KGTLE, s. 525)**

Şunan alıp keşelär töde yuqlap yal itergä, qoyaş yaqtında eşläw ösön, kös toplarğa ğözätländelär, ti. (O zamandan beri insanlar, geceleri uyuyarak dinlenmeyi; güneş ışığında çalışmak için, güç toplamayı âdet edinmişler.) **(Ay Menän Ural Tawzarınıñ Barlıqqa Kilgäne Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 408)**

2.6.4.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Şunan bılar kileşew tözögändär. (Böylece bunlar sözleşme imzalamışlar.) **(Bayımdıñ Yer Hatqanı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 426)**

2. 6. 5. –ş, -İş, -Uş eki:

2.6.5.1. Yapısı ve İşlevi

Başkurt Türkçesinde kullanılan –ş, –İş, -Uş eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Suzan TOKATLI, bu ekin Başkurt Türkçesinde geniş bir işlevlik sahasına sahip olduğunu, hareket isimleri yaptığını, ayrıca kalıcı isim yapmada da sıkça kullanıldığını belirtiyor.¹²²

¹²² Suzan TOKATLI, age., s.175.

2.6.5.2. Fonetigi

Ek ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenmektedir. Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış/-uş; ince ünlülerle de –ış/-üş şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca kendisinden sonra gelen tonlu ünlüleri de tonsuzlaştırmaktadır (*äyteštä*).

2.6.5.3. Kullanımı

2.6.5.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Antropomorfizm, bik boronğodan kilgen fenni nigežhéz qaraş. (Antropomorfizm, çok eskiden beri gelen ilmi bakımdan temelsiz bakıştır.) (KGTLE, s. 359)

2.6.5.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Qarga hin ularzı – tigän qarğa – ata qargaşı töşe ul. (Lanetle onları – demiş karga – baba lanetlemesi gerçekleşiyor. (Umırzaya Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 458)

2.6.5.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Horaşa başlağas, Qaras bilay tip yawap birgän. (Sormaya başlayınca Karas cevap vermiş.) (Qaras Menän Qarahaqal Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 428)

Ataman yaqlılar qısqırışa-qıwana başlağan. (Ataman yandaşları sevinçten bağırmaya başlamış.) (Qarat Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 476)

Bılar şulay, ikehe ike tübänän torop uq atışa başlayzar. (Onlar böylece, ikisi iki tepeye çıkıp ok atışmaya başlıyorlar.) (Başqorttarzıñ Kilep Sığışı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 464)

Yeränsä ber yıyındağı äyteštä xandı xurlap taşlağan ti. (Yirence bir toplantıdaki konuşmada hanı küçük düşürmüş.) (Yeränsäneñ Yazanan Qutulğanı Fıkrası, TDEMA, c.7, s. 670)

2.6.5.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Tösö oqşamaha la, yöröşö arıw körüne. (Rengi hoşuma gitmese de yürüyüşü güzel görünüyor.) (Turat Sağılı Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 440)

2.6.5.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Qarga hin ularzı – tigän qarğa – ata qargaşı töşe ul. (Lanetle onları – demiş karga – baba lanetlemesi gerçekleşiyor. (Umırzaya Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 458)

Kürénép tora, bunda tışqı kürénéşéne qarap uqtıñ üzé hüretlene. (Burada da dış görünüşüne göre, okun kendisinin tasvir edildiği görülüyor.) (KGTLE, s. 444)

2.6.5.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Törlö yırzarzın kilép sıǵışı xaqında hüız barǵanda iké momentka tuqtap ütérge mömkin. (Çeşitli şarkıların ortaya çıkışı hakkında söz söylerken iki nokta üzerinde durmak mümkündür.) (KGTLE, s. 354)

Kürénép tora, bunda tışqı kürénéşéne qarap uqtıñ üzé hüretlene. (Burada da dış görünüşüne göre, okun kendisinin tasvir edildiği görülüyor.) (KGTLE, s. 444)

2.6.5.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Ular Borodino huǵışı vaqıtında doşmandı yénewze möhim rol uynaǵandar. (Onlar, Borodino savaşı esnasında düşmanı yenmede önemli rol oynamıştır.) (KGTLE, s. 364)

Qahım türäne 1812 yılda huǵışqa kitep bargan yertzä aǵıwlayzar. (Amir Qahım'ı 1812 yılında savaşa giderken yolda zehirliyorlar.) (Qahım Türä Efsanesi, TDEMA, c.1, s. 434)

2. 7. NOGAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Nogay Türkçesinde kullanılan mastar ekleri: -mAk, -bAk, -pAk; -s, -Is ve -v, -Uv'dur.¹²³

2. 7. 1. -mAk, -bAk, -pAk eki:

2.7.1.1. Yapısı ve İşlevi

Nesrin GÜLLÜDAĞ, ekin tüm fiil tabanlarına gelerek o fiillerin isimlerini yaptığını belirtmektedir.¹²⁴

2.7.1.2. Fonetigi

Ek ünlü uyumuna uymaktadır. Kalın ünlülerle -mak, -bak, -pak şekliyle; ince ünlülerle ise -mek, -bek, -pek şekliyle kullanılmaktadır.

Ek, tonsuz ünsüzlerden sonra -pAk şeklinde; “z” ile biten kelimelere -bAk şeklinde; diğer kelimelere ise -mAk şeklinde eklenmektedir.

¹²³ Nesrin GÜLLÜDAĞ, *Nogay Türkçesi Grameri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998, s. 152-153.

¹²⁴ Nesrin GÜLLÜDAĞ, *age.*, s. 94.

Sonuna ünlü eklendiğinde, ekin sonundaki “k” ünsüzü tonlularak “g” olmaktadır (bolmaga). Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmaktadır (saklamakta).

2.7.1.3. Kullanımı

2.7.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Bu kullıktıñ menesi Émba yılgası boyınşa Ordadı Kırgız-kaysaklardan saklamakta bolgan. (XV-XVI nşı Yuzyıllıklarda Nogay Ordasınıñ Administravıtilik Kurılısı, NTG, s. 285/66)

2.7.1.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Bul yaklarda bolmaga men köpten berbetin oylanatagan edim. (Bu taraflarda olmayı çoktan beri düşünüyordum.) (KGTLE, s. 201)

Sızdey bätirler üşin är zaman yardım etpege azırmız. (Sizin gibi kahramanlara her zaman yardım etmeye hazırız. (KGTLE, s. 299)

Lyle, munav künde şal atasın yakpaga turı. (Yamgırşı Ali-Ependi, NTG, s. 247/97)

Kardaşlıktı buzıp, éndi yavlaspaga turılar. (yavlaspak: düşmanlaşma) (Yamgırşı Ali-Ependi, NTG, s. 253/278)

Ol artında uvılıñ kolin tırıştırıp beline baylap, onı oñ kolu man yazbaga üyreteek boldı. (Yazatagan Şıbık, NTG, s. 268/51)

Buyrığın étpeymen demege amal yok, kördim dep te aytpay atıp öltirip ketetagan ediler. (Zülenler, NTG, s. 274/10)

Künbiyke bolsa, öz yağınnan olardañ isinin “sırın” üyrenmege ém özine bayırlap almaga şalıadı. (Edem İsi Men Sıylı Şölde Koşara Oçerk, NTG, s. 281/111)

2.7.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Mennen yavlap mal almak / Sen kedeyge zor almak (Yagapir Ém Teñızbay, NTG, s. 273/37-38)

2.7.1.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Ol öz oyına senmege (güvenmek) gerek, sonı boldıruv üşin şalıspaga kerek. (Yamgırşı Ali-Ependi, NTG, s. 245/30)

2.7.1.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Alavhan özi pisiredi- biz ötpek satıp almaybız. (ötpek: ekmek) (Kudayniet, NTG, s. 254/9)

2. 7. 2. -s, -Is eki:

2.7.2.1. Yapısı ve İşlevi

Nogay Türkçesinde kullanılan –s, –Is/-Us eki, yapısı ve işlevi açısından Kazak Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Nesrin GÜLLÜDAĞ, ekin tüm fiil tabanlarına gelerek hareket isimleri yaptığını belirtmektedir.¹²⁵

Bu ek ayrıca kalıcı isim ve sıfat da yapmaktadır.

2.7.2.2. Fonetigi

Türkiye Türkçesinde –ş olan ek, Nogay Türkçesinde ş>s değişimine uğramıştır. Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ıs; ince ünlülerle de –is şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek, ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenmektedir. Ayrıca yuvarlak ünlülü şekli de yoktur.

2.7.2.3. Kullanımı

2.7.2.3.1. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Öleyekten bir kün aldın orıs yas Kudaynietke kasıma gelip oltırısı dep diledi.
(Rus genci ölmeden bir gün önce, Kudayniet'ten gelip yanına oturmasını rica etti.)
(KGTLE, s. 90)

2.7.2.3.2. Zarf Olarak Kullanımı:

Qaytısta tañ aldında jawdan qutılıp aǵlan soñ, bir-eki jigitti joldaǵı awılǵa jıwerip, bir baǵlan alǵızısqañ. (Dönüşte tan atmadan önce düşmanlardan kurtulduktan sonra, bir-iki genci yol kenarındaki ağıla gönderip, erken doğmuş bir kuzu aldırılmışlar.)
(KGTLE, s. 90)

¹²⁵ Nesrin GÜLLÜDAĞ, age., s. 92.

2.7.2.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Bu yıyında sogıska barayak aldında sıylanıp olırgan bätirler Şoradı körmeydiler. (Bu toplantıda savaşa gitmeden önce ağırlandıp oturan yiğitler Çora'yı görmüyorlardı.) (KGTLE, s. 93)

2.7.2.3.4. Sıfat Olarak Kullanımı:

Arina Petrovna man Amit ekevi, xabarga kızıp, tap köpten beri tanış ädemlerdey bolıp, asfalt töselingen oram man bara bardılar. (Arina Petrovna ile Amit ikisi, habere kızıp, çok uzun zamandan beri tanış insanlar gibi, asfalt döşeli sokakta yürüdüler.) (KGTLE, s. 207)

2. 7. 3. -v, -Uv (< -g/-ğ) eki:

2.7.3.1. Yapısı ve İşlevi

Yapısı ve işlevi Kazak Türkçesindekiyle hiçbir farklılık göstermemektedir.

2.7.3.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten sözcüklere ise -Uw şeklinde, eklenmektedir. Bu ekin Nogay Türkçesinde düz ünlülü şekli yoktur.

2.7.3.3. Kullanımı

2.11.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Tevesilmes nesipli bolıñız, bereket bersiñ dep kosıldı algıslavga Mıtalıp...

(Köñil Kızganışı, NTG, s. 244/204)

Onın durıs ékenin, betirim, öziñdi öziñ ayıplap söylevge yeter zat barma, dep şıntı köñili men özelendi Mıtalap. **(Köñil Kızganışı, NTG, s. 242/144)**

Éndi onda baruvga yol kıym. (kıym: zahmetli) **(Yamgırışı Ali-Ependi, NTG, s. 251/235)**

Onı da bitürüvge bir eki kün töbeden aşık bolsa boladı. **(Edem İsi Men Sıylı Şölde Koşara Oçerk, NTG, s. 282/145)**

... Nogay halkın birlestirüvde, olardıñ arasında Nogay tilin, literaturasın taraltuvda az kullık yuritpegen. **(Şöldiñ Yıravı A. Kultaevtiñ Tuvganlı 50 Yıllığına, NTG, s. 290/243)**

2.7.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Bu konferansiyadıñ kararı A.Ş. Canibekovka xalk biliminiñ em prosveşçeniesiniñ tarmagında endiden armagan äreket etüvge programma bolgan. (Bu konferansın kararı A. Ş. Canibekov'a halk bilimi ve aydınlanması dalında şimdiden itibaren hareket etmeye program olmuştur.) (KGTLE, s. 120)

2.7.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Bolgan üşin, tamadanıñ kanıgıp aytuvi man Asataydıñ eki koy terisin endi birev ittiler. (Fakat, başkanın ısrarlı söyleyişi ile Asantay'ın iki koyun derisini şimdi bire indirdiler.) (KGTLE, s. 191)

Sol eserde Turhanimniñ teren kürsinüvin ésitip, Kudayniette bir zatka oylanıp kaldı. (kürsinüv: iç çekmesi) (Kudayniet, NTG, s. 261/254)

2.7.3.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Özi-özine kübürdenivin (küfretmen) sart tıyıp, artına yalat étip karadı. (Köñil Kızganişı, NTG, s. 238/21)

Muslimnin selekege kaluvına kardaşları da, yuvukları da, özi men birge kullık etetagan yoldasları da söytip, amalsızdan şayıt boldılar. (Kudayniet, NTG, s. 257/124)

2.7.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Dayım da suv sol tatavillardı yıyıp, yurüv üşin yaravsızga şıgaratagan édi. (Kudayniet, NTG, s. 255/52)

Adanastıñ baasın bilüv kerek. (Kudayniet, NTG, s. 265/378)

2.7.3.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Sonnan beri onuñ yaşavı türlenip ketti. (Şundan beri onun hayatı değışti.) (KGTLE, s. 203)

2. 8. KARAÇAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Karaçay Türkçesinde kullanılan mastar ekleri; -mAK, -r, -Ar, -Ir, -Ur ve -ğan/-gen'dir.¹²⁶

¹²⁶ Metin YAVUZ, *Karaçay Türkçesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1994, s. 41-42.

2. 8. 1. –mAK eki:

2.8.1.1. Yapısı ve İşlevi

Metin YAVUZ, bu ekin Karaçay Türkçesinde fiilden hareket isimleri yapmak için kullanılmakta olduğunu söylemekte ve şu örnekleri vermektedir:

*demek, süymekliğimiz*¹²⁷

2.8.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uymaktadır. Kalın ünlülerle –mak, ince ünlülerle ise –mek şekliyle kullanılmaktadır. Ayrıca kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri de tonsuzlaştırmaktadır (bermekti).

2.8.1.3. Kullanımı:

2.8.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Andan beriçin unuttum, ol da algıştı, yani algış bermekti ol da. (Ondan beri unuttum,o da alkıştı, yani alkış çalmaktı o da.) (**Kobuz, KÇT, s.83/17**)

2.8.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Da kızımız çaşığıznu caratğan ése, bizge de “Hı!” demek tüşedi endi. (Kızımız oğlunuzu beğendi ise bize de “Hı!” demek düşüyor şimdi.) (**Toy Adeti, KÇT, s.76/4**)

Kelini ızına kaytarmağ bardı. (Gelini geriye götürmek vardır.) (**Toy Adeti, KÇT, s.81/132**)

Şatınlağa tepsemek coktu, şatınla toyda tepsemezle. (Kamlara oynamak yoktur, kadınlar düğünde oynamazlar.) (**Kobuz, KÇT, s.83/11**)

Ayıp idi bizde sabiyine: “Caşım, kızım” demek ayıp idi. (Ayıp idi bizde çocuğuna: “Oğlum, kızım” demek ayıp idi.) (**Âdetle, KÇT, s.89/23**)

Süyünülgen Allah’ğa canım barmak süyedi. (Sevilen Allah’a canım gitmek istiyor.) (**Karaçay Mevlidi, KÇT, s.99/106**)

Temirge iynanmaq nart Debetden çıkgandı. (Demire inanmak Nart Debet’ten çıkmış.) (**Temirge İynanw, TDEMA, c.1, s.130**)

¹²⁷ Metin YAVUZ, age., s. 41.

2.8.1.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Andan beriçin unuttum, ol da algıştı, yani algış bermekti ol da. (Ondan beri unuttum,o da alkıştı, yani alkış çalmaktı o da.) (Kobuz, KÇT, s.83/17)

Da kızımız caşığızni caratğan ése, bizge de “Hı!” demek tüşedi endi. (Kızımız oğlunuzu beğendi ise bize de “Hı!” demek düşüyor şimdi.) (Toy Adeti, KÇT, s.76/4)

Kelini ızına kaytarmağ bardı. (Gelini geriye götürmek vardır.) (Toy Adeti, KÇT, s.81/132)

2.8.1.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

... ol kurmanlıķni keselle, bişirelle andan sora yemekle h azırlayla. (... o kurbanlığı kesiyorlar, pişiriyorlar ondan sonra yemekler hazırlıyorlar.) ( adetle, KÇT, s.91/59)

2. 8. 2. -r, -Ar, -Ir, -Ur eki:

2.8.2.1. Yapısı ve İşlevi

Metin YAVUZ bu ek için; “Geniş ve gelecek zaman eki olan –r, geniş zaman ifadesine yakın tarzda, fiilleri isimleştirmektedir.” demektedir ve şu örnekleri vermektedir:

*alırğa “almaya”, saklarğa “beklemeye”, eterge “sermeye”, kirirge “girmeye”,
uruşurğa “savaşmayı”, göçer “göç etme”.*¹²⁸

2.8.2.2. Fonetiki

Ek, ünlü uyumuna uymaktadır. Ünsüzle biten kelimelerden sonra uyuma göre yardımcı ünlü, bazen de geniş ünlü (a, e) almaktadır. Ünlü ile biten kelimelere ise doğrudan, araya ünlü almadan gelmektedir. Bu ek genelde, bulunma hali eki (-ğa/-ge) ile birlikte kullanılmaktadır.

2.8.2.3. Kullanımı

2.8.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

 alınni da s leşelle, andan sora kelin alırğa keledi sıra. (Başlığı da konuşuyorlar, ondan sonra gelin almaya geliyor sıra.) (Toy Adeti, KÇT, s.76/13)

¹²⁸ Metin YAVUZ, age., s. 42.

Eşik saqlarğa nemetgenle sora para berele caş canı kelinni saqlağallağa. (Eşik beklemeye şey yapıyorlar, sonra para veriyorlar erkek yanı gelini bekleyenlere.) **(Toy Adeti, KÇT, s.77/30)**

Kesine bilay bir kelinni éltirge bir üy izler imiş. (Kendine böyle bir gelin götürmeye bir ev ararmış.) **(Cıpçıçık, KÇT, s.86/44)**

Anı nuru başladı, birden birge tayarğa (Onun nuru başladı birden bire yayılmaya) **(Karaçay Mevlidi, KÇT, s.92/4)**

Ayamayın küreşdi, her işine cararğa (Esirgemedi uğraştı her işine yaramaya) **(Karaçay Mevlidi, KÇT, s.93/13)**

Çıkdı bir gün çaşlarımbla koylarını küterge (Çıktı birgün oğullarımla koyunlarını gütmeye) **(Karaçay Mevlidi, KÇT, s.96/66)**

Maña izin bar mıdı üyügüzge kirirge? (Bana izin var mı evinize girmeye?) **(Karaçay Mevlidi, KÇT, s.101/133)**

Söleşirge tilmaçlığıñ cetmeydi. (Konuşmaya tercümanlığın yetmiyor.) **(Umar, KÇT, s.105/9)**

Alar murat etdile uruş açarğa. (Onlar niyet ettiler savaş açmaya.) **(Batır Karça, KÇT, s.111/75)**

Karça Bashan suvğa köpür işletir kanğa kirgendi. (Karça, Bashan ırmağına köprü yaptırmaya niyet etmiş.) **(Karaçay-Malkarlıları Kaydan Çıkanlarını Üsünden Ayılğan Tavruh, KÇT, s.120/15)**

Biyle curtnu kenşertirge izlegendile. (Beyler yurtlarını genişletmek istemişler.) **(Karaçay-Malkarlıları Kaydan Çıkanlarını Üsünden Ayılğan Tavruh, KÇT, s.123/48)**

Almastı da şaytanı adamga zaran keltirirge qoymaydı. (Alması da şeytanın insanlara zarar getirmesine engel oluyor.) **(Börü Bla Adam, TDEMA, c.1, s.132)**

Sarıton künnge baş urup, üsüne kierge altın tonun algandı. (Sarıton güneşe baş vurarak üzerine giymeye, altın gocuğunu almıştır.) **(Sarıton, TDEMA, c.1, s.135)**

Qart kişi da qızın berirge unamağandı. (İhtiyar adam da kızını vermeye razı olmamış.) **(Qara Quş, TDEMA, c.5, s.708)**

2.8.2.3.2. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Qalınını da söleşelle, andan sora kelin alırğa keledi sıra. (Başlığı da konuşuyorlar, ondan sonra gelin almaya geliyor sıra.) **(Toy Adeti, KÇT, s.76/13)**

Eşik saklarğa nemetgenle sora para berele caş canı kelinni saklağallağa. (Eşik beklemeğe şey yapıyorlar, sonra para veriyorlar erkek yanı gelini bekleyenlere.) **(Toy Adeti, KÇT, s.77/30)**

Kesine bilay bir kelinni éltirge bir üy izler imiş. (Kendine böyle bir gelin götürmeğe bir ev ararmış.) **(Cıpçıçık, KÇT, s.86/44)**

Ayamayın küreşdi, her işine cararğa (Esirgemededen uğraştı her işine yaramaya) **(Karaçay Mevlidi, KÇT, s.93/13)**

Çıkdı bir gün çaşlarımbla koylarını küterge (Çıktı birgün oğullarımla koyunlarını gütmeye) **(Karaçay Mevlidi, KÇT, s.96/66)**

Maña izin bar mıdı üyügüzge kirirge? (Bana izin var mı evinize girmeye?) **(Karaçay Mevlidi, KÇT, s.101/133)**

Alar murat etdile uruş açarğa. (Onlar niyet ettiler savaş açmaya.) **(Batır Karça, KÇT, s.111/75)**

Karça Bashan suvğa köpür işletir kanna kirgendi. (Karça, Bashan ırmağına köprü yaptırmaya niyet etmiş.) **(Karaçay-Malkarlıları Kaydan Çıkanlarını Üsünden Aytılğan Tavruh, KÇT, s.120/15)**

Biyle curtnu kenjertirge izlegendile. (Beyler yurtlarını genişletmek istemişler.) **(Karaçay-Malkarlıları Kaydan Çıkanlarını Üsünden Aytılğan Tavruh, KÇT, s.123/48)**

Almastı da şaytanı adamğa zaran keltirirge qoymaydı. (Alması da şeytanın insanlara zarar getirmesine engel oluyor.) **(Börü Bla Adam, TDEMA, c.1, s.132)**

Qart kişi da qızın berirge unamağandı. (İhtiyar adam da kızını vermeye razı olmamış.) **(Qara Quş, TDEMA, c.5, s.708)**

2.8.2.3.3. İyelik Eki İle Kullanımı:

Seni kibik mölek tovarğa kıyındı Teberdi éline. (Senin gibi meleğin doğması zordur Teberdi ilinde.) **(Gokka, KÇT, s.116/11)**

Karnaş karnaşını oñarın da süymez, ölüriin de. (Kardeş kardeşin onmasını da, ölmesini de istemez.) **(Yumakla, KÇT, s.120/15)**

2.8.2.3.4. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Karaçay'ını saklar için ol bugün / Canın berdi çavullağa saylanıb (Karaçay'ı korumak için o bu gün / Canını verdi uçurumlara uzanarak) **(Umar, KÇT, s.105/2)**

Keslerini tuğumların tazalar saıklar için biyle özdenleni em sıylılarından da kız almağandıla. (Kendi soylarını temiz olarak korumak için Özdenlerin en itibarlılarından bile kız almamışlar.) (**Ķaraçay-Malkarlıları Ķaydan ÇıĶganlarını Üsünden Ayılğan Tavruh, KÇT, s.124/76**)

2. 8. 3. -ğan,-gen eki:

2.8.3.1. Yapısı ve İşlevi

Çekim eki ve partisip eki olarak kullanılan -ğan/-gen eki, Ķaraçay Türkçesinde mastar eki olarak kullanılmaktadır.¹²⁹

2.8.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uymaktadır. Kalın ünlülerle –ğan, ince ünlülerle ise –gen şekliyle kullanılmaktadır.

2.8.3.3. Kullanımı

2.8.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Ma éki hóynu ortasında bir neme boladı, bir bergen alğan boladı. (İşte iki köyün ortasında bir şey oluyor, bir verme bir alma oluyor.) (**Toy Adeti, KÇT, s.76/11**)

Ķız cöner barğan şatınğa bir kilo şeker, bir ullu tabaş, bir but, bir teri; şız cöner kızağğa birer tabaş bergen ādet barid. (Kız arkadaşı olarak varan kadına bir kilo şeker, bir büyük tabak, bir but, bir deri; kız arkadaşı kızlara birer tabak vermek ādeti vardı.) (**Toy Adeti, KÇT, s.81/127**)

2.8.3.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

... sabiyni beşige salabız bugün dep atına da beşikge salğan deydile anı. (... çocuğu beşige koyuyoruz diyerek adına da beşige koymak diyorlar onun.) (**Ķadetle, KÇT, s.89/15**)

2.8.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Bir kün börü kelgent: “Haf haf haf..” ullu ögüzünü üngürdegeni yaşğı, şazançıkını dınğırdağanı yaşğı, beş eçginini mangırdağanı yaşğı. (Bir gün kurt gelmiş:

¹²⁹ Metin YAVUZ, age., s. 42.

“Hav hav hav..” büyük öküzün böğürmesi güzel, kazancığın dıngırdaması güzel, beş keçinin melemesi güzel.) (Aç Börü, KÇT, s.87/3)

Qart kişi anı adam tilde söyleşgenine ulla seyirsîññendi. (İhtiyar adam onun insan gibi konuşmasına çok şaşırmış.) (Qara Quş, TDEMA, c.5, s.702)

Caşlanı alay qatı bolğanlarına ozup ketelmey, qart kişi qalağa barğandı. (Delikanlıların bu kadar ısrar etmeleri üzerine ihtiyar adam kaleye girmiş.) (Qara Quş, TDEMA, c.5, s.704)

Caşım, seni tawsulub barğanıñı qatınıñdan köreme. (Oğlum senin böyle mahvolmanı karından görüyorum.) (Sırıwbek, TDEMA, c.5, s.710)

2.8.3.3.4. İyelik Eki İle Kullanımı:

Boşalğanları igi boldı, tişleribizden boşay edik. (Bitmeleri iyi olmuş, dişlerimiz mahvolacaktı.) (Coq Esele Artdağğa, TDEMA, c.7, s.580)

2. 9. KARAY TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Karay Türkçesinde kullanılan mastar ekleri, -mak/-māk/-max, -ma/-mā, -uv/-üv' dür.¹³⁰

2. 9. 1. –mak/-māk/-max eki:

2.9.1.1. Yapısı ve İşlevi

Karay Türkçesinde kullanılan –mak/-māk/-max eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılan –mAk ekinden bir farklılık göstermemektedir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak –max şekli de kullanılmaktadır.

Asıl işlevi hareket ismi yapmak olan bu ekler, kalıcı isimler de yapmaktadır.

2.9.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak,-max; ince ünlülerle de –māk şeklinde kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, -mak ekinin sonundaki “k” ünsüzü yumuşayarak “ğ”; -māk ekinin sonundaki “k” ünsüzü yumuşayarak “g” ve -max ekinin sonundaki “x” ünsüzü de yumuşayarak “h”;olmaktadır. Ayrıca bu ekler, kendilerinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmaktadır.

¹³⁰ Özlem KAZAN, *Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 111.

2.9.1.3. Kullanımı

2.9.1.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Bolheyler kabulluxka aytmaxları avzumnun da görüldämägi ürägimnin alnyda Senin. (Ağzımın söyleyişleri, gönlümün coşması senin katında kabul olsun.) (LKADM, 39-13/14)

Yalhan tanıxlıx, da suklanmax yatlarda; yergälängän, sırında yabux akılın. (Yalan tanıklık ve başkalarına heves etmek, sadece aklından bile geçmiş olsa günahdır.) (LKADM, 54-11)

Terändir sıırı aşkara bolmahının; tavında sinaynın. (Sina dağında meydana çıkışının sıırı derindir.) (LKADM, 103-1)

2.9.1.3.2. Dolaylı Tümlaç Olarak Kullanımı:

Abrahın tiliyni yamandan; da érinläriini sözlämäktän yaltaylını. (Dilini kötüden, dudaklarını da yalan söylemekten sakın.) (LKADM, 24-25)

Da kılınhan bar tamaşa işläri, és tutmaxka saylanmış éli Anın. (Yapılan tüm mucizevi işleri, hatırlamaya seçilmiş onun kavmi.) (LKADM, 54-4)

Ki kutxardı ulusun; bolmaxtan kıranları kılıçnın. (Ki kurtardı kavmini kılıcın kıranı olmaktan.) (LKADM, 56-8)

Ki kutxardıy canımını ölümdän, közümnü yaş tökmäktän; ayahımını sürünmäktän. (Ki kurtardın canımı ölümden, gözümü yaş dökmekten, ayağımı ise sürünmekten.) (LKADM, 109-4)

2.9.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

Tınçalmax künlärimni saklayız, da aziz üvümden korxuyuz. (Dinlenme günlerimi koruyun ve aziz evimden korkun.) (LKADM, 51-26)

2.9.1.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Tınçalmax künlärimni saklayız, da aziz üvümden korxuyuz. (Dinlenme günlerimi koruyun ve aziz evimden korkun.) (LKADM, 51-26)

Bolheyler kabulluxka aytmaxları avzumnun da görüldämägi ürägimnin alnyda Senin. (Ağzımın söyleyişleri, gönlümün coşması senin katında kabul olsun.) (LKADM, 39-13/14)

2.9.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Ki kutxardıy canımnı ölümdän, közümnü yaş tökmäktän; ayahımnı sürünmäktän. (Ki kurtardın canımı ölümden, gözümü yaş dökmekten, ayağımı ise sürünmekten.) (LKADM, 109-4)

Da kılınhan bar tamaşa işläri, és tutmaxka saylanmış éli Anın. (Yapılan tüm mucizevi işleri, hatırlamaya seçilmiş onun kavmi.) (LKADM, 54-4)

Terändir sıırı aşkara bolmahınnı; tavında sinaynı. (Sina dağında meydana çıkışının sıırı derindir.) (LKADM, 103-1)

Abrahın tiliyni yamandan; da érinläri sözlämäktän yaltaylıxnı. (Dilini kötüden, dudaklarını da yalan söylemekten sakın.) (LKADM, 24-25)

2.9.1.3.6. İyelik Ekiyle Kullanımı:

... tar bolhanda avlax étkin maya; xayıfsunhun meni da éşitkin yalbarmahımnı. (... sıkıntıda kaldığımda beni feraha kavuştur, bana merhamet et ve yalvarışımı duy.) (LKADM, 31-18)

Bunun üsniü biznin kısxa, valie astrı çiebiar yolğuşmağımız tiugiandi. (Bunun üzerine bizim kısa, fakat çok güzel karşılaşmamız sona erdi.) (KGTLE, s.671)

2.9.1.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Da siltav étmek üçün ol nersäni, koydu anı tirlikkä da éksitmedi shinçın adının. (Yaklaşmak için ne yapacağını bildi ve böylece de adının unutulmamasını sağladı.) (LKADM, 55-2)

... ne kılındı Şittimdän ol Gilgalha deyin, bilmäk üçün rastlıxlarnı Tenrinin? (... Şittim'den Gilgal'a kadar Tanrının doğruluğunu bilmek için ne yapıldı?) (LKADM, 79-25)

Kutxarmax üçün bizni; arttırdıy nişanlarıynı. (Kurtarmak için bizi, arttırdın alametlerini.) (LKADM, 95-28)

2.9.1.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

... ömüzdürdü anar çıybal kayadan, da yav çakmax taşı kayadan. (... ona kayadan bal ve çakmak taşından yağ akıttı.) (LKADM, 66-32)

Berädir ötmäk bar tengä, ki dünyaha deyin şevahatı Anın. (Ekmek verir, çünkü onun şefaati ebedidir.) (LKADM, 31-25)

Da ayıttı Tenri, bolsun yarıtmaxlar avlax ornunda ol köklärnin. (Tanrı, gökkubbede ışıklar olsun, dedi.) (LKADM, 33-6)

Yaşıruvçu tanmaxların onarmastır, aytınuvçu da kemişüvçü raxmetlädir. (Günahlarını gizleyenin işi rast gitmez, onları itiraf edene ve terk edene rahmet vardır.) (LKADM, 46-26)

2. 9. 2. –ma/-mä eki:

2.9.2.1. Yapısı ve İşlevi

Karay Türkçesinde kullanılan –ma/-mä eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Asıl işlevi iş ismi yapmak olan bu ek, kalıcı isimler de yapmaktadır.

2.9.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –mä şeklinde kullanılmaktadır.

2.9.2.3. Kullanımı

2.9.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Mien siuviam sizni dostlar / Da bart kliagim bolma sizninbia (Ben seviyorum sizi dostlar / Ve bütün dileğim sizinle olmak) (KGTLE, s.180)

2.9.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Da turma her értä bılada, şükür étmä da maxtav bermä Tenrigä, da aley ingir vaxtında. (Aynı şekilde her sabah kalkıp Tanrı'ya şükretme ve övme, bunları akşamleyin de tekrarlamak.) (LKADM, 25-15/16)

... da érkiydädir küç da kuvvet, da érkiydädir ullu étmä da kiplämü barçanı. (Güç de kuvvet de, her birimizi yüceltmek ve güçlendirmek de senin hükmündedir.) (LKADM, 39-11)

Xatır yıkma kolay bir söz ilen, xatır tapma yüz söz da az. (Bir söz ile hatır yıkmak kolaydır, yüz söz ile hatır kazanmak zordur.) (KGTLE, s.393)

2.9.2.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Barıba burulat başım / Canım gadir çıxma (Hepsi ile başım dönüyor / Canım çıkmaya hazır) (KGTLE, s.182)

Ol tan saruvuna dieyin balıx tutma çıxtı. (O, tan atıncaya kadar balık tutmaya çıktı.) (KGTLE, s.327)

2.9.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Yahşıdır da tüzdür Tenri; anın üçün üvrätadır yazıxlılarını kaytma yoluna. (İyidir ve adildir tanrı; onun için günahkarları kurtuluş yolunu öğretir.) (LKADM, 49-17)

Yisrael, klämädi bilmä, ulusum ésin koymadı saruvlarıma. (İsrail bilmek istemedi, kavmim emirlerimi hatırlamadı.) (LKADM, 70-2)

2.9.2.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Xatır yıkma kolay bir söz ilen, xatır tapma yüz söz da az. (Bir söz ile hatır yıkmaq kolaydır, yüz söz ile hatır kazanmaq zordur.) (KGTLE, s.393)

Da turma her értä bılada, şükür étmä da maxtav bermä Tenrigä, da aley ingir vaxtında. (Aynı şekilde her sabah kalkıp Tanrı'ya şükretme ve övme, bunları akşamleyin de tekrarlamak.) (LKADM, 25-15/16)

2.9.2.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Min ulanlarım üçün aşama bişirdim. (Ben çocuklarım için yemek pişirdim.) (KGTLE, s.391)

2. 9. 3. -ş, -İş/-Uş eki:

2.9.3.1. Yapısı ve İşlevi

Karay Türkçesinde kullanılan –ş, –İş/-Uş eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

Asıl işlevi tarz ismi yapmak olan bu ek, kalıcı isimler de yapmaktadır.

2.9.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –iş, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır.

2.9.3.3. Kullanımı

2.9.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Ki alaçıklarda édi olturuşu burunhularının. (Ki çardaklarda idi oturmaları öncekilerin.) (LKADM, 105-17)

2.9.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Da ayıttı Tenri, yaratayix adam türsünümüz bila ukşaşımızha köre. (Tanrı suretimize ve benzeyişimize göre insan yaratalım, dedi.) (LKADM, 34-8)

Ki sıyladı Tenri Tsiyyonu, küsändi olturuşxa özünä. (Ki kutsadı Tanrı Siyon'u, layık gördü oturmaya kendisine.) (LKADM, 52-25)

2.9.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Ki alaçıklarda édi olturuşu burunhularının. (Ki çardaklarda idi oturmaları öncekilerin.) (LKADM, 105-17)

2.9.3.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Ki alaçıklarda édi olturuşu burunhularının. (Ki çardaklarda idi oturmaları öncekilerin.) (LKADM, 105-17)

Da ayıttı Tenri, yaratayix adam türsünümüz bila ukşaşımızha köre. (Tanrı suretimize ve benzeyişimize göre insan yaratalım, dedi.) (LKADM, 34-8)

2.9.3.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Yer berir bitişin; alhışlar bizni Küçlü Tenrimiz. (Toprak mahsulünü verir, güçlü Tanrımız bizi kutsar.) (LKADM, 57-10)

Da ülüş birirmın kaldıhına ol ulusnun uşpunun bar bularnı. (İşte bütün bunları onun kavmine miras olarak vereceğim.) (LKADM, 88-6)

Bu yazışını anın üçiun saylap aldım. (Bu kitabı onun için seçip aldım.) (KGTLE, s.376)

2. 9. 4. -v, -Iv/-Uv (< -g/-ğ) eki:

2.9.4.1. Yapısı ve İşlevi

Yapısı ve işlevi Kazak Türkçesindekiyle hiçbir farklılık göstermemektedir.

Karay Türkçesinde de diğer Kıpçak grubu lehçelerinde olduğu gibi hareket isimleri yapmaktadır. Ayrıca çok sık olmamakla birlikte kalıcı isimler de yapmaktadır.

2.9.4.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten yuvarlak ünlülü sözcüklere –Uv şeklinde, düz ünlülü sözcüklere ise –Iv şeklinde eklenmektedir

2.9.4.3. Kullanımı

2.9.4.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Sendän başxa kim ki fayda étkey canıma, ki yesisi ol yuluvnunun da bahatırlıxının Sensin. (Senden başka benim canımı koruyacak yoktur, çünkü o kurtarışın ve zaferin sahibi sensin.) (LKADM, 39-10)

Yaxşıraxtır maya ürätüvü buyruhuynun; minlärindän altının da kümüştün. (Emirlerinin öğretilmesi bana binlerce altın ve gümüşten daha değerlidir.) (LKADM, 79-1)

2.9.4.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Sendän başxa kim ki fayda étkey canıma, ki yesisi ol yuluvnunun da bahatırlıxının Sensin. (Senden başka benim canımı koruyacak yoktur, çünkü o kurtarışın ve zaferin sahibi sensin.) (LKADM, 39-10)

Yaxşıraxtır maya ürätüvü buyruhuynun; minlärindän altının da kümüştün. (Emirlerinin öğretilmesi bana binlerce altın ve gümüşten daha değerlidir.) (LKADM, 79-1)

2.9.4.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Tuvğan kiuniumdian da ğaliegia dieyin; kaytuv bıla kielmiadim. (Doğduğum günden şimdiye kadar, dönüş ile gelmedim.) (KGTLE, s.184)

Ökiurmiagi kibik igit arıslannın açuvı biynin. (Beyin öfkesi, genç arslanın bağırması gibidir.) (KGTLE, s.482)

2.9.4.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Da suvlarnı kıyasladı ölçäv bıla. (Ve sularını kıyasladı ölçü ile.) (LKADM, 116-28)

2. 10. KARAKALPAK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Karakalpak Türkçesinde kullanılan mastar ekleri; -maq/-mek, -s/-Is ve –w/-Iw'dır.

2. 10. 1. –maq/-mek eki:

2.10.1.1. Yapısı ve İşlevi

Karakalpak Türkçesinde kullanılan –maq/-mek eki, yapısı ve işlevi açısından Türkiye Türkçesinde kullanılanlardan bir farklılık göstermemektedir.

İşlevi hareket isimleri yapmaktır. Ayrıca kalıcı isim yapmada da kullanılmaktadır.

2.10.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –maq; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, -maq ekinin sonundaki “k” ünsüzü yumuşayarak “ğ”; -mek ekinin sonundaki “k” ünsüzü ise yumuşayarak “g” olmaktadır.

2.10.1.3. Kullanımı

2.10.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Şanşırwlatqan cılıqını Edigeniñ mazarı qılıp, aynaldırmaq sonnan qalıp edi. (Hastalığa yakalanmış bir atı Edige’yi anarak iyileştirmek sonradan âdet olmuştu.) (Edige Destanı, TDEMA, c.4, s.467)

2.10.1.3.2. Dolaylı Tümeleş Olarak Kullanımı:

“Altın taxqa min dep işarat edip köreyin, hämirimdi terk etpey, altın taxqa minse, här is keler qolınan”, dep sınamaqqa şaqırıp edi sarayğa. (“Altın tahta otur diye işaret edeyim, bakayım, emrime uyararak altın tahta oturursa her iş gelir elinden” diye sınamak için çağırılmıştı saraya.) (Edige Destanı, TDEMA, c.4, s.475)

Gülşaranı şalıp öltirmege hükim qıldı. (Gülşara’yı öldürmeye emir verdi.) (Şäryar Destanı, TDEMA, c.4, s.499)

Negizinde ırğaq poezziyadan aldın kelip şıqqan häm kosıqlardı belgili bir ölçemge yeki bolmasa cıynaqlamağa tiyqar salğan. (Aslında ritm şiirden önce meydana gelmiş ve şiirleri belirli bir ölçüye veya toplamaya temel atmıştır.) (KGTLE, s.87)

Atajan ata fermadan kelgen boyı zootexnik penen mallardıñ jaylawı tuwralı äñgimege kiristi. (Atacan baba, çiftlikten geldiği şekilde zootekni mühendisiyle hayvanların yetiştirilmesi hakkında görüşmeye koyuldu.) (KGTLE, s.236)

2.10.1.3.3. –mAktA Şeklinde Şimdiki Zaman Kipinin Yerinde Kullanımı:

Otuz jıldan aslam xázirgi Qaraqalpaq Memleketlik universitetinde “Edebiyat teoriyası” páninen sabaq berip kelmekte. (Otuz yıldan fazla zamandır Karakalpak Devlet Üniversitesinde “Edebiyat Teorisi” dersleri vermektedir.) (KGTLE, s.132)

2.10.1.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Säwle kelgennen berli tamaq pisetuğın waqıtta bolıp qaldı. (Sevle geldiğinden beri yemek piştiği zamandaki gibi kaldı.) (KGTLE, s.212)

Mine usunday calanıñ sebebinen ol tyurmağa qamaladı. (İşte böyle bir yalının yüzünden, onu hapishaneyeattılar.) (KGTLE, s.554)

2. 10. 2. –s, -Is eki

2.10.2.1. Yapısı ve İşlevi

Yapısı ve işlevi Kazak Türkçesindekiyle hiçbir farklılık göstermemektedir.

İşlevi hareket isimleri yapmaktır. Fakat çok işlek şekilde kullanılmadığı görülmektedir.

2.10.2.2. Fonetigi

Türkiye Türkçesinde –ş olan ek, Karakalpak Türkçesinde ş>s değişimine uğramıştır. Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ıs; ince ünlülerle de –is şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek, ünlüyle biten kelimelere doğrudan eklenmektedir. Ayrıca yuvarlak ünlülü şekli de yoktur.

2.10.2.3. Kullanımı

2.10.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Bul taraw boyınşa sonğı dewirlerde ädewir izlenisler boldı. (Bu dal üzerine son devirlerde önemli araştırmalar oldu.) (KGTLE, s.243)

2.10.2.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Ölşem (metrika) qosıq qurılısınıñ köp öyrenilgen salalarınıñ biri bolıp, Aristotel zamanlarınan beri bar. (Hece ölçüsü (metrika) şiir kuruluşunun en çok öğrenilen dallarından biri olup, Aristoteles zamanından beri var.) (KGTLE, s.206)

2.10.2.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Sebebi jaratılısınnan baslap adam balasınıñ dünyanı seziwiniñ özi härqıylı.
(Çünkü yaratılışından itibaren insan oğlunun dünyayı sezişi farklıdır.) (KGTLE, s.167)

2. 10. 3. –w, -Iw (< -g/-ğ) eki:

2.10.3.1. Yapısı ve İşlevi

Yapısı ve işlevi Kazak Türkçesindekiyle hiçbir farklılık göstermemektedir.
Diğer Kıpçak grubu lehçelerinde olduğu gibi, işlevi hareket isimleri yapmaktır.

2.10.3.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten sözcüklere ise –Iw şeklinde eklenmektedir. Ekin yuvarlak ünlülü şekli yoktur.

2.10.3.3. Kullanımı

2.10.3.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Atamniñ ögizlerdi cibergendegi maqsäti sizlerdi aldaw. (Babamın öküzleri gördermesindeki maksadı sizleri aldatmaktır.) (Güldirsın Efsanesi, TDEMA, c.1, s.348)

Al ädebiyat bolsa söz benen süwret salıw. (Edebiyat ise söz ile resim yapmaktır.) (KGTLE, s.178)

2.10.3.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Sebebi jaratılısınnan baslap adam balasınıñ dünyanı seziwiniñ özi härqıylı.
(Çünkü yaratılışından itibaren insan oğlunun dünyayı sezişi farklıdır.) (KGTLE, s.167)

Sebebi qosoq yazıw bir yeki eki saattan artıq waqıttı talap etpeydi. (Çünkü şiir yazmak bir veya iki saatten fazla zaman almaz.) (KGTLE, s.122)

Qızdıñ süwretin söz benen bunnan artıq sızıp körsetiw qıyın. (Kızın görünüşünü söz ile bundan fazla çizip göstermek zordur.) (KGTLE, s.123)

Bunınday bılıldıladı meniñ xalqıma bolğan hürmetsizlik häm kemsitiw sıpatında qabıl etiwge haqımız bar. (Bunun gibi saçmalıkları, benim halkıma olan hürmetsizlik ve aşağılama gibi kabul etme hakkımız var.) (KGTLE, s.556)

2.10.3.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Bu jerde köp ğana nãrseler suw mãselesiniñ şeşiliwine baylanıslı. (Bu yerde çoğu şeyler bölgedeki su meselesinin çözülmesine bağlı.) (KGTLE, s.173)

Sol sebepli äyyemgi Vaviloniya, Kişi Aziya, Hindstan hãm Qıtaydın äyyemgi ädebiyatın payda bolıwında ülken ornı bar ekenligin sezemiz. (Bundan dolayı Eski Babil, Anadolu, Hindistan ve Çin'in eski edebiyatının ortaya çıkışında önemli yeri olduğunu seziyoruz.) (KGTLE, s.549)

Jıl sayın paxtanıñ japırağın tüsiriwge, salım dãrilewge bizge Ukraina, Qazaqstan, RSFSR uşqısları jãrdımge keledi. (Her yıl pamuğun yaprağını koparmak, içini ayıklamak için Ukrayna, Kazakistan, Rusya Federasyonundan uçaklar bize yardıma gelir.) (KGTLE, s.537)

Olar patşa, xanlardıñ sulıw hayalları hãm qızlarıñ täriplewden arı öte almağan. (Onlar; padişahların, hanların güzel kadın ve kızlarını tarif etmekten öteye geçememişlerdir.) (KGTLE, s.108)

2.10.3.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Sebebi jaratılısınnan baslap adam balasınıñ dünyanı seziwiniñ özi hãrқыlı. (Çünkü yaratılışından itibaren insan oğlunun dünyayı sezişi farklıdır.) (KGTLE, s.167)

Qızdıñ süwretin söz benen bunnan artıq sızıp körsetiw qıyın. (Kızın görünüşünü söz ile bundan fazla çizip göstermek zordur.) (KGTLE, s.123)

Oblastımızda bunnan artıq keneytiw mümkinşiligimiz joq. (Bölgemizde bundan fazla genişletme imkanımız yok.) (KGTLE, s.123)

Bu jerde köp ğana nãrseler suw mãselesiniñ şeşiliwine baylanıslı. (Bu yerde çoğu şeyler bölgedeki su meselesinin çözülmesine bağlı.) (KGTLE, s.173)

Atajan ata fermadan kelgen boyı zootexnik penen mallardıñ jaylawı tuwralı äñgimege kiristi. (Atacan baba, çiftlikten geldiği şekilde zootekni mühendisiyle hayvanların yetiştirilmesi hakkında görüşmeye koyuldu.) (KGTLE, s.236)

Sol sebepli äyyemgi Vaviloniya, Kişi Aziya, Hindstan hãm Qıtaydın äyyemgi ädebiyatın payda bolıwında ülken ornı bar ekenligin sezemiz. (Bundan dolayı Eski Babil, Anadolu, Hindistan ve Çin'in eski edebiyatının ortaya çıkışında önemli yeri olduğunu seziyoruz.) (KGTLE, s.549)

2.10.3.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Sebebi qosoq yazıw bir yeki eki saattan artıq waqıttı talap etpeydi. (Çünkü şiir yazmak bir veya iki saatten fazla zaman almaz.) (KGTLE, s.122)

Al ädebiyat bolsa söz benen süwret salıw. (Edebiyat ise söz ile resim yapmaktır.) (KGTLE, s.178)

Sol sebepli äyyemgi Vaviloniya, Kişi Aziya, Hindstan häm Qıtaydın äyyemgi ädebiyatın payda bolıwında ülken ornı bar ekenligin sezemiz. (Bundan dolayı Eski Babil, Anadolu, Hindistan ve Çin'in eski edebiyatının ortaya çıkışında önemli yeri olduğunu seziyoruz.) (KGTLE, s.549)

2.10.3.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Tüstiñ sıyqınan qorqıp, hämme adamlain cıynap, attıñ üstine minip qayıtw uşın tilep adam şıqpadı. (Rüyanın anlamından korkarak tüm insanları toplayıp, atına binip dönmek istedi, ancak kimseyi bulamadı.) (Şäryar Destanı, TDEMA, c.4, s.495)

Olar patşa, xanlardıñ sulıw hayalları häm qızlarıñ täriplewden arı öte almağan. (Onlar; padişahların, hanların güzel kadın ve kızlarını tarif etmekten öteye geçememişlerdir.) (KGTLE, s.108)

Taciriybeli vıraçtın bolıwı arqasında nawqas aman qaldı. (Tecrübeli doktorun bulunmasından dolayı hasta sağ salim kaldı.) (KGTLE, s.113)

Yağny dünyalıq biyikke öz milliy mädeniyatına jaranıw arqalı ğana köterilgen. (Yani, dünyada yüceliğe erişme, öz milli medeniyetine yaranma vasıtasıyla olur.) (KGTLE, s.117)

Älişer Nawayı danışpan şayır bolıw menen birlikte edebiyatşı sıpatında öz zamanlaslarınan jüzden aslam şayırlarğa sıpatlama bergen. (Ali Şîr Nevâî seçkin bir şair olmakla birlikte, edebiyatçı göreviyle kendi çağdaşlarından jüzden fazla şaire örnek olmuştur.) (KGTLE, s.131)

2. 11. YENİ UYGUR TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Uygur Türkçesinde –maq/-mek ve –Iş/-Uş ekleri, mastar eki olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte her iki ekin kalıcı isim yapmada da kullanıldığı görülmektedir.

2. 11. 1. -maq, -mek eki:

2.11.1.1. Yapısı ve İşlevi

Rıdvan ÖZTÜRK, Yeni Uygur Türkçesi Grameri adlı eserinde, ‘Fiil İsmi’ başlığı altında –maq,-mek ekinin mastar yaptığını fakat –ş eki kadar yaygın olmadığını belirterek şu örnekleri vermektedir:

*yazmaq ; yetküzmek ; barmak ; işlimesk ; köçmek ; başlatmaq*¹³¹

Bu ek; fiil isimleri yapmanın haricinde, daha çok fiilden kalıcı isimler yapmakta kullanılmaktadır.

2.11.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –maq; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmaktadır.

2.11.1.3. Kullanımı

2.11.1.3.1. Zarf Olarak Kullanımı:

U boynidiki çämbiräkni yärgä koyup bädiniki suni silkivetmekçi bolup turganda... (O, boynundaki çelengi yee koyup vücudundaki suyu silkelemeye durduğunda...) (**Çimpiyon Maymun Masalı, TDEMA, c.6, s.132**)

... üstidä viçirlap sayravatqan quçqaçniñ avazini anlap uni tutup oynimaqçi boptu-dä, terekkä yamişip çıqışqa başlaptu. (... üzerinde öten serçenin sesini duymuş, onu tutup oynamayı düşünerek ağaca çıkmaya başlamış.) (**Bala, Täräk, Quşqaç Masalı, TDEMA, c.6, s.138**)

2.11.1.3.2. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Bu üç oğul deveni tapmaq bolup, yolğa ravan boluptu. (Bu üç oğul deveyi bulmak için yola koyulmuşlar.) (**Känjä Masalı, TDEMA, c.6, s.110**)

Köküyün yalgandın tova qilip qutulmaqçi boptu. (Atsineği, yalandan tövbe ederek kurtulmak için çare aramış.) (**Köküyün Masalı, TDEMA, c.6, s.136**)

¹³¹ Rıdvan ÖZTÜRK, Yeni Uygur Türkçesi Grameri, TDK Yay., Ankara 1994, s.72.

2.11.1.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Başqa vaqitleri kisälçan apisiğa tamaq etip biridikän. (Başka zamanlarında hasta annesine yemek pişirir.) (**Yättä Kız Qäbrisi Halk Hikayesi, TDEMA, c.1, s.194**)

Çın Tömür Batur argımaq ätiga minip... (Çın Tömür Batur kır atına binip...) (**Çın Tömür Batur Destanı, TDEMA, c.2, s.694**)

...qayçidäk ötkür çişleri bilän basmaqni qırqıp taşlap käptärni qutuldurup... (bıçak gibi keskin dişleriyle kapını keserek güvercini kurtarmış...) (**Käptärniñ Yaxşılıqı Masalı, TDEMA, c.6, s.144**)

2. 11. 2. –ş, -İş/-Uş eki:

2.11.2.1. Yapısı ve İşlevi

Rıdvan ÖZTÜRK, eserinde –ş ekinin daha işlek olarak fiil ismi yaptığını ve isimler gibi hal ekleriyle kullanımının yaygın olduğunu belirterek şu örnekleri vermektedir:

*körüş ; işleş ; oquş ; yeziş ; biliş ; eliş*¹³²

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA, hazırlamış oldukları Çağdaş Türk Lehçeleri adlı kitaplarında, -()ş ekiyle ilgi olarak şu örnekleri vermişlerdir:

*yaz-maq (yazmak), yetküz-mek (yetiştirmek), bar-maq (varmak), işli-mek (işlemek), köç-mek (göçmek), başlat-maq (başlatmak)*¹³³

Bu ek fiil isimleri yapmanın haricinde, az da olsa fiilden kalıcı isimler yapmakta da kullanılmaktadır.

2.11.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –iş, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Ünlüyle biten kelimelere de doğrudan eklenmektedir.

2.11.2.3. Kullanımı

2.11.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

... puli baralarning hämmisi üzöldürmäy älçi kirgüzüşkä başlaptu. (... parası olanların hepsi sürekli elçi göndermeye başlamışlar.) (**Yättä Kız Qäbrisi Halk Hikayesi, TDEMA, c.1, s.192**)

¹³² Rıdvan ÖZTÜRK, age., s.72.

¹³³ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.203.

Käyinçe ular eyiktin ayrliip caŋgalniñ bir çätige öy yasap, şu öyde yaşaşqa başlaptu. (Bir süre sonra ayıdan ayrılarak çölün kenarında bir ev yaparak bu evde yaşamaya başlamışlar.) (**Çın Tömür Batur Destanı, TDEMA, c.2, s.689**)

... akamniñ köynek, tambilini yuyuşka älip kälividim. (... ağabeyimin gömlek ve pantolonunu yıkamak için aldım.) (**Çın Tömür Batur Destanı, TDEMA, c.2, s.692**)

... öz oğlını tärbiyäläşkä vaqit acirtalmıgan ikän. (... kendi oğlunu eğitmeye vakit ayıramamış.) (**Täväkkül Oğri Bilän Şaxzadä Masalı, TDEMA, c.6, s.116**)

... Maymun bilän Küçük uçqandäk yügüräşkä başlaptu. (... Maymun ile köpek rüzgar gibi koşmaya başlamış.) (**Çimpiyon Maymun Masalı, TDEMA, c.6, s.130**)

Yalğan, yalğan –däp havşuşka başlaptu. (Yalan, yalan diyerek havlamaya başlamış.) (**Çimpiyon Maymun Masalı, TDEMA, c.6, s.130**)

2.11.2.3.2. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Hazaaul cadi bu yurtni väyran qiliş üçün qiri-kiçä kündüz sihir qiptu. (Hazaül cadı bu şehri harap etmek için kırk gece, kırk gündüz sihir yapmış.) (**Teklimakan Halk Hikayesi, TDEMA, c.1, s.200**)

Käyinçe ular eyiktin ayrliip caŋgalniñ bir çätige öy yasap, şu öyde yaşaşqa başlaptu. (Bir süre sonra ayıdan ayrılarak çölün kenarında bir ev yaparak bu evde yaşamaya başlamışlar.) (**Çın Tömür Batur Destanı, TDEMA, c.2, s.689**)

Yalğan, yalğan –däp havşuşka başlaptu. (Yalan, yalan diyerek havlamaya başlamış.) (**Çimpiyon Maymun Masalı, TDEMA, c.6, s.130**)

2.11.2.3.3. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

... dadisidin ögängän bilimlerini toluqlaş üçün boş vaqitlirida kitab oquydikän. (babasından öğrendiği bilimleri tamamlamak için boş vakitlerinde kitap okumuş.) (**Yättä Kız Qäbrisi Halk Hikayesi, TDEMA, c.1, s.194**)

Hazaaul cadi bu yurtni väyran qiliş üçün qiri-kiçä kündüz sihir qiptu. (Hazaül cadı bu şehri harap etmek için kırk gece, kırk gündüz sihir yapmış.) (**Teklimakan Halk Hikayesi, TDEMA, c.1, s.200**)

2.11.2.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

... väzir-olimalar därhal şax ordisiğa hazır bolup yigiliş qiptu. (... vezir ve ulemalar derhal sarayda hazır olup toplantı yapmış.) (**Täväkkül Oğri Bilän Şaxzadä Masalı, TDEMA, c.6, s.118**)

2. 12. ÖZBEK TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Özbek Türkçesinde –maq, -Iş/-Uş ekinin mastar eki olarak kullanıldığı görülmektedir. –mA ve –v ekleri de mastar ekleri arasında gösterilmesine rağmen, bu işlevde pek fazla kullanılmadıkları görülmektedir.

2. 12. 1. -maq eki:

2.12.1.1. Yapısı ve İşlevi

Volkan COŞKUN, Özbek Türkçesi Grameri adlı eserinde, -maq ekinin fonksiyonunun fiilden hareket isimleri yapmak olduğunu ve sıfat olarak kullanılmadığını belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir:

*äldämaq ; almaq ; bermaq ; boğmaq ; çağırmaq*¹³⁴

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA kitaplarında, -maq ekinin Türkiye Türkçesiyle aynı şekilde kullanıldığını ve olumsuzunun esasen –mäslük ekiyle; kısmen de emäs, tügil sözleriyle yapıldığını belirterek şu örnekleri vermişlerdir:

*oqı-mâq (okumak), sev- mâq, bil- mâq, gaplaş- mâq (konuşmak)*¹³⁵

2.12.1.2. Fonetigi

Ekin sadece kalın ünlülü şekli vardır. Sonuna ünlü eklendiğinde, ekin sonundaki “q” ünsüzü yumuşayarak “ğ” olmaktadır (turmağım). Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmamaktadır (säyrätmaqđä).

2.12.1.3. Kullanımı

2.12.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Mälike qaräsä güllä açılğän, bulbullär säyrätmaqđä emiş. (Melike baksa güller açılmış, bülbüller ötmekteymiş.) (Azadäçehre Masalı, TDEMA, c.6, s.80)

2.12.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Ävväl bizdän söz sörämaq ne därkar? (Evvel bize soru sormak ne gerek?) (Alpamış Destanı I. Kısım, TDEMA, c.2, s.608)

Ändi meniñ bundä turmağım güman. (Şimdi benim burada durmam şüphelidir.) (Alpamış Destanı I. Kısım, TDEMA, c.2, s.610)

¹³⁴ Volkan COŞKUN, *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yay., Ankara 2000, s. 56.

¹³⁵ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, *age.*, s.160

... *uniñ başıgä häsrät salgänläрни cäzagä layıq körmaq keräk.* (... onun başına çorap örenleri cazaya çarptırmak gerekir.) (**Şıraq Efsanesi, TDEMA, c.1, s.280**)

2.12.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

... *çarvadarlık ilmini örgätäyin, qoy sağmaqqa uste bolsin.* (... çiftçilik ilmini öğretelim, koyun sağmakta usta olsun.) (**Alpamış Destanı I. Kısım, TDEMA, c.2, s.603**)

2.12.1.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Ändi meniñ bundä turmağım güman. (Şimdi benim burada durmam şüphelidir.) (**Alpamış Destanı I. Kısım, TDEMA, c.2, s.610**)

2.12.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

... *uniñ başıgä häsrät salgänläрни cäzagä layıq körmaq keräk.* (... onun başına çorap örenleri cazaya çarptırmak gerekir.) (**Şıraq Efsanesi, TDEMA, c.1, s.280**)

... *çarvadarlık ilmini örgätäyin, qoy sağmaqqa uste bolsin.* (... çiftçilik ilmini öğretelim, koyun sağmakta usta olsun.) (**Alpamış Destanı I. Kısım, TDEMA, c.2, s.603**)

Äfändi äybini yaşırmaq mäqsedidä väzirgä qäräp... (Efendi hatasını gizlemek amacıyla vezire bakarak...) (**Äfändi-Mergän Fıkrası, TDEMA, c.6, s.604**)

2.12.1.3.6. –mAktA şeklinde Şimdiki Zaman Kipi Yerine Kullanımı:

Mälke qaräsä güllä açılğan, bulbullär säyrätmaqda emiş. (Melike baksa güller açılmış, bülbüller ötmekteymiş.) (**Azadäçehre Masalı, TDEMA, c.6, s.80**)

2. 12. 2. -mA eki:

2.12.2.1. Yapısı ve İşlevi

Volkan COŞKUN, Özbek Türkçesi Grameri adlı eserinde, -maq eki gibi bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebildiğini, fakat onun gibi hareket isimi değil, iş isimleri yaptığını ve bunun yanında eşya ismi ile sıfat olarak da kullanıldığını belirterek şu örnekleri vermektedir:

äylänmä “dönme, dolaşma” ; qavurma “kavurma” ; süzmä “süzme”

äyrimä “bozulma” ; örgätmä “öğretme” ; tügmä “düğme” ¹³⁶

Fakat inceledimiz eserlerde, bu ekin fiil ismi yapma konusunda işlek olmadığını görmekteyiz. Taradığımız metinlerde bu ek ile ilgili örneklere pek rastlamadık.

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA da hazılamış oldukları Çağdaş Türk Lehçeleri adlı kitaplarında, Kırgız Türkçesinde hareket adları yapan ekler bahsinde bu eke yer vermemişlerdir.¹³⁷

2.12.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –mä şeklinde kullanılmaktadır.

2.12.2.3. Kullanımı

2.12.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Demäk, u tizmälärniñ yüz bäyti bir pul ekän-dä! (Demek o dizelerin yüz beyti bir akçe öyle mi?) (Şıraq Efsanesi, TDEMA, c.1, s.282)

2. 12. 3. -ş, -İş eki:

2.12.3.1. Yapısı ve İşlevi

Volkan COŞKUN, Özbek Türkçesi Grameri adlı eserinde, -ş, -İş/-Uş ekinin hemen hemen –mä ekiyle aynı olduğunu, fakat bu iş isimlerinin kalıcı isim olmaya –mä ekiyle yapılanlardan daha elverişli olduğunu belirterek şu örnekleri vermektedir:

açış “açış” ; äldäniş “aldanış” ; äräzläş “gücenme, darılma” ; avläş “avlama, avlayış” ; kängäş “konsey, kurul” ; oynäş “aşık, sevgili” vs.¹³⁸

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA da -ş ekinin istisnasız olarak bolca kullanılan bir hareket eki olduğunu ve olumsuzunun –mä ekiyle yapıldığını belirterek şu örnekleri vermişlerdir:

özgär-iş (değişme), bol-iş (olma), kör-iş, âl-iş, ber-iş, oq-iş, yazmäs (yazmama), almäs, oqımäs ¹³⁹

¹³⁶ Volkan COŞKUN, age., s.56.

¹³⁷ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.159-160

¹³⁸ Volkan COŞKUN, age., s.58.

¹³⁹ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.159

2.12.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış; ince ünlülerle de –iş şeklinde kullanılmaktadır. Ekin yuvarlak ünlülü şekli yoktur. Bu ek, ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenir. Ayrıca bu ek kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmamaktadır (uruşda, quyişgâ).

2.12.3.3. Kullanımı

2.12.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Qarangu keçädä ormanda yuriş yahşı emes. (Karanlık gecede ormanda yürümek iyi olmaz.) (Egri vâ Togri Masalı, TDEMA, c.6, s.102)

Çay içiş u yakdä tursin, qoyuñçi üydän eşikkä häm çıqmägän ekän. (Çay içmek şurada dursun, eşikten bile dışarı çıkmazmış.) (Azadäçehre Masalı, TDEMA, c.6, s.74)

2.12.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

... ne alğa yuriş ne artgä qaytış mümkün bolmägän sähragä başläb kelişden muradıñ nimä edi? (... ne geriye dönüşün ne ileriye gidişin mümkün olmadığı bir çöle getirmekten muradın nedir?) (Şıraç Efsanesi, TDEMA, c.1, s.272)

Pir qızını yänä suv quyişgä buyurıbdı. (Pir kızı yine su dökmeye çağırmış.) (Azadäçehre Masalı, TDEMA, c.6, s.86)

Bu cävapnı eşitgäç, Äfändi xongrüb yığläşgä tüşibdi. (Bu cevabı işitince Efendi yüksek sesle ağlamaya başlamış.) (Laflär Fıkrası, TDEMA, c.7, s.610)

Qızını baqıp tuzätışgä vâ'dä berıbdı. (Kızını iyileştirmeye söz vermiş.) (Egri vâ Togri Masalı, TDEMA, c.6, s.106)

2.12.3.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Çay içiş u yakdä tursin, qoyuñçi üydän eşikkä häm çıqmägän ekän. (Çay içmek şurada dursun, eşikten bile dışarı çıkmazmış.) (Azadäçehre Masalı, TDEMA, c.6, s.74)

2.12.3.3.4. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Padşax oşä zäxatı qızını tapıb kelişgä buyurıbdı. (Padişah kızı bulup gelmelerini emretmiş.) (Aqıllı Qız Masalı, TDEMA, c.6, s.100)

Bu köçişin, enä, meniň şörimdir. (Bu göçüşün anne, beni üzecek.) (**Alpamış Destanı I. Kısım, TDEMA, c.2, s.614**)

Bu kelişi bilän mälikäni bir hiylä bilän qolgä oliş päyige tüşibdi. (Bu gelişi ile birlikte melikeyi bir hileyle elde etme yoluna düşmüş.) (**Azadäçehre Masalı, TDEMA, c.6, s.80**)

Äcdär tört kün muxlät soraşni buyuribdi. (Ejder, dört gün izin istemesini söylemiş.) (**Akıllı Qız Masalı, TDEMA, c.6, s.96**)

2.12.3.3.5. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Bu kelişi bilän mälikäni bir hiylä bilän qolgä oliş päyige tüşibdi. (Bu gelişi ile birlikte melikeyi bir hileyle elde etme yoluna düşmüş.) (**Azadäçehre Masalı, TDEMA, c.6, s.80**)

2.12.3.3.6. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Bu uruşda u ğalib çıqıpdı. (Bu savaştan o galip çıkmış.) (**Şıraç Efsanesi, TDEMA, c.1, s.280**)

... kavuş bilän äräläşib... (... ayakkabı ile karışıp...) (**Alpamış Destanı I. Kısım, TDEMA, c.2, s.607**)

2. 12. 4. -v, -Uv eki (< -g/ -ğ) eki:

2.12.4.1. Yapısı ve İşlevi

Volkan COŞKUN, Özbek Türkçesi Grameri adlı eserinde, -(u)v ekinin fiil ismi yaptığını belirterek şu örnekleri vermektedir:

*alişuv “çarpışma, çatışma” ; aşuv “aşma, artma” ; gäpläşuv “söyleşme” ;
körüşuv “görüşme” ; qorquv “korku” ; tänişuv “tanışma”*¹⁴⁰

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA da Özbek Türkçesinde hareket adları yapan ekler bahsinde, bu ekle oluşturulan fiil biçimlerini de hareket adlarına dahil etme eğilimi olduğunu belirterek şu örnekleri vermişlerdir.

*yüz-uv (yazma), oqu-v (okuma), kör-üv (görme)*¹⁴¹

Fakat incelediğimiz eserlerde, bu ekin fiil ismi yapma konusunda işlek olmadığını görmekteyiz.

¹⁴⁰ Volkan COŞKUN, age., s.58.

¹⁴¹ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.159-160

2.12.4.2. Fonetigi

Bu ek; ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenirken, ünsüzle biten sözcüklere ise –Uw şeklinde eklenmektedir. Ekin düz ünlülü şekli yoktur.

2.12.4.3. Kullanımı

2.12.4.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

... *suvlaviga Aynäliniñ kölini berdim.* (... sulaması için Aynalı gölünü verdim.)
(**Alpamış Destanı II. Kısım, TDEMA, c.2, s.628**)

2.12.4.3.2. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Yetti yıl gäçä mali bezäkat, betergav yürä bersin. (Yedi seneye kadar mali vergisiz, denetimsiz gezsın.) (**Alpamış Destanı II. Kısım, TDEMA, c.2, s.628**)

... *başı-ölimdä, malı tälavdä, öz ixtiyaridä yüre bersin, dedi.* (... başı ölüme, malı talanda olacak, onları kendi haline bırakın gezsın, dedi.) (**Alpamış Destanı II. Kısım, TDEMA, c.2, s.628**)

2. 13. TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Türkmen Türkçesinde –mAk, -mA ve -Iş/-Uş ekleri, mastar eki olarak kullanılmaktadır. Bu eklerin, ayrıca kalıcı isimler yapmada da kullanıldığı görülmektedir.

2. 13. 1. -mAk eki:

2.13.1.1. Yapısı ve İşlevi

Mehmet KARA, Türkmen Türkçesi Grameri adlı eserinde, -mAk ekinin bütün fiillere gelebildiğini, fiillere gelerek bunlara ait hareket isimleri ve fazla işlek olmamak kaydıyla kalıcı isimler yaptığını belirtmektedir. Ayrıca ekin sonundaki ‘k’ ünsüzünün, iki ünlü arasında ‘ğ’ye dönüştüğünü ve datif eki aldığı anda ise –mAk ekinin ünlüsünün uzadığını belirterek şu örnekleri vermektedir:

*çapmak “koşmak” ; dımmak “susmak” ; goşulmak “katılmak” ; gürleşmek “konuşmak” ; bulamak “bulamaç” ; ooyamak “çukur” ; üüşmek “yığın, küme”*¹⁴²

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA ise kitaplarında, -mAk eki ile ilgili olarak şu örnekleri vermişlerdir:

*al-mak, ayt-mak (söylemek), övren-mek (öğrenmek), yuv-mak (yıkamak)*¹⁴³

¹⁴² Mehmet KARA, *Türkmen Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara 2005, s.86.

2.13.1.2. Fonetiki

Ek ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak, ince ünlülerle ise –mek şeklinde kullanılmaktadır. Ekten sonra ünlü geldiğinde ise –mak ekinin sonundaki “k” sesi, “ğ”ye; –mek ekinin sonundaki “k” sesi ise tonlularak “g”ye dönüşmektedir.

2.13.1.3. Kullanımı

2.13.1.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Çöl hayvanları onu soramaga, halından habar almaga gelip başladılar.

(Garrı Yolbars Masalı, TDTEA, c.10, s.98)

Günlerde bir gün patışa Hasan vezir bilen av avlamaga çıkdı. (Şasenem-Garıp

Dessanı, TDEMA, c.2, s.347)

2.13.1.3.2. Nesne Olarak Kullanımı:

Vatanı candan eziz görmegi tabşırırdılar. (Bayguş Efsanesi, TDEMA, c.1,

s.318)

İndi sen onu kime bermegi maslahat bilersin? (Şasenem-Garıp Dessanı,

TDEMA, c.2, s.350)

Ol çaga gabırda doglup, soñra yüze çıkmagi mümkünmi? (Göroglı Eposı-

Göroglıñ Döreyişi, TDEMA, c.2, s.401)

2.13.1.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Alla, meniñ pişik bilen bir oyun salmak hövesim bardı-ov. (Dil-Bela, Dış-Gala

Masalı, TDTEA, c.10, s.99)

2.13.1.3.4. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Alla, meniñ pişik bilen bir oyun salmak hövesim bardı-ov. (Dil-Bela, Dış-Gala

Masalı, TDTEA, c.10, s.99)

Vatanı candan eziz görmegi tabşırırdılar. (Bayguş Efsanesi, TDEMA, c.1,

s.318)

Çöl hayvanları onu soramaga, halından habar almaga gelip başladılar.

(Garrı Yolbars Masalı, TDTEA, c.10, s.98)

Günlerde bir gün patışa Hasan vezir bilen av avlamaga çıkdı. (Şasenem-Garıp

Dessanı, TDEMA, c.2, s.347)

¹⁴³ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.121

2.13.1.3.5. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Ol çaga gabırda doglup, soñra yüze çıkmagı mümkünmi? (Göroglı Eposı-Göroglıñ Döreyişi, TDEMA, c.2, s.401)

2.13.1.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Elkisa, patısa birniçe günü ağlamak birlen geçirdi. (Aslı-Kerem Dessanı, TDEMA, c.2, s.367)

2.13.1.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Akpamık çakmak bilen ot alcak boylar. (Akpamık Masalı, TDTEA, c.10, s.109)

2. 13. 2. -mA eki:

2.13.2.1. Yapısı ve İşlevi

Mehmet KARA, Türkmen Türkçesi Grameri adlı eserinde, -mA ekinin iş isimleri yapmada çok az kullanıldığını, çünkü bu işlevin -mAk ve -İş/-Uş ekleriyle giderildiğini, işlek olarak kalıcı isim yapmada kullanıldığını belirterek şu örnekleri vermektedir:

deñeşdirme “karşılaştırma” ; yaatlama “hatırlama” ; çekdirme “bir tür et yemeği” ; gizzırma “sıtma” ; govurma “kavurma” vs.¹⁴⁴

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA ise kitaplarında, -mA eki ile ilgili olarak şu örnekleri vermişlerdir:

bur-ma (örgülü), çat-ma (çadır), çekdir-me (kavurma), düv-me (düğme), düyr-me (çatal), gal-ma alacı (kalma çaresi), gatla-ma (börek)¹⁴⁵

-mA ekinin iş isimleri, kalıcı isimler yapmanın dışında sıfat yaptığı durumlar da söz konusudur.

2.13.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle -ma; ince ünlülerle de -me şeklinde kullanılmaktadır.

¹⁴⁴ Mehmet KARA, age., s.85.

¹⁴⁵ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.122

2.13.2.3. Kullanımı

2.13.2.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

Yedi gün, yedi gece iyme-içme boldı. (Dede Korkut-Salır Gazanıñ Öyünüñ Yagmalandığı Boyı, TDTEA, c.10, s.153)

2.13.2.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Bir gün dostınıñka görme-görüşe gelen Mazlum han öz gizlerine inanmayar. (Mazlum Han-Sılu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.321)

2.13.2.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Bagşınıñ iki dostunuñ yalbarmasına garaman, olara durmuşa çıkmayar. (Elden Gider Efsanesi, TDEMA, c.1, s.296)

2.13.2.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

... altınlı düvme-de yakasından gopup köynegi iki çigininden aşak düşüpdür. (Göroğlı Eposı-Harmandalı, TDEMA, c.2, s.444)

Ondañ son, köse bayıñ ayalı gatlama pişirmege oturupdur. (Üç Doganın Talaban Durşu Masalı, TDTEA, c.10, s.141)

... etinden giyip gavurma edin. (Dede Korkut-Salır Gazanıñ Öyünüñ Yagmalandığı Boyı, TDTEA, c.10, s.153)

2.13.2.3.5. Sıfat Olarak Kullanımı:

Gızılca galada yerleşen gökleñler yetme-yıkılma suv bilen Horezmiñ boz topraklı yerinden hasıl almaga başladılar. (Gölkeñ Medrese Efsanesi, TDEMA, c.1, s.328)

... agan düyürme gılıcını bersin. (Göroğlı-Kırk Müñler, TDTEA, c.10, s.167)

2. 13. 3. -İş, -Uş eki:

2.13.3.1. Yapısı ve İşlevi

Mehmet KARA, Türkmen Türkçesi Grameri adlı eserinde, -İş, -Uş ekinin iş isimleri yapmada işlek olarak kullanıldığını, ayrıca kalıcı isimler de türettiğini fakat bu işlevinin fazla işlek olmadığını belirterek şu örnekleri vermektedir:

*açış ; çıkış ; duruş ; goorayış “koruma” ; sözleyiş “konuşma” ; yığış “toplama, toplayış” ; uruş “savaş” ; yağış “yağmur” ; yeñiş “zafer”*¹⁴⁶

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA ise kitaplarında, -ş ekiyle ilgi olarak şu örnekleri vermişlerdir:

*ayd-ış (söyleyiş), bol-uş (oluş), kir-iş (kiriş), nal-ış (inleyiş), yör-iş (yürüyüş)*¹⁴⁷

2.13.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek, ünlüyle biten sözcüklere doğrudan eklenir.

2.13.3.3. Kullanımı

2.13.3.3.1. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Akçaniñ hem gelişi ondan kem dâldi. (Şasenem-Garıp Dessanı, TDEMA, c.2, s.362)

Çopanın aydışı yalı, geçi bir mazarıñ yanına barıp çekredi. (Göroğlı Eposı-Göroğlınıñ Döreyişi, TDEMA, c.2, s.402)

Onuñ şol gidişi-gidiş bolar. (Aldanan Möcek Masalı, TDTEA, c.10, s.100)

Şa şeyle galanıñ gurluşığına başlamak barada perman bedri. (Akgala Efsanesi, TDEMA, c.1, s.324)

2.13.3.3.2. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Garadäli gökleñ yerde yaplanıp yatışına hesretli gözleri bilen öyde galan yurda sereyär. (Garadäliniñ Yandımı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.338)

Şol çommalıp oturışı, beyleki perizatlardan gez yarım yokardadı. (Göroğlı Eposı-Göroğlınıñ Öylenişi, TDEMA, c.2, s.415)

Şol ılgap yörişine, yıl başı bolmagın añsatça usulını tapalıdır. (Yıl Davası Efsanesi, TDEMA, c.1, s.286)

2.13.3.3.3. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Onı il-ulusı hormatlapdır, aydım-sazını eşidip alkış aydıpdırlar. (Elden Gider Efsanesi, TDEMA, c.1, s.296)

¹⁴⁶ Mehmet KARA, age., s.85

¹⁴⁷ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.122

... *yağış yağmağa başlapdır. (Üç Doganın Talaban Durşu Masalı, TDTEA, c.10, s.142)*

... *uruş ettim, üç yüz düşman öldürdim. (Dede Korkut-Salır Gazanıñ Öyünüñ Yagmalandığı Boyı, TDTEA, c.10, s.148)*

2. 14. AZERBAJCAN TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Azerbaycan Türkçesinde –mag/-mek, -mA, ve -Iş/-Uş ekleri mastar eki olarak kullanılmaktadır. –mAk eki kalın ünlüyle kullanıldığında -mag şeklini almaktadır, bazen –mAx şekli de görülmektedir.

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA kitaplarında, Azerbaycan Türkçesinde hareket adları yapan eklerin Türkiye Türkçesindekiler ile aynı olduğunu belirtmektedirler.¹⁴⁸

2. 14. 1. -mag/-mek eki:

2.14.1.1. Yapısı ve İşlevi

Bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilen -mag/-mek eki, fiillerden hareket isimleri yani mastar yapmada kullanılan en işlek ektir. Bu ek karşımıza bazen -mAx şeklinde de çıkmaktadır.

Tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kalıcı isim yaptığı durumlar da görülmektedir.

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA, kitaplarında –mag/-mek ekiyle ilgi olarak şu örnekleri vermişlerdir:

çalış-mag, işle-mek, deyiş-mek (değişmek), al-mag, oxu-mag, söyleme-mek¹⁴⁹

2.14.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mag; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Ekin ayrıca –max şekli de kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, -mag ekinin sonundaki “k” ünsüzü yumuşayarak “ğ” (yumağa, sağaltmağı); -mek ekinin sonundaki “k” ünsüzü ise yumuşayarak “g” olmaktadır (seçmäge). Ekin kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmadığı görülmektedir (yemekden, çaxmagdaşı).

¹⁴⁸ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.76

¹⁴⁹ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.76

2.14.1.3. Kullanımı

2.14.1.3.1. Yüklemler Olarak Kullanımı:

Sonra da oradan çıxmaq istäyir. (İlkin Ācdadlar-Mödeni Gahramanlar Efsanesi, TDEMA, c.1, s.97)

2.14.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Onu yerä yıxmax da heç yüz Āzrayilin işi deyildi. (Gäyri-Adi Varlıqlar Efsanesi, TDEMA, c.1, s.108)

2.14.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

... başlayır un gatıb xemir yağurmağa. (Azeri Mitoloji Metinleri, TDEMA, c.1, s.97)

Aşpaz guru balığı götürüb çeşme suyunda yumağa gətirir. (Dirlik Suyu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.97)

Xan onda izin ver, patşa üçün ayğır seçmüğe basga adam getsin. (Alı Kişi-Köroğlu Destanı, TDEMA, c.2, s. 218)

2.14.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Albiz dağı sac açıp yuxa bişirmäk istäyirdi. (Dağların Ayrılığı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.97)

Atan geyze gelib seni öldürmek isteyecek. (Taxta Gılınç Masalı, TDEMA, c.5, s.618)

Yara sağaltmağı menden öyrenmisiz. (Otların Behsi Masalı, TDEMA, c.5, s.646)

2.14.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

İldırımdan gayrılmış mirsi gılincin göydä parıldamağı ilä xanın başının yere diğirlanmağı bir oldu. (Alı Kişi-Köroğlu Destanı, TDEMA, c.2, s. 225)

2.14.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Onu yerä yıxmax da heç yüz Āzrayilin işi deyildi. (Gäyri-Adi Varlıqlar Efsanesi, TDEMA, c.1, s.108)

... başlayır un gatıb xemir yağurmağa. (Azeri Mitoloji Metinleri, TDEMA, c.1, s.97)

Albız dağı sac açıp yuxa bişirmük istäyirdi. (Dağların Ayrılığı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.97)

2.14.1.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

İldırımndan gayrılmış mirsi gılincin göydä parıldamağı ilä xanın başının yere dıǵırlanmağı bir oldu. (Alı Kişi-Köroğlu Destanı, TDEMA, c.2, s. 225)

Gış adlı soyuganlı, baxışında şaxta, gülüşünde sazag oynayan bir oğlan ona sahib olmag üçün dâridän çıxırdı. (Bönövşe Efsanesi, TDEMA, c.1, s.103)

2.14.1.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Bu guşun dimdiği polad, caynagları çaxmagdaşı, tükü isä govdur. (Sämändär Guşu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.112)

Baxdı ki bu äyninda çuxa, ayağında baǵdadı başmag, başında tirmä şal, enliküräk, garnıyoğun bir kişidi. (Durna Teli, TDEMA, c.2, s. 241)

Gelsene, biraz yemekden-zaddan veresen yeyek. (Üç Oğlanla Bir Goca Masalı, TDEMA, c.5, s.625)

2. 14. 2. -mA eki:

2.14.2.1. Yapısı ve İşlevi

Bütün fiil kök ve gövdelerine gelebilen -ma/-mä eki, Azerbaycan Türkçesinde fiillerden hareket isimleri yani mastar yapmada kullanılan bir ek olmakla birlikte, daha çok kalıcı isim yapma özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında, fiilden sıfat yapma işleviyle de kullanılmaktadır.

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA, kitaplarında –mA ekiyle ilgi olarak şu örnekleri vermişlerdir:

yar-ma, işit-me, çek-me, süz-me, böl-me, don-ma¹⁵⁰

2.14.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –mä şeklinde kullanılmaktadır.

¹⁵⁰ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.76

2.14.7.3. Kullanımı

2.14.7.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Ağlayıb ağlayıb çäkilib getmäya mecbur oldı. (Azeri Mitoloji Metinleri, TDEMA, c.1, s.98)

Kişi ol sahat titrätmä-gızdırmaya tutulur. (İlkin Ācdadlar-Mödeni Gahramanlar Efsanesi, TDEMA, c.1, s.103)

Ancag fikir elämäya gälmöz. (Alı Kişi-Köroğlu Destanı, TDEMA, c.2, s. 221)

... ätlärindän dä kabab çekib xurma ağacının dibinde yemäyä başladılar. (Durna Teli, TDEMA, c.2, s. 233)

Gırat ayaklarını yerä döyüp kişnämäyä başladı. (Durna Teli, TDEMA, c.2, s. 234)

2.14.7.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Amma indi Buludun Dağın ātrafında härlänmäsindän açığı gelidi. (Azeri Mitoloji Metinleri, TDEMA, c.1, s.98)

2.14.7.3.3. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Ancag fikir elämäya gälmöz. (Alı Kişi-Köroğlu Destanı, TDEMA, c.2, s. 221)

2.14.7.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Gabaglarında da dälämü, ovma; yuxa bişdikä bölüşdürüp isti-isti yeycäkmişlər. (Dağların Ayrılışı, TDEMA, c.1, s.111)

Gelir öz vilayetlerine çatır, görür anasının daxması bir xarabalığa dönüp. (Kasıb Oğlanla Padşah Gızı, TDEMA, c.5, s. 635)

Meni kababla, gızartma ilä, govurma ilä yan-yana goyarlar. (Otların Behsi, TDEMA, c.5, s. 635)

2.14.7.3.5. Sıfat Olarak Kullanımı:

Rovşan, Rüstem gibi igid, yeni yetmä cavan bir oğlan idi. (Alı Kişi-Köroğlu Destanı, TDEMA, c.2, s. 219)

Dämirçioğlı ilä Bälli Ähmäd dä häräsi bir säçmü at minib yola düzäldilər. (Durna Teli, TDEMA, c.2, s. 233)

... başında tirmü şal, enliküräk, garnıyoğun bir kişidi. (Durna Teli, TDEMA, c.2, s. 241)

2. 14. 3. -İş/-Uş eki:

2.14.3.1. Yapısı ve İşlevi

-İş/-Uş eki, Azerbaycan Türkçesinde mastar eki olarak kullanılmaktadır. Hareket veya iş isimlerinden ziyade, Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tarz anlamı taşıyan fiil isimleri yapmaktadır. Bu özelliğinin dışında kalıcı isim yapmada da işlek olarak kullanılmaktadır.

Ahmet BURAN ve Ercan ALKAYA, kitaplarında –ş ekiyle ilgi olarak şu örnekleri vermişlerdir:

ged-iş, gül-üş, uç-uş, açıl-iş, çıx-ış, çağır-ış, bildir-iş ¹⁵¹

2.14.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –iş, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu ek kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmamaktadır (uruşda, quyişgä).

2.14.3.3. Kullanımı

2.14.3.3.1. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Navrız bayramında bilicilər yiğışip çıxıllar gäzişä. (Takvim Miflâri Efsanesi, TDEMA, c.1, s.103)

2.13.3.3.2. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Bir gün Ay, Günäşin görüşünä gedir. (Günäşlä Ay Efsanesi, TDEMA, c.1, s.108)

2.14.3.3.3. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Gış adlı soyugganlı, baxışında şaxta, gülüşünde sazag oynayan bir oğlan ona sahib olmag üçün dâridân çıxırdı. (Bönövşe Efsanesi, TDEMA, c.1, s.103)

2.14.3.3.4. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Bir yağış yağır, bir yağış yağır, tut ucundan çıx göyâ. (yağış: yağmur) (Kozmik Gâzâ-Tufan, TDEMA, c.1, s.101)

Arvadlar uşaglarına gargış elâyändä “säni görüm Giziroğlunun şespärinä rast gäläsän” deyârdiler. (kargış: beddua) (Durna Teli, TDEMA, c.2, s.250)

¹⁵¹ Ahmet BURAN, Ercan ALKAYA, age., s.76

Özün saxlıya bilmeyib, ağızınnan bir söğüş çıkdı. (söğüş: küfür) (**Keçelnen Gazının Nağılı, TDEMA, c.5, s.652**)

2. 15. GAGAVUZ TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Gagavuz Türkçesinde –mAk/-mAA, -mA, ve -Iş/-Uş ekleri mastar eki olarak kullanılmaktadır. –mAk ekindeki ‘k’ sesi, iki ünlü arasında kaldığında kaybolmakta ve ekin ünlüsü uzamaktadır.

2. 15. 1. -mAk, -mAA eki:

2.15.1.1. Yapısı ve İşlevi

Nevzat ÖZKAN, Gagavuz Türkçe Grameri adlı eserinde –mAk ekinin bütün fiillere geldiğini ve fiil ismi yaptığını belirtmektedir. –mAA şeklinin de -mAk ekinin çekim halinde iki ünlü arasında kalan ‘k’ damak ünsüzünün düşmesiyle ortaya çıktığını söylemekte ve –mAk ile –mAA eki arasında her hangi bir işlev farkı olmadığını belirterek şu örnekleri vermektedir:

*Annatmakları ; durmak erindä ; soyunmak odası ; yaratmak örnekleri ;
beklemek zalında ; bilmesin bitmök ilk yaz ; düümeklerimiz ; düşünmeklerindän ;
erleşmök sistemasını ; vazgeçsin o gezmehtän.*

*Savaşmış tutmaa tavşan ; Dimitraş başlamış düşünmüü ; eni yapı düzmüü deyni
; Biz kaldık erlerinä zorlukluu bütün görmüü ; Yanma sakın gitmüü köpek sesindän.*¹⁵²
-mAk ekiyle çok fazla olmamakla birlikte fiilden kalıcı isimler de yapılmaktadır.

2.15.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Ekin sonundaki “k” ünsüzü, iki ünlü arasında kaldığında düşer ve ekin ünlüsü uzayarak –mAA şeklinde kullanılır. Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünlüleri de tonsuzlaştırmaktadır (çıkarmaktan).

2.15.1.3. Kullanımı

2.15.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Hepsi yatmış dinlenmüü da uyuklamışlar. (**Bayır Oolu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.78**)

¹⁵² Nevzat ÖZKAN, *Gagavuz Türkçe Grameri*, TDK Yay., Ankara, 1996, s.176-177

Arada saatta avlanmaa gidärmiş. (Avcı Masalı, GT, s.247)

2.15.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

Geçennerdä dişim acıyardı da çıkarmaktan başka hiç bir ilaç kâr etmedi. (Göz İlacı Fıkrası, GT, s.346)

2.15.1.3.3. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Başlamış köpekler salmaa, çerçeveleri kazımaa. (Askerci Yavklu Masalı, GT, s.247)

Çorbacı hazırlanır kasabaya panayıra gitmää, ekin satmaa. (Balakir Hem Çorbacı Masalı, GT, s.250)

Hoca bir gecä pınardan su çekmää gitmiş. (Pınardan Ayı Çıkarmış Fıkrası, GT, s.344)

2.15.1.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Gezmäk gezmeklän, demiş İvana'nın babası. (Tatar Oolu Hem Kaçkın Kızı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.84)

2.15.1.3.5. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Çorbacı hazırlanır kasabaya panayıra gitmää, ekin satmaa. (Balakir Hem Çorbacı Masalı, GT, s.250)

Başlamış köpekler salmaa, çerçeveleri kazımaa. (Askerci Yavklu Masalı, GT, s.247)

Hepsi yatmış dinlenmää da uyuklamışlar. (Bayır Oolu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.78)

Arada saatta avlanmaa gidärmiş. (Avcı Masalı, GT, s.247)

2.15.1.3.6. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Vakit gelir bu kıralın kızı evlenmek için. (Balıkçı Oolu Masalı, TDEMA, c.5, s.594)

Onnar sade öldürmüklän hem soymaklan zannatlanırmışlar. (Askerci Yavklu Masalı, GT, s.241)

Gezmäk gezmeklän, demiş İvana'nın babası. (Tatar Oolu Hem Kaçkın Kızı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.84)

2.15.1.3.7. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

... türlü *imekler* orada erleştirili hazırmiş. (Askerci Yavklu Masalı, GT, s.241)
Haylazlar sade *ekmek* iersiniz. (Balakir Hem Çorbacı Masalı, GT, s.250)

2. 14. 2. -mA eki:

2.14.2.1. Yapısı ve İşlevi

Nevzat ÖZKAN, Gagavuz Türkçe Grameri adlı eserinde -mA ekinin de -mAk ekinden doğduğunu, fakat kalıcı isim yapma konusunda daha işlek bir hale gelmiş bir isim-fiil eki olduğunu belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir:

*dondurma ; duuma küüyündä ; salma "şımarık çocuk" ; sarma "yemek adı" ;
halk yaratmaları "halk edebiyatı eserleri" ; yaydırmalarlan ; gözlemä ; yer tepremesi
"deprem"¹⁵³*

2.14.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –mä şeklinde kullanılmaktadır.

2.14.2.3. Kullanımı

2.14.2.3.1. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

... başlamış onun dolayını *kazma- kazmaa*. (Bayır Oolu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.80)

O satarmış iynä, iplik, başka ufak tefek işlär hem kopça, düümä... (Tatar Oolu Hem Kaçkın Kızı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.83)

Çıkar çizmelerimi. (Balıkçı Oolu Masalı, TDEMA, c.5, s.595)

Bu sırada sofraya pipi dolması getirmişler. (Eski Dost Fıkrası, GT, s.326)

2. 15. 3. -Iş, -Uş eki:

2.15.3.1. Yapısı ve İşlevi

Nevzat ÖZKAN, Gagavuz Türkçe Grameri adlı eserinde -Iş, -Uş ekinin bütün fiillere gelebilen, işleklik sahası geniş bir isim-fiil eki olduğunu belirtmekte ve bu ekle yapılan pek çok isim-fiilin kalıplaşarak kalıcı isim haline gelmiş olduğunu söyleyerek şu örnekleri vermektedir:

¹⁵³ Nevzat ÖZKAN, age., s.177

*alış veriş ; bakış ; yaşayış ; isteyiş "arzu" ; kurtuluş ; oluş "olay" ; soruş "soru"
; topluş "toplanma" ; düşüşlerdä*¹⁵⁴

2.15.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ış, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek, ünlüyle biten sözcüklere araya “y” ünsüzünü alarak eklenir.

2.15.3.3. Kullanımı

2.15.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı

Bir pak bakış, bir sıcak el ısıttı yüreğimi. (Tatar Oolu Hem Kaçkın Kızı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.83)

2.15.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

Şen türkülär diyšilmiş aalayış sesinä. (Bayır Oolu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.79)

2.15.3.3.3. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Şen türkülär diyšilmiş aalayış sesinä. (Bayır Oolu Efsanesi, TDEMA, c.1, s.79)

2.15.3.3.4. Kalıcı isim Olarak Kullanımı:

Soruşa soruşlan cuvap etmiş çocuk. (soruş: soru) (Çiteni Neçin Orada Bıraktın Fıkrası, GT, s.323)

... satıcılar, alış-veriş yollarda da yaparmışlar. (Tatar Oolu Hem Kaçkın Kızı Efsanesi, TDEMA, c.1, s.83)

¹⁵⁴ Nevzat ÖZKAN, age., s.177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE MASTARLAR

Türkiye Türkçesinde kullanılan mastar ekleri, –mAk, -mA ve –İş/-Uş'tur.

3. 1. 1. –mAk eki:

3.1.1.1. Yapısı ve İşlevi

Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılan –mAk eki, bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. Fiilleri, sonlarına –mAk mastarını getirerek adlandırırız.

Ekin asıl işlevi, hareket isimleri yapmaktır. Ancak bunun yanında, kalıcı isimler türettiği de görülmektedir.

3.2.1.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –mak; ince ünlülerle de –mek şeklinde kullanılmaktadır. Sonuna ünlü eklendiğinde, ekin sonundaki “k” ünsüzü tonlularak “ğ” olmaktadır (koşmağa, üzmemeye). Ayrıca bu ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmaktadır (eğlenmek, sormaktan).

3.3.1.3. Kullanımı

3.3.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

*Hayatın anlamı onun için **gezmek** ve **eğlenmek**ti.*

*Başarmanın ilk şartı **çalışmaktır**.*

*En büyük gayesi bu zorlu sınavı **kazanmaktı**.*

3.3.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

***Düşünmek**, soylu bir iştir.*

***Okumak**, insanın ufkunu genişletir.*

***Başkalarını da düşünmek** bir fazilettir.*

***Şiir yazmak** beceri ister.*

*O günleri **özlememek** mümkün değil.*

3.3.1.3.3. Dolaylı Tümeleç Olarak Kullanımı:

Hayatım boyunca insanları üzmemeye çalıştım.
Silah sesiyle birlikte koşmağa başlayacaksınız.
Kardeşimi, annemi komşudan çağırmağa gönderdim.
Hayatını bir düzene sokmağa ihtiyacın var senin.
Bu halinin sebebini sormaktan kendimi alamadım.
İnsanlar artık تنها yerlere gitmekten hoşlanıyor.
Başkalarının derdiyle uğraşmaktan usandım.

3.3.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:

Durmaksızın hedefe doğru koşuyordu.
Gözlerini ayırmaksızın televizyon izliyordu.
Çamura bulanmasına aldırmış etmeksizin gülüyordu.

3.3.1.3.5. Belirtisiz Ad Tamlamalarında Tamlanan Olarak Kullanımı:

İçimde buralardan kaçmak arzusu belirdi.
Yaşanılanları unutmak kudretini gösteremedim.
Bunca yıldan sonra onu tekrar aramak gereği duymadım.
Ölümden korkan yaşamak zevki nedir bilemez.

3.3.1.3.6. –mAktA Şeklinde, Şimdiki Zaman Kipi Yerinde Kullanımı:

Kaç gündür onu aramaktayım.
Bu anıt eser yüzyıllardır dimdik ayakta durmaktadır.
Bu işin bu günlerde sonuçlanacağı beklenmekteydi.
Bu konuya ilişkin bir tereddüt taşımamaktayım.

3.3.1.3.7. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Çocuk yetiştirmek kolay bir iş değildir.
Çevirilerde kelimelere uygun anlamlar vermek çok önemlidir.
Güçsüzlere zulüm etmek insana yakışan bir davranış değildir.

3.3.1.3.8. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Adamın kalkmak gibi bir niyeti yok.
Trene yetişmek için acele ediyordu.
Olanlara göz yummaktan başka çaresi yoktu.

*Bu konuları konuşmakla bir yere varamayız.
Bir daha dönmemek üzere buralardan gidiyorum.
İnsanlara hizmet etmek amacıyla bu göreve talip oldum.
Giderken dönüp dönmemek hususunda bir şey söylemedi.*

3.3.1.3.9. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

*Kimse gelmeyince yemekler olduğu gibi kaldı.
Çocuğu, fırından taze ekmek almaya gönderdi.*

3. 1. 2. –mA eki:

3.1.2.1. Yapısı ve İşlevi

Tahsin BANGUOĞLU -mA ekinin, çekim halinde iki sesli arasında kalıp süreklileşen son damak sesini düşüren -mAk ekinden türediğini belirtmektedir.¹⁵⁵

-mA eki de bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebilmektedir. Ekin işlevi, iş isimleri yapmaktır. Ama bununla birlikte –ma ekiyle türetilmiş kalıcı isim ve sıfatların sayısı oldukça fazladır.

3.1.2.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –ma; ince ünlülerle de –me şeklinde kullanılmaktadır.

3.1.2.3. Kullanımı

3.1.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

*Bu resim, bence başarılı bir çalışmadır.
Paragraf sorularında en önemli şey, okuduğunu anlamadır.
En kızdığım olay, birinin bana yalan söylemesidir.*

3.1.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

*Yüzünü belli belirsiz bir gülümseme kapladı.
Her gün aynı koşuşturma yeniden başlıyor.
Maaşların arttırılması söz konusu değilmiş.
Ağlamalar, inlemeler bir fayda vermedi.*

¹⁵⁵ Tahsin BANGUOĞLU, age., s.270.

3.1.2.3.3. Dolaylı Tümeleç Olarak Kullanımı:

Buradan derhal uzaklaşmaya karar verdi.

Aldığı kurşun yarası sızlamaya başladı.

İlk buluşmada iyi bir izlenim bırakmak istiyordu.

Karşılaşmada artık son dakikalar oynanıyor.

Babasının yaptıklarını duymasından korkuyordu.

İşlerin yığılmasından rahatsızlık duyardı.

3.1.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Bunu ona sormayı nasıl akıl edemedim?

İnsanlara yardım etmeyi bir görev olarak kabul ediyordu.

Sürekli olarak ilerlemeyi kendimize hedef seçmeliyiz.

Her sabah onun buradan geçmesini bekliyordum.

3.1.2.3.5. Belirtisiz Ad Tamlamalarında Tamlayan Olarak Kullanımı:

Konuyu incelemesi için bir araştırma ekibi kuruldu.

Çocuklar gelişme çağlarında bol bol süt içmelidir.

Ölme korkusundan dolayı her şeyi itiraf etti.

Senedin ödeme günü geçmişti.

3.1.2.3.6. Belirtili Ad Tamlamalarında Hem Tamlayan Hem de Tamlanan Olarak Kullanımı:

Orada bulunmamın sebebini açıklayamam size.

Öğrenmenin yaşı yoktur.

Bağımsızlığın korunması için olağanüstü çabalar gösterdiler.

Adamın dönmesi epey zaman aldı.

3.1.2.3.7. Sıfat Tamlaması Olarak Kullanımı:

Uydurma sözlerle kafamı şişirme benim.

Taşma su ile değirmen dönmez.

Kütüphanenin bu bölümünde yazma eserler bulunuyor.

Kulaktan dolma bilgilerle bir yere varılmaz.

3.1.2.3.8. –mAdA Şeklinde, Şimdiki Zaman Kipi Olarak Kullanımı:

Bülbül, gül için feryat etmededir.

Çocuklarımın geleceği için didinmedeyim.

3.1.2.3.9. Birleşik Sıfat Olarak Kullanımı:

Babadan kalma evde üç aile zorluklar içinde yaşıyordu.

Sonradan görme biri olduğu her halinden belliydi.

Sokağın başında anadan doğma kör biri dileniyordu.

Ağaçtan yapılmış kulübede yaşam savaşı veriyordu.

3.1.2.3.10. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

İçinde acıma gibi bir duyguya yer yoktu.

Vücudunda karıncalanma gibi bir şey hissetti.

Doğruları görmesi için çok uğraştım.

Okumasına göre yazması biraz daha zayıftı.

Ona sormama rağmen içimdeki kuşku dinmedi.

Gözün gibi bakman şartıyla bunu sana veririm.

3.1.2.3.11. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Bu dolmaları kendi ellerimle yaptım.

Ne yapmanız gerektiğini danışmaya sorabilirsiniz.

Düğün zamanı genellikle kavurma pişirilir.

3. 1. 3. –İş, -Uş eki:

3.1.3.1. Yapısı ve İşlevi

Eski Türkçeden beri işlek olarak kullanılmış olan bu ekin işlevi, tarz anlamı bildiren iş isimleri yapmaktır.

3.1.3.2. Fonetigi

Ek, ünlü uyumuna uygun olarak kalın ünlülerle –iş, -uş; ince ünlülerle de –iş, -üş şeklinde kullanılmaktadır. Düzlük-yuvarlaklık uyumu da tam bir uygunluk görülmektedir. Ünlüyle biten kelimelere, araya kaynaştırma ünsüzü alarak eklenmektedir (yaşa-y-ış). Ayrıca ek, kendisinden sonra gelen tonlu ünsüzleri tonsuzlaştırmaktadır (dönüşte).

3.1.3.3. Kullanımı

3.1.3.3.1. Yüklemler Olarak Kullanımı:

*Yaptığın çok güzel bir davranıştı.
Sizden beklediğim sadece biraz anlayıştır.
Beni sana bağlayan tatlı bir gülüşmüş.*

3.1.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

*Bu işlerde dış görünüş çok önemlidir.
Oraya varışımız iki saati bulur.
Açılış kaç gün sonra gerçekleşecek?*

3.1.3.3.3. Dolaylı Tümler Olarak Kullanımı:

*Şiir okuyuşunda tarif edilemez güzellikler vardı.
Kalenin yapılışında yüzlerce asker gece gündüz çalışmış.
Kuşların uçuşunda kendine has bir gizem var.*

3.1.3.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

*Bana kendi görüşünü benimsetmeye çalışıyor.
Gelişini günlerdir dört gözle bekledik.
Bakışlarını karşıda duran adama sabitledi.*

3.1.3.3.5. Zarf Olarak Kullanımı:

*Dışarıya her çıkışında mutlaka bir şeyini evde unutturdu.
Dönüşte seni de alıp beraber İstanbul'a götüreceğim.
Her uyanışında seni başucumda görüyordum.*

3.1.3.3.6. Belirtili Ad Tamlamalarında Hem Tamlayan Hem de Tamlanan Görevinde Kullanımı:

*Ağabeyimin gelişi bizde büyük bir mutluluğa sebep oldu.
Kardeşimin ağlayışı gözümün önünden gitmiyor.
Gülüşünün altında neler saklı acaba?
Okuldan kaçışının bedeli ağır oldu.*

3.1.3.3.7. Belirtisiz Ad Tamlamalarında Hem Tamlayan Hem de Tamlanan

Görevinde Kullanımı:

Onu bu yükseliş arzusu mahvetti.

Olayı onun bakış açısından değerlendirmeye çalışıyorum.

Sizi sergi açılışımızda görmek bizi mutlu eder.

Esprî anlayışınız gerçekten çok ilginç.

3.1.3.3.8. Sıfat Tamlaması Olarak Kullanımı:

Korkunç görünüşlü bir adam yanımıza yaklaştı.

Öğretmenimiz anlayışlı biriydi.

Sert bakışlarla etrafı şöyle bir süzdü.

Sıcak bir gülüşle kalbimdeki buzları eritmeyi başardı.

3.1.3.3.9. İyelik Ekiyle Kullanımı:

Ayrılışımız sebepsiz bir öfke yüzünden olmuştu.

Bakışları insanı rahatsız eden türdendi.

Sizin bu konudaki görüşünüz nedir?

3.1.3.3.10. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Avın avcıya aldanışı gibi aldandım tatlı sözlerine.

Gidiş için tüm hazırlıklar tamamlandı.

İnsanları davranışlarına göre değerlendiririz.

Beni üzüşüne kadar her şey yolunda gibiydi.

Borsanın düşüşünden sonra yatırımını dövize yaptı.

Bu bakış üzerine artık söyleyecek sözü kalmadı.

3. 2. TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZLARINDA MASTARLAR

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan mastar ekleri, yazı dili ile aynıdır. Ancak ağızlarda bu eklerin, yazı dilinde olmayan farklı fonetik şekilleri bulunmaktadır.

3. 2. 1. –mAk (< -mağ/-meg, -mah/-meh, -beh) eki:

3.2.1.1. Yapısı ve İşlevi

Yazı dilinde mastar eki ve seyrek de olsa kalıcı isim yapan –mAk eki, ağızlarda aynı işlevle kullanılmaktadır.

3.2.1.2. Fonetigi

Yazı dilinde ünlü uyumuna bağlı olarak –mak ve –mek şeklinde kullanılan ek, ağızlarda ise ekin sonundaki “k” ünsüzünün tonlulaşması sonucu –mağ/-meg, sızıcılaşması sonucu -maḥ/-meh ve patlayıcılaşması-sızılaşması sonucu da –beh olarak değişik fonetik şekillerle karşımıza çıkmaktadır.

3.2.1.3. Kullanımı

3.2.1.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Söylediği sözleri annamaḥdaydıḥ. (AAİYE, s.44)

Geçim gaynaaḥlarımız bostan yapmaḥ. (MİA, s.305)

Bu bezirganın işi Halep'den mal getirip satmaḥ_la, Haleb'e de buğda götürüp satmağımış. (ErYA, s.250)

sultan demek pâdişâ demegdir (KBAYA,s.154)

3.2.1.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

bu nişan geri bi_ğalmaḥ icab_ede. (AAİYE, s.44)

Heç kirvenin silsilesinde Kız almaḥ yoğudu. (MİA, s.341)

Köylü çocu olmaḥ ayıp deildir. (UİA, s.260)

Günün dönemine uymağ lazım. (UİA, s.361)

Birbirimiznen konuşmaḥ ruhu tedâvi eder. (ErYA, s.211)

Maḥaḥğaḥ ki bu ğarı ğoca arasında niḥaḥ çihartmaḥ isdemişler. (ErYA, s.229)

evliya gitmek töre halini almıştır. (SiİYA, s.270)

üç deḥfe yellenmaḥ değer. (UrMA, s.185)

o zaman ayrı indirmek yoḥtu (KırİA, s.96)

sultan demek pâdişâ demegdir (KBAYA,s.154)

bu otu ğurutmaḥ mümkün deil yâni (TrYÖ,2-8)

3.2.1.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

Bunna baña döğmek istedilē. (UİA, s.229)

ondan dolayı size bir asgerlik anımı anlatmaḥ istiyorum (SiİYA, s.234)

Ben ne ekmek bişümek biliyim ne de yüğirmaḥ. (ErYA, s.269)

bayırı dolaşıp bi ḥava almaḥ isdemişlerdi. (SiİYA, s.421)

suyn içerısına gömmağ ister gendını (UrMA, s.219)

gidi ki padişāğarısını boşamış, geri almaḥ isTi (KBAYA,s.99)

3.2.1.3.4. Zarf Olarak Kullanımı:

gız otumağda _osun dağın başında (AAİYE, s.44)

3.2.1.3.5. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

o tohum gelmek zamanı oni biçerdiler (TrYÖ,118-86)

3.2.1.3.6. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Maħağğak ki bu ğarı ğoca arasında nifaħ çihartmaħ isdemişler. (ErYA, s.229)

Heç kirvenin silsilesinde Kız almaħ yoğudu. (MİA, s.341)

gidi ki padişāgarısını boşamış, ğeri almaħ isTi (KBAYA,s.99)

Bunnara meydan vermemeğ için hileye düşündüm. (UİA, s.275)

Onnariñ üzerine atılmağ için. (AAİYE, s.44)

Ben ne ekmek bişümek biliyim ne de yüğirmaħ. (ErYA, s.269)

bayırı dolaşp bi ħava almaħ isdemişlerdi. (SiİYA, s.421)

yuva ğurmağ için. (OİYA, s.176)

namazıñızı ğılmağ için cāmiye mi gidersiñiz (KırİA, s.96)

ceyran üretmek için oriye ğedyō. (ToİYÖ,101-37)

Geçim gaynaaħlarımız bostan yapmaħ. (MİA, s.305)

3.2.1.3.7. Edat Grubu Olarak Kullanımı:

Onnariñ üzerine atılmağ için. (AAİYE, s.44)

Artık, o hatırayı canlandırmak için mi ister, kederlenmek için mi ister? (UİA, s.262)

Bunnara meydan vermemeğ için hileye düşündüm. (UİA, s.275)

devamlı buluşmaħla geçiyordu (SiİYA, s. 421)

yuva ğurmağ için. (OİYA, s.176)

üçüncü şığğı ğrenmeg için (OİYA, s.264)

namazıñızı ğılmağ için cāmiye mi gidersiñiz (KırİA, s.96)

ben yapmadım demayla iş bitmaz. (KBAYA,s.95)

odunu burda madanı yaħmaħ için odunu burdan arħayınan ğöturiyorduh.

(KBAYA,s.129)

koye ħızır gelmiş bi _şeyler toplamağ için (ToİYÖ,9-65)

ceyran üretmek için oriye ğedyō. (ToİYÖ,101-37)

3.2.1.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

Ėız evinden yimekler yinir. (AAİYE, s.44)

Çarşıdan etmeg aldı. (AAİYE, s.44)

Hir evden yimek gelir. (UİA, s.366)

öyle yimek dıl de, böyle pide gibi bi_şey. (SiİYA, s.233)

seniñ topladun epbeh seniñ başıña deĖsiñ. (AAİYE, s.44)

3. 2. 2. –mA (< -mI, -ba) eki:

3.2.2.1. Yapısı ve İşlevi

Yazı dilinde mastar eki, kalıcı isim ve sıfat yapma eki olarak kullanılan –mA eki, ağızlarda aynı işlevle kullanılmaktadır. Fiil isimleri bazen de eşya, yemek ve alet isimleri yapmaktadır.

3.2.2.2. Fonetigi

Yazı dilinde ünlü uyumuna bağlı olarak –ma ve –me şeklinde kullanılan ek, ağızlarda ise ekin sonundaki ünlünün daralması sonucu –mı/-mi, patlayıcılaşması sonucu da –ba şeklinde de kullanılmaktadır.

3.2.2.3. Kullanımı

3.2.2.3.1. Yüklem Olarak Kullanımı:

Gışlaya girmeden çası yanmıya başladı. (MİA, s.243)

3.2.2.3.2. Özne Olarak Kullanımı:

İreldeki konuşmalar bi deişik olacak. (UİA, s.340)

Suyumuz olusa bu memleketde irelleme olcak. (UİA, s.298)

Bizde Ėaçurma maçurma da yoğ. (ErYA, s.225)

ē bi buz olur, bi buzlanma olur (TrYÖ,66-20)

3.2.2.3.3. Dolaylı Tümeç Olarak Kullanımı:

Şaşmıya gittiler. (AAİYE, s.42)

Yohlamıya geldim. (AAİYE, s.42)

Para kazanma yoluna goşuyo. (UİA, s.297)

Para yoğ, para aramaya Ėediyim. (ErYA, s.238)

Gücü yeten mezarini gazmiya gider. (ErYA, s.242)

Tercan'a getmiye gorhardih. (ErYA, s.373)

o aramada cavharin hâpsı gelip dışarı tókilidi. (KBAYA,s.91)

yannız içınızdan birısı ekmeK getirmaya gidáceK. (KBAYA,s.92)

Bi yol da döüşmeye başladık. (UİA, s.229)

ben çalışmaya gidacam. (KBAYA,s.101)

3.2.2.3.4. Nesne Olarak Kullanımı:

Ben evvelden yorulma bilmezdim. (MİA, s.362)

burada bi çarpışma yapmış (KBAYA,s.148)

3.2.2.3.5. Zarf Olarak Kullanımı:

*kıbrıs çıkartmasında o saman diyelim rahmetli anam anam onlar ormana
kitdiler. (TrYÖ,65-90)*

3.2.2.3.6. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

Budamasinun zamanı geldi. (AAİYE, s.42)

Herif inen doüşmiye başladıh. (AAİYE, s.42)

Evlenme çağına geldik. (UİA, s.275)

Para gazanma yoluna goşuyo. (UİA, s.297)

Bi dozer vermenin imkanı yoh mu? (ErYA, s.239)

undan_sõra pancarın tam sulama zamanı biter. (SiİYA, s.237)

geçenlerde burda urfa çi kifte yarışması yaptılar. (UrMA, s.131)

fakat buğdanın tókülmasına üzulmuş. (KBAYA,s.127)

*kıbrıs çıkartmasında o saman diyelim rahmetli anam anam onlar ormana
kitdiler. (TrYÖ,65-90)*

3.2.2.3.7. Birleşik Fiil Olarak Kullanımı:

Gışlaya girmeden çası yanmıya başladı. (MİA, s.243)

Para yoh, para aramaya gédiyim. (ErYA, s.238)

Para gazanma yoluna goşuyo. (UİA, s.297)

yannız içınızdan birısı ekmeK getirmaya gidáceK. (KBAYA,s.92)

3.2.2.3.8. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

yapba yapdı. (AAİYE, s.42)

Kule dokülmüş, olmuş bi kulleme. (AAİYE, s.42)
Gavurma gabih yaparih. (MİA, s.256)
Bulğuru, yarmayı etmişler de. (ErYA, s.246)
ona biz genelde dondurma yaqıt diyiruk (SiİYA, s.234)
basma yapdurusun (OİYA, s.200)
dallarından dolma sarılyı. (SiİYA, s.284)
elimizde ğazma, ğiracaqlarını alırdık (SiİYA, s.542)
ğapıdan baqıduru, ğazma kürek yaqıduru, deler. (OİYA, s.174)
şurda yarma var mı (OİYA, s.188)
o qalenın üstında ğördıgiyız dikmeler mancılıh degıldır. (UrMA, s.141)
bi şeyi hak edesiñ içinden çıkma (çıkarılacak pay) yapāsıñ (ZBKİA, s.111)
bayramlarda mıhlama yapallar (ZBKİA, s.145)
etli filan dolma yapallar. (ToİYÖ,6-36)
bitdü ğünü yedinci ğünü kesgek yaparuk, nuhud_unan böle bir yarma diyok.
(ToİYÖ,6-8)
aşşapdan yapdım işlemeli dolma denir ona (TrYÖ,38-48)

3.2.2.3.9. Sıfat Olarak Kullanımı:

topraqtan yapılma kerpiç derler (SiİYA, s.250)
İşleme pendir. (AAİYE, s.43)
İşme suyi. (AAİYE, s.43)

3. 2. 3. –İş, -Uş eki:

3.2.3.1. Yapısı ve İşlevi

Yazı dilinde mastar eki ve seyrek de olsa kalıcı isim yapan –İş/-Uş eki, ağızlarda aynı işlevle kullanılmaktadır.

3.2.3.2. Fonetigi

Bu ekin ağızlarda, yazı dilinde kullanılan şekillerinden farklı bir fonetik şekli bulunmamaktadır.

3.2.3.3. Kullanımı

3.2.3.3.1. Özne Olarak Kullanımı:

aşırı derecede atış yapılır (SiİYA, s. 271)

peki bu madenlerin bulunuş şeyi nasıl _olmuş (KBAYA,s.91)

3.2.3.3.2. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı:

sen ayānı geyişine baķ (SiİYA, s.238)

ēnişe geçecağıh (UrMA, s.160)

köyün çıkışında üş_dört arkadaşlar_da... (ToİYÖ,92-18)

3.2.3.3.3. Nesne Olarak Kullanımı:

rabbim bā bu hüsüsde anlayış vērdi (SiİYA, s.421)

u yüzdenmiş bullara gelişi (OİYA, s.322)

taşÇı evin kuruluşunu kırar (OİYA, s.196)

3.2.3.3.4. İsim Tamlaması Olarak Kullanımı:

gelin o giriş kapıdan çihunca gelinin ayağına, altına gaşşıh gorlardı. (MİA, s.248)

Bizim bu köyleriñ guruluşu yörük (UİA, s.359)

Bôle yörüyüş golunda ordan endilē. (UİA, s.251)

Arabaniñ gelişine / Tekeriniñ dönüüşüne / Maşallah çekiñ goñşular / Şu yareniñ dizilişine (UİA, s.210)

taşÇı evin kuruluşunu kırar (OİYA, s.196)

şimdi esgi bi akşap evin yapılışı (OİYA, s.196)

köy dışından alış verişimiz olmazdı. (ToİYÖ,21-3)

köyün çıkışında üş_dört arkadaşlar_da... (ToİYÖ,92-18)

3.2.3.3.5. Kalıcı İsim Olarak Kullanımı:

bu deyiş her yerde var (TrYÖ,53-4)

3.2.3.3.6. Zarf Olarak Kullanımı:

dönüüşün gine hediye alıp gedyik. (MİA, s.246)

gülüşlü olursan hāvla bişirirsin (SiİYA, s.347)

bi otırıšta şındı bi kızının kıyırığının yarisini yerim. (UrMA, s.177)

böyle nahuşlu digişli (TrYÖ,8-2)

3.2.4 Sıfat-fiil Eklerinin Mastar Eki Yerine Kullanışı

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan bazı sıfat-fiil eklerinin, zaman kavramının zayıflamasına bağlı olarak mastar eki –mA işleviyle kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁶

3.2.4.1. -AcAk Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması:

gidece' gine imkan yoğ da (AASFE s.39)

gardaşlarının *geleceyine* yahın gene gètdi orya girdi. (AASFE s.39)

kiminiñ daha yi *évlenecek* zamanı geldi. (AASFE s.39)

3.2.4.2. -An Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması

gece gün *batana* yahın Türk basır. (AASFE s.57)

aşşam olir garanniñ *çökene* yahın bahir ki yèdditene gardaş geldi. (AASFE s.57)

3.2.4.3. -AsI Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması:

et *yıyesim* gelince bi keçi kesiyon (AASFE s.79)

çaya *varasım* geldi çadır *gurasım* geldi il puşdu benim benim neme *gine göresim* geldi (AASFE s.79)

3.2.4.4. -DIk /-DUk Sıfat-Fiil Ekinin Mastar Eki Yerine Kullanılması:

benim bortiya *geldiğim* bi deligannıdan ötürü. (AASFE s.110)

diyârı gurbeti *dolandığıñ* sebebi nedir? (AASFE s.110)

ardıma *düşdüklerine* buluyom gabeheti. (AASFE s.110)

¹⁵⁶ Ahad ÜSTÜNER, *Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yay., Ankara 2000.

SONUÇ

Mastarlar, gramerlerde ‘fiilimsiler’ konusu içerisinde ele alınmaktadır. Fiilimsiler, kökü fiil olan fakat aldıkları ekler vasıtasıyla isim, sıfat veya zarf olarak kullanılabilen unsurlardır. Bizim ele aldığımız mastarlar konusu, fiilimsilerden isim olarak kullanılanlardır, yani isim-fiiller (ad-eylemler)’dir. Mastarlar, gramer kitaplarında geniş bir şekilde işlenmemiştir. Gramer kitaplarının çoğunda, isim-fiillere ayrı bir başlık altında yer verilmemiştir. İsim-fiil eklerinden, yapım ekleri bahsinde fiilden isim yapım eki olarak söz edilmekle yetinilmiştir.

Çalışmamızın Giriş bölümünde, mastarlar hakkında genel bir bilgi vermeye çalıştık. Birinci bölümde, Eski Türkçe döneminden Türkiye Türkçesine kadar olan tarihi seyir içerisinde, mastarları inceledik. İkinci bölümde, günümüzde dünyada konuşulan Türk lehçelerini ele alarak, çağdaş Türk dilinde mastarların ortak ve farklı yönlerini ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise, mastarların Türkiye Türkçesindeki durumunu inceledik. Ayrıca bu bölümde, Anadolu ağızlarındaki mastarları ele alarak yazı diliyle ortak ve farklı olan hususları inceledik.

Yaptığımız inceleme sonucunda vardığımız sonuçlar şunlardır:

1. Mastarlar, cümle içerisinde isimlerin bütün özelliklerini gösterirler. İsim çekim ve iyelik eklerini alırlar. Cümlede özne, nesne ve tümleç göreviyle kullanılabilirler. Ayrıca değişik kelime grupları da oluşturabilirler. İsim tamlamaları, sıfat tamlamaları ve edat grupları oluşturabilirler. Mastar ekleri, Türkiye Türkçesinde işlevsel olarak çok sık kullanılan eklerdir. Birden fazla duygu, düşünce ve istek bu ekler sayesinde birden fazla cümle kurulmadan ifade edilebilmektedir.

2. Türkçenin tarihi dönemlerinden Göktürkçe döneminde kullanılan mastar ekleri hakkında, elde bulunan metinlerden yola çıkarak kesin bir şey söyleyememekteyiz. Daha sonraki dönemlerde mastar eki olarak kullanılan ekler, bu dönemde mastar eki olarak kullanılmamıştır. Onların yerine, bu dönemde hangi eklerin kullanıldığı hakkında da eldeki örneklerden yola çıkarak kesin bir şey söyleyememekteyiz.

-mAk ekinin Uygur Türkçesinde, mastar eki olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. -mAk eki bu dönemden itibaren, bütün tarihi dönemlerde ve çağdaş lehçelerin tamamında, ortak mastar eki olarak aynı işlevde ve işlek olarak kullanılmaktadır.

-mAklık eki, -mAk ekinin -Ilk/-IUk ekiyle genişletilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Bu ek, Eski Türkçe döneminde mastar eki olarak kullanılmamıştır. Uygur döneminden itibaren görülmekle birlikte, bu dönemde sıfat yapma eki -IIg/-IUg ile kullanıldığı için aynı ek değildir. Türkçenin tarihi dönemlerinin geri kalanlarında, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde fazla işlek olmayarak; Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde ise işlek olarak kullanılmaktadır. İşlev olarak, -mAk ekiyle ortaklık göstermektedir.

-mA eki, Eski Türkçe döneminde görülmekle birlikte mastar eki olarak değil, kalıcı isim veya sıfat yapma eki işleviyle kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde pek işlek kullanılmamıştır. Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde de mastar eki olarak kullanılmamıştır. Çağatay, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde ise mastar eki olarak kullanılmakla birlikte, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanımı çok yaygın değildir.

-Iş/-Uş eki, Eski Türkçe ve Çağatay Türkçesinde mastar eki olarak değil, kalıcı isim yapma eki olarak kullanılmıştır. Karahanlı, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçelerinde, işlek bir şekilde mastar eki olarak kullanılmıştır. Çağatay Türkçesinde ise çok nadir de olsa mastar eki olarak kullanılmıştır.

-g/-ğ eki de Türkçenin tarihi dönemlerinde kullanılmış olan bir mastar ekidir. Bu ek, tarihi dönemlerden sadece Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde, mastar eki olarak kullanılmıştır. Diğer dönemlerde ise kalıcı isimler yapmak için kullanılmaktadır. Fakat daha sonra, çağdaş Türk lehçelerinin bir kısmında da -U ve -v olarak, mastar eki işleviyle karşımıza çıkmaktadır (-Ig/-Ug > -Iv/-Uv > -U > -v).

3. Çağdaş Türk lehçelerindeki mastarlar incelendiğinde, aynı lehçe grubu içerisinde yer alanların bir ortaklık gösterdiği görülmektedir.

Batı grubu (Oğuz grubu) lehçelerinden; Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan ve Gagavuz Türkçelerinde kullanılan mastar ekleri ortaktır. Bunlar; -mAk, -mA ve -Iş/-Uş ekleridir. Bu üç ek, her üç lehçede de aynı işlevde kullanılmıştır. Mastar ekleri olmalarının yanı sıra, her üçüyle işlek olarak kalıcı isimler türetildiği de görülmektedir.

Doğu grubu lehçeleri de batı grubu lehçeleriyle benzerlik göstermektedir. Ancak -mA ekinin mastar yapma işleviyle kullanılmamasıyla Batı grubundan farklılık göstermektedir. Çağatay Türkçesinin devamı niteliği taşıyan bu gruba mensub Özbek ve Uygur lehçelerinde, -mAk ve -Iş/-Uş ekleri mastar eki olarak kullanılmaktadır. Özbek Türkçesi gramerinde -mA ve -v ekleri de mastarlar arasında anılmakla birlikte,

taradığımız metinlerde bunların mastar işleviyle kullanılmadıkları görülmektedir. Bu durumun, diğer lehçelerin zaman içerisinde Özbek Türkçesini etkilemesiyle oluştuğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu eklerin mastar olarak kullanımı, yok denecek kadar azdır.

Kuzey grubu (Kıpçak grubu) lehçelerinde de aynı şekilde bir ortaklık söz konusudur. Bu grubu diğer gruplardan ayıran en önemli özellik, -U veya -v ekininin mastar eki olarak kullanılmasıdır. Bu ek, Eski Türkçede kullanılan -Ig/-Ug ekinin zaman içerisinde -Ig/-Ug > -Iv/-Uv > -v şeklinde değişimi neticesinde ortaya çıkmıştır. Kuzey grubu lehçelerinde yer alan en işlek mastar eki, bu ektir. -mAk eki her lehçede görülmekle birlikte, bu gruptaki lehçelerde zaman içerisinde yerini -U/-v ekine bırakmıştır. Bu nedenle bu gruptaki bazı lehçelerde, örneğin Tatar (Kazan) Türkçesi, sadece kalıplaşmış bazı kelimelerde yer almış ve günümüzde işlekliliğini kaybetmiştir.

Kuzey grubu lehçelerinden Tatar (Kazan), Başkurt ve Karaçay Türkçelerinde diğerlerinden farklı olarak geniş zaman eki “-r”nin de mastar işlevinde kullanıldığı görülmektedir. Tatar (Kazan), Başkurt Türkçelerinde yönelme hâli eki -gA ile kalıplaşmış şekilde (-rgA) kullanılırken, Karaçay Türkçesinde tek başına bu işlevde kullanılmaktadır (-r, -Ar, -Ir, -Ur).

4. Türkiye Türkçesinde mastar eki olarak kullanılan -mAk, -mA, -Iş/-Uş eklerinin, bütün fiil kök ve gövdelerine getirilebildiğini görmekteyiz. -mAk eki kılış (hareket) isimleri, -mA eki iş isimleri meydana getirirken, -Iş/-Uş ekinin ise kelimelere tarz anlamı kattığını görmekteyiz. -mAk eki, Türkçenin en eski dönemlerinden itibaren kullanılan bir mastar ekiyken, zamanla -mA ekini kendi içerisinde türettiğini görmekteyiz (yağ-mağ-a > yağ-ma). Ancak -ma ekinin ad yapma özelliğinin, zamanla daha kuvvetlendiğini görüyoruz. -Iş/-Uş ekinin işlevi, kelimelere tarz anlam katmaktır.

Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan mastar ekleri, Türkiye Türkçesine paraleldir. Farklılıkları ise fonetik olaylara bağlı olarak oluşmuş şekiller oluşturmaktadır.

5. Bütün bu incelemelerin sonucunda, -mAk ekinin Türk dilinde ortak mastar eki olarak kullanıldığı sonucuna varmaktayız. Türk dilinin, Eski Türkçe döneminden günümüze kadar ve çağdaş lehçelerde bu ek, mastar yapma işleviyle karşımıza çıkmaktadır.

-Iş/-Uş eki de Karahanlı Türkçesinden itibaren, hemen hemen bütün dönemlerde ve lehçelerde işlek olarak kullanılmagelmiştir.

-mA eki ise Türk dilinin çeşitli dönem ve lehçelerinde kullanılmakla birlikte, süreklilik göstermemiştir. Özellikle, batı grubu lehçelerinde yaygın olarak kullanılmıştır.

-Ig/-Ug eki ise tarihi dönemler içerisinde, sadece Uygur ve Karahanlı Türkçesinde mastar olarak kullanılmıştır. Fakat daha sonra -U ve -v şeklinde, Kuzey grubu lehçelerinin tamamında kullanılan işlek bir mastar eki olarak karşımıza çıkmaktadır. (-Ig/-Ug > -Iv/-Uv > -U > -v)

BİBLİYOGRAFYA

- AKDAĞ, Hasan, **Arap Dili Dilbilgisi**, Tekin Kitabevi, Konya.
- AKKUŞ, Muzaffer, **Kitab-ı Gunya**, TDK Yay., Ankara 1995.
- ALKAYA, Ercan, **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar**, Manas Yayıncılık, Elazığ 2007.
- ALPTEKİN, Ali Berat, **Kazak Masallarından Seçmeler**, Akçağ Yay., Ankara 2006.
- ARAT, Reşit Rahmeti, **Atabetü'l-Hakayık**, TDK Yay., Ankara 1992.
- ARAT, Reşit Rahmeti, **Kutadgu Bilig I** (Metin), TDK Yay., Ankara 1999.
- ATA, Aysu, **Nehcü'l-Feradis III** (Dizin-Sözlük), TDK Yay., Ankara 1998.
- ATABAY, Neşe, KUTLUK, İbrahim, ÖZEL, Sevgi, **Sözcük Türleri**, TDK Yay., Ankara 1983.
- ATALAY, Besim, **Divanü Lugat-it-Türk (I-II-III-Dizin)**, TDK Yay., Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 2004.
- BAŞDAŞ, C, KUTLU, A, **Kırgız Türkçesi Grameri**, Dicle Üniversitesi Yay., Diyarbakır 2004.
- BAYKOCA, Ahmet Naci, **Kumuk Türkçesi Grameri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998.
- BAYRAKTAR, Nesrin, **Türkçede Fiilimsiler**, TDK Yay., Ankara 2004.
- BEGEÇ, Said, **Kumuk Türkçesi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1998.
- BOZKURT, Fuat, **Türkiye Türkçesi**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- BURAN, Ahmet, **Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri**, TDK Yay., Ankara 1996.
- BURAN, Ahmet, **Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara 1997.
- BURAN, Ahmet, ALKAYA, Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, TİSAV Elazığ Şubesi Yay., Elazığ 1999.
- COŞKUN, Vedat, **Özbek Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 2000.
- ÇAĞATAY, Saadet, **“Eski Osmanlıcada Fiil Müştakları”**, Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.

- ÇENGEL KASAPOĞLU, Hülya, **Kırgız Türkçesi Grameri**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- ÇİFTOĞLU, Arzu, **Kumuk Halk Yırları** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.
- DEMİR, Necati, **Ordu İli ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara 2001.
- DEMİR, Necati, **Sıfatu'l-Harameyn**, Akçağ Yay., Ankara 2005.
- DEMİR, Necati, ERDEM, M. Dursun, **Battal-nâme**, Hece Yay., Ankara 2006.
- DEMİR, Necati, ŞEN, Ülker, **Sivas İli ve Yöresi Ağzları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- DEMİR, Necati, **Trabzon ve Yöresi Ağzları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- DEMİR, Necati, **Tokat İli ve Yöresi Ağzları**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.
- DENY, Jean, **Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları** (Türkiye Türkçesi), TDK Yay., Ankara 1995.
- DİLÇİN, Cem, **Süheyl ü Nev-Bahar**, AKM Yay., Ankara 1991.
- ECKMANN, Janos, **“Çağataycada İsim-Füller”**, Harezmi, Kıpçak, Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, TDK Yay., Ankara 2003.
- EDİSKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kitapevi, İstanbul 1988.
- ERASLAN, Kemal, **Eski Türkçede İsim-Füller**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.
- EREN, Metin, **Zonguldak- Bartın- Karabük İlleri Ağzları**, TDK Yay., Ankara 1997.
- ERGİN, Muharrem, **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Yay., İstanbul 1999.
- ERGİN, Muharrem, **Türk Dilbilgisi**, Bayrak Basım/Yayım/Dağıtım, İstanbul 2003.
- GABAİN, A. von, **Eski Türkçenin Grameri**, TDK Yay., Ankara 2003.
- GENCAN, Tahir Nejat, **Dilbilgisi**, TDK Yay., İstanbul 1971.
- GÜLENSOY, Tuncer, **Türkçe El Kitabı**, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin, **Nogay Türkçesi Grameri** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1998.
- GÜLSEREN, Cemil, **Malatya İli Ağzları**, TDK Yay., Ankara 2000.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, TDK Yay., Ankara 1997.
- GÜLSEVİN, Gürer, **Uşak İli Ağzları**, TDK Yay., Ankara 2002.

- GÜNGÖR, Harun, ARGUNŞAH, Mustafa, **Gagavuz Türkleri** (Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- GÜNŞEN, Ahmet, **Kırşehir ve Yöresi Ağzları**, TDK Yay., Ankara 2000.
- NASKALİ-GÜRSOY, Emine, **Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara 1997.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1996.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i**, TDK Yay., Ankara 2000.
- HAMİLTON, James Russel, **İyi ve Kötü Prens Öyküsü**, TDK Yay., Ankara 1998.
- HENGİRMEN, Mehmet, **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayınevi, Ankara 2002.
- KALAY, Emin, **Edirne İli Ağzları**, TDK Yay., Ankara 1998.
- KARA, Mehmet, **Türkmen Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Gülistan Tercümesi**, TDK Yay., Ankara 1989.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994.
- KAZAN, Özlem, **Litvanya Karaylarına Ait Dini Metinler** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002.
- KOÇ, Kenan, DOĞAN, Oğuz, **Kazak Türkçesi Grameri**, Gazi Kitabevi, Ankara 2004.
- KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri** (Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara 2003.
- MAZIOĞLU, Hasibe, **Kitabu Evsafı Mesacidi's-Şerife**, TDK Yay., Ankara 1974.
- MURPHY, Eddie, **English in Use**, Heinemann Ltd.
- ORKUN, Hüseyin Namık, **Eski Türk Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1994.
- ÖNER, Mustafa, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, TDK Yay., Ankara 1998.
- ÖZÇELİK, Sadettin, **Urfa Merkez Ağzı**, TDK Yay., Ankara 1997.
- ÖZKAN, Mustafa, **Türk Dilinin Gelişim Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000.
- ÖZKAN, Nevzat, **Gagavuz Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1996.

- ÖZÖNDER (BARUTÇU), Sema, **Üç İtigsizler**, TDK Yay., Ankara 1998.
- ÖZTÜRK, Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri**, TDK Yay., Ankara 1994.
- SAĞIR, Mukim, **Erzincan ve Yöresi Ağızları**, TDK Yay., Ankara 1995.
- SARIÇİÇEK, Mümtaz, **Anadolu Ağızlarında İsim Yapım Ekleri** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1990.
- ŞAVK ÇELİK, Ülkü, **Kırgız Atasözleri**, TDK Yay., Ankara 2002.
- ŞAHİN, Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yay., Ankara 2003.
- SHULZ, Dora, GRİESBACH, Heinz, **Grammatik der deutschen Sprache**, Max Hueber Verlag.
- TEKİN (ALPAY), Gönül, **Ferhad u Şirin**, TDK Yay., Ankara 1994.
- TEKİN, Şinasi, **Uygurca Metinler II: Maytrisimit**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1976.
- TEKİN, Talat, **Orhun Yazıtları**, TDK Yay., Ankara 1988.
- TEZCAN, Semih, ZÜLFİKAR, Hamza, **Nehcü'l-Feradis I-II** (Metin-Tıpkıbasım), TDK Yay., Ankara 1995.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- TOKATLI, Suzan S., **Başkurt Türkçesi Grameri** (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1994.
- TOPARLI, R., ÇÖGENLİ, S., YANIK, N., **El-Kavaninü'l-Külliyel-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye**, TDK Yay., Ankara 1999.
- TOPARLI, Recep, **Harezmi Türkçesi**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1986.
- TOPARLI, Recep, **Mu'inü'l-Mürid**, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum 1988.
- TOPARLI, Recep, **İrşädü'l-Mülük ve's-Selâtîn**, TDK Yay., Ankara 1992.
- TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi, **Kıpçak Türkçesi**, Dilek Matbaası, Sivas 2004.
- TÜRK DÜNYASI EDEBİYAT METİNLERİ ANTOLOJİSİ**, c. 1-7, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2003.
- TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRK EDEBİYATLARI ANTOLOJİSİ**, c. 5, 6, 10, 13, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999.

ÜSTÜNER, Ahad, **Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri**, TDK Yay., Ankara 2000.

YAVUZ, Metin, **Karaçay Türkçesi** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul 1994.

YERGUZ, İsmail (Çev.), **LAROUSSE Fransız Dili Grameri**, Multilingual Yabancı Dil Yay., İstanbul 1997.

YÜCE, Nuri, **Mukaddimetü'l-Edeb**, TDK Yay., Ankara 1993.

YÜCEL, Bilal, **Bâbü'r Dîvânı**, AKM Yay., Ankara 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Özkan AYDOĞDU, 1976 yılında Almanya'da doğdu. Elazığ N. Kemal İlkokulunu, Elazığ Mezre Ortaokulunu ve Elazığ M. Akif Ersoy Lisesini bitirdi. 2002 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. 2002 yılından beri Milli Eğitim Bakanlığının bünyesinde öğretmen olarak çalışmaktadır.

Evlidir. Yabancı dili, Almanca'dır.